משנה · ראשונים · רבינו יונה · סדר נזיקין

רבינו יונה על פרקי אבות

רבנו יונה גירונדי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רבינו יונה על פרקי אבות

רבנו יונה גירונדי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רבינו-יונה-על-פרקי-אבות/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
משנה א 5
משנה ב 7
משנה ג 8
משנה ד 9
משנה ה 9
משנה ו 11
משנה ז 12
משנה ח 13
משנה ט 14
משנה י 14
משנה יא 15
משנה יב 15
משנה יג 15
משנה יד 16
משנה טו 17
משנה טז 18
משנה יז 18
משנה יח 19
פרק ב 20
משנה א 20
משנה ב 21
משנה ג 23
משנה ד 23
משנה ה 25
משנה ו 26
משנה ז 27
משנה ח 28
משנה ט 29
משנה י 32
משנה יא 33
משנה יב 33
משנה יג 35
משנה יד 36
משנה טו 36
משנה טז 37
פרק ג 38
משנה א 38
משנה ב 38
משנה ג 40
משנה ד 40
משנה ה 40
משנה ו 41
משנה ז 41
משנה ח 42
משנה ט 42
משנה י 43
משנה יא 44
משנה יב 45
משנה יג 45
משנה יד 47
משנה טו 48
משנה טז 49
משנה יז 51
משנה יח 52
פרק ד 52
משנה א 52
משנה ב 54
משנה ג 55
משנה ד 56
משנה ה 57
משנה ו 58

משנה ז 59
משנה ח 60
משנה ט 60
משנה י 61
משנה יא 61
משנה יב 62
משנה יג 62
משנה יד 63
משנה טו 64
משנה טז 64
משנה יז 64
משנה יח 65
משנה יט 65
משנה כ 66
משנה כא 67
משנה כב 69
פרק ה 70
משנה א 70
משנה ב 71
משנה ג 71
משנה ד 72
משנה ה 74
משנה ו 75
משנה ז 76
משנה ח 77
משנה ט 78
משנה י 79
משנה יא 79
משנה יב 80
משנה יג 80
משנה יד 80
משנה טו 80
משנה טז 81
משנה יז 81
משנה יח 81
משנה יט 81
משנה כ 82
משנה כא 83
משנה כב 83
משנה כג 83

פרק א

משנה א

משה קבל תורה מסיני וכו'. ארז"ל (ב"ק ל.) האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות ואמרי לה מילי דנזיקין ומפני שאדם משיג אל מעלת החסידות בעשותו אחת מאלה הדברים שמוה בסדר נזיקין. ואע"פ שגם כן אמרו לקיים מילי דברכות והוא מסדר זרעים מפני שמדברת מברכות הזרעים והפירות שמוה בסדר ההוא (אמר המעתיק עיין במדרש שמואל מה שכתב בענין זה בשם רבי יוסף נחמיאש ז"ל). ועוד מפני שהם דברי הסנהדרין שמוה בסדר הדינים וכן כל החכמים הנזכרים עד רבן יוחנן בן זכאי כלם מן הסנהדרין:

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע. בין תורה שבכתב בין תורה שבע"פ. שהתורה בפירושה ניתנה שאם לא כן אי אפשר למדע ביה שהרי כתוב לא תגזול וכל נזיקין בכלל אותו הלאו והן הן התורה שהיה קבלת משה בסיני אע"פ שלא נכתבו. ועוד כתוב בין דם לדם ובין דין לדין ובין נגע לנגע וכמה מראה דמים וכמה דינין מתחלפי' ומראות הנגעים כמה וכמה הידועים אצלינו על פי קבלה ואם היו מפורשין לא היינו יודעין לאי זה הדרך נלך. והם אינם מפורשים כי לא ניתנו לכתוב וכתיב (שמות כ"ד י"ג) ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה. תורה זו תורה שבכתב והמצוה זו תורה שבעל פה נמצאת אומר כל המצות שנתנו למשה בסיני בפירושן נתנו והכתב הוא שנקרא תורה שבכתב והפי' הוא שנקרא תורה שבעל פה ומשה למד את כל מפי הגבורה:

ומסרה ליהושע. כמו שנאמר (שמות ל"ג י"א) ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל:

ויהושע לזקנים. כמו שנאמר (יהושע כ"ד ל"א) וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע:

וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. והוא עזרא וסיעתו ונביאי בית שני היו באותה סיעא כמו שאמרו במ' יבמות (דף ט"ז) א"ר דוסא בן הרכינס כשאמר חגי דברים הללו על מדוכה זו היה יושב. הנה כי הנביאים של בית שני אחר החרבן היה כי חגי הנביא היה שמה. ואנשי כנסת הגדולה מסרוה לאנשי דורם. והחכמים לבניהם אחריהם בכל דור ודור. והיתה הקבלה מחכם לחכם עד שנתקבצו כל חכמי ישראל ונזרקה עצה מפי כלם להכתב תורה שבעל פה וכתבו וסתמו התלמוד ואחרי כן לא נוסף בו דבר ולא נגרע ממנו. וגם הדור ההוא מסרוה לגאונים והיתה הקבלה מגאון לגאון רב מפי רב עד היום הזה:

הם אמרו ג' דברים. הוו מתונין בדין. למורים הוראות ולפוסקין הוראות ולפוסקין את הדין אמרו לבל יסמכו במחשבה ראשונה אך בהמתנ' גדולה ובעיון הדק לבל יטעו בשיקול הדעת כי האדם הממהר להורות נקרא פושע ואע"פ שחשב לומר האמת אין זה שוגג אך קרוב למזיד הוא אשר לא נתן בלבבו לאמר לבב הנמהרי' לא יבין לדעת כי הטעות בכל אדם מצוי הוא וזהו שארז"ל (אבות ד יב) הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון. ועל ענין זה אמר שלמה ע"ה (משלי כ"ו י"ב) ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו. וכמו שאמר חז"ל (אבות ד ז) הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח. לכן האדם המורה יש לו לישא וליתן בדבר ולהחמיץ המחשבה ולהשהותה כענין שאמרו (סנהדרין לה.) מחמיצין את הדין שעל ידי חימוץ והמתנה מוסיף סברא על סברתו ופלפול על פלפולו עד שידין דין אמת לאמתו כי במחשבה השניה יראה לומר מה שלא ראה בראשונה. ובענין זה אמר אסף (תהלים ע"ג כ"א) כי יתחמץ לבבי וכליותי אשתונן כלומ' אחרי אשר לבבי מתחמץ ומתפלפל על החכמה וכליותי אני משתונן ומתחדד השגתי לדעת כי בלי זה לא ידעתי וזה חלקי. (וכמו) שכתוב אחריו ואני בער ולא אדע בהמות הייתי עמך. והטעם על שאמר **הוו מתונין בדין** כדי להזהיר יותר על הדינין משאר הוראות שהם עיקר גדול בידיעת יתב' ויתע' וכמו שאמר ירמי' הנביא ע"ה (ירמי' ט' כ"ג) השכל וידע אותי כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה'. ואיך ישכיל אדם לדעת את ה' והוא דבר הנמנע אך בזאת ידענו לעשות דין ומשפט כי ה' עשה (את) אלה. וזהו שנא' (ירמי' כ"ב ט"ז) דן דין עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אתי נאם ה'. וכתיב במקום אחר (מיכה ו' ח') ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד כי הדינין הם שרש גדול לתורה ומהם נשתת העולם כמו שאמר במדרש (שמו"ר ל ג) כתיב לפני עשרת הדברות ושפטו את העם בכל עת וכתיב לאחר עשרת הדברות ואלה המשפטים. משל למטרוניתא שהיתה הולכת בדרך ועבדי' הולכים לפני' ולאחרי' בכלי זיין:

והעמידו תלמי' הרבה. כדעת ב"ה. כענין ששנינו ב"ש אומרים אין מלמדין אלא לתלמיד הגון וצנוע וכשר וירא שמים שנאמר (איוב כ' כ"ה) כל (חשך) טמון לצפוניו. וב"ה אומרים מלמדין לכל אדם. מאה בשביל שיצאו מהם עשרה טובים ועשרה כדי שיצאו שנים ושנים לפי שאינכם יודעים אי זה מהם יכשר זה או זה ואם שניהם כאחד טובים. וכה הוא מעשה של הלל שכנס לכל תלמידיו ואמר להם תלמידי יש כאן כולכם אמרו לו הן. א"ל אחד מתלמידיו כלם כאן חוץ מקטן שבהם אמר להם יבא קטן שעתיד הדור להתנהג על ידו. והביאו לו לרבן יוחנן בן זכאי. הנה כי אין לדחות הקטנים מפני הגדולים

כי הגדיים נעשו תיישים. ועל ענין זה דרשו רז"ל (יבמות סב:) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידיך אם העמדת תלמידים בבחרותיך העמיד תלמידים בזקנותיך. הנה כי הרבות תלמידים דבר טוב הוא עד מאד וזכות הוא לו לרב:

ועשו סייג לתורה. כענין שנאמר (ויקרא י"ח ל') ושמרתם את משמרתי כלומר עשו משמרת למשמרתי. והסייג הוא דבר גדול ומשובח לעשות סייג וגדר למצות לבל יוכל להכשל בהם הירא את דבר ה'. לכן המקיים את דברי חז"ל שהם סייגים למצות של תורה חיבב היראה ממי שעושה המצוה עצמה כי אין עשיית המצות הוכחה ליראה כמו השומר לסייגים שהוא נזהר מתחלה שלא יביא לידי פשיעה. אך העושה המצוה ואינו מקיים הסייג מראה לנו כי אם ייטיב בעיניו לעשות מצוה אל ירע בעיניו אם יפשע בה ולפרוץ פרץ לא חש מפני היראה ופורץ גדר ישכנו נחש. הנה כי דברי חכמים ז"ל יסודות ואילנות ליראת שמים שהוא עיקר העולם ויסוד המעלה. וכל מצות כלם פרפראות אלי'. וזהו שאמרו במדרש (שה"ש רבה א') כי טובים דודיך מיין (שה"ש א:) חביבין דברי סופרים מיינה של תורה:

משנה ב

שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה. והיה כהן גדול כמו שאמרו במסכת תמיד (כ"א) שהיה יוצא מלובש בבגדי כהונה כנגד אלכסנדרוס וירד והשתחוה לו. אמרו לו עבדיו אדוננו מלך כמוך משתחוה ליהודי זה. אמר להם דמות דיוקנו של זה אני רואה במלחמה ונוצח:

הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד. ר"ל שבשביל דברים אלו נברא העולם. כי למטה הוא אומר על שלשה דברים העולם קיים ואינם אלו שזוכר כאן. על כן צריכין אנו לפרש כי עומד שאמרו ר"ל שנברא העולם בשבילם מפני שהם רצון הקב"ה. ר"ל שנברא העולם בשביל בריותיו שעתידין להיות רצון לפניו על ידי עשיית אלה הדברים. ואלו השלשה הם עמוד גדול שבשבילם יגיעו לכל הדברים שאמרו חז"ל שהעולם עומד בשבילם:

על התורה. שנא' בה (כמו שנאמר) (משלי י"א כ"ז) שחר טוב יבקש רצון. ואין טוב אלא תורה ובשבילה נברא העולם שנא' (ירמיה ל"ג כ"ה) אם לא בריתי יומם ולילה. וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי ח' כ"ב) ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. אני נבראתי לפני כל העולם ובעבורי נבראו כל הנבראים כדי לקיימני:

ועל העבודה. כי הקב"ה בחר בישראל מכל האומות וארץ ישראל מכל הארצות ובחר ירושלים מכל ארץ ישראל ובחר מירושלם ציון כמו שנאמר (תהלים קל"ב י"ג) כי בחר

ה' בציון אוה למושב לו. ובחר מכל בבית הבחירה בשביל העבודה שכתוב בה רצון שנא' (ויקרא א' ג') לרצונו לפני ה'. הנה לך כי מפני העבודה נברא כל העולם כלו. אז בחטאינו חרב מקדש ובטלה העבודה. והתפלה אלינו עכשיו במקומה כמו שאחז"ל ולעבדו בכל לבבכם אי זה היא עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה וזהו שאומר (תהלים נ"א י"ז) ה' שפתי תפתח שדוד המלך אמרו לפסוק זה על חטאת בת שבע שהיה במזיד ואין מביאין קרבן על הזדונות. ועל זה אמר כי לא תחפוץ זבח ואתנה עולה לא תרצה שאני הייתי יכול להביא קרבן לכפר לי הייתי מביא עכשיו שאיני יכול ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך ותקבל התפלה במקום קרבן ותכפר לי על חטאתי. גם אנחנו שאין לנו קרבן שיכפר לנו לא זדונות ולא שגגות ה' שפתי תפתח ותקבל תפלתנו במקום הקרבנות:

ועל גמילות חסדים. כענין שאמרו (סוכה מט:) גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה שגמילות חסדים היא בין לעניים בין לעשירים והצדקה אינה אלא לעניים. גדולה גמילות חסדים שהיא בין בגופו בין בממונו והצדקה אינו אלא בממונו. וזהו שאמרו (ב"ב ט.) הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה. ומענין גמילות חסדים הוא להשגיח לעניים ולבחור בין טוב לרע ולהקדים הצנוע וירא שמים על האחרים שאינם כמותו (ואם בכלם נעשה צדקה) וכמו שאמר ירמיה ע"ה (ירמיה י"ח כ"ג) ויהיו מכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם. אפי' בשעה שיעשו צדקה הכשילם שיתנוה במקום שאינו הגון. וגמילות חסדים היא אף לעשירים להלוות להם ממון בשעה שאינו מצוי בידם ולתת להם עצה כמו שאמר שלמה המלך ע"ה (משלי כ"ז ט') שמן וקטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש. כלומר כאשר שמן וקטרת הן משמחין את הלב כך ימתק רעהו מעצת נפש וכשיתן לו עצה טובה ישמח עליה. והיא מדת חסד גורמת להיות רצון לפני ה' ובשבילה נברא העולם כדי לעשותה ועל זה אמר שלמה בחכמתו (משלי י"ד ל"ד) צדקה תרומם גוי וחסד לאמים חטאת וסמיך רצון מלך לעבד משכיל. רצון הקב"ה אינו אלא לישראל המשכילים לעשות דברים שהם לרצון לפניו:

משנה ג

אנטיגנוס איש סוכו וכו' אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס. לפי שאין זו עבודה שלימה שאינו עושה בשביל רבו אך לקבל פרס:

אלא הוו כעבדי' המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס. (אמר המעתיק לדעתי צ"ל כאן תיבות וקשה לגירסא זו) כי אין לאדם לעשות המצות על דעת שלא יהיה לו פרס עליהם אלא הגירסא שלא על מנת לקבל פרס שלא יעשה המצות בשביל הפרס אע"פ שיש לו לחשוב כי שכר יהיה לו חלף עבודתו. אבל נראה לי כי גירסת הספרים היא

עיקר. שעבודה כזו מצינו בבני אדם כי העבד מקנת כספו חייב הוא לעבוד עבודה בשלא שיתן לו פרס. גם כן יש לאדם לעבוד את ה' על מנת שלא לקבל פרס אלא מפני חסד שגמלו כבר ומפני מעלת הרב שהוא ראוי לכך וזו היא עבודת הש"י ויתעלה מאהבה שנאמר (דברים ו' ה') ואהבת את ה' ואי זו היא עבודת שלימה בבני אדם. הרוצה לשמש אוהבו מפני אהבתו אותו מימים קדמונים ואף אם ידע שלא יתן לו פרס. ואהבה כזו יש לאדם לאהוב עבודת ה' ועל כן סמך זה לענין היראה ואמר:

ויהא מורא שמים עליכם. לעבוד את ה' מיראה ומאהבה כעבד שעובד רבו מפני גדולתו ומעלה על דעתו שיכול לעונשו ונמצא משמשו מיראה לא מפני יראתו מן העונש אלא מפני גדולת הרב שיש בידו לענוש:

משנה ד

יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסף בן יוחנן איש ירושלם קבלו מהם. משמעון הצדיק ומאנטיגנוס איש סוכו:

יוסי בן יועזר אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים. ר"ל בית שיתקבצו לשם החכמים כאשר יצטרכו לדבר זה עם זה. ואין זה אלא בבית אדם גדול וחשוב. שאם בבית אדם פחות כאשר יאמרו לחכם ללכת שמה שמא לא ירצה כי הוא נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' לא יכבד:

והוי מתאבק בעפר רגליהם. שינהג להם כבוד שיהיה דרכם לעמד לפני החכם ומהן יושבין על הספסלים בבית המדרש ומהם יושבין לפניהם על גבי קרקע בעפר רגליהם כמו שאמרו (חולין נד.) כל הימים ששימש אותו תלמיד בישיבה שימשתי אני בעמידה. וזהו שאמר התכבד עם כל הבריות והוי מכבד את החכמים:

והוי שותה בצמא את דבריהם. וזהו כמו שנאמר (משלי כ"ז ז') נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק. מי שהוא שבע מדברי תורה ואין חפצו בהן אפי' אומרים לו מרגליות בתורה תבוס אותם נפשו. והרעב מהם ומתאוה לשמעם אפי' אומר לו דבר בלא טעם ימתק בפיהו וישמח בו שהוא יודע שהוא אמת אחר שרבו אמרו:

משנה ה

יוסף בן יוחנן איש ירושלם אומר יהי ביתך פתוח לרווחה. י"א שימצאו בביתו הרווחה בני אדם הצריכין. או פי' שיהיה ביתו כבית אברהם אבינו ע"ה שיהיה ביתו בדרך במקום דוחק כדי שיכנסו לשם העוברים והשבים ויהיה ביתו פתוח לארבע רוחות מכל צד שיבואו שימצאו פתח פתוח ויפנו לשם כמו שאמר איוב (איוב ל"א ל"ב) דלתי לאורח אפתח:

ויהיו עניים בני ביתך. הוא נדרש לשני פנים. במקום שקונה עבדים ומפרנסם ישתמש בעניים ויפרנס אותם ולא יצטרך להוציא מעות בקנייה שנמצא מרויח ועושה מצוה. פ"א וגם שיהיו העניים רגילין לביתו ויעמדו שם בלא בשת פנים בהראותו להם פנים של שמחה ולתתו להם רשות בכל אשר לו כאשר יתן איש לבניו ולאנשי ביתו:

ואל תרבה שיחה עם האשה. ששיחת הנשים מביא' לידי הרהור עבירה וביטול תורה: **באשתו אמרו קל וחומר באשת חבירו**. (כמרז"ל כי באבות דר' נתן אומר) באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבירו. ר"ל שלא ירבה דברים עם אשתו נדה שמא יתגבר עליו יצר הרע ויבוא לידי פשיעה וק"ו באשת חברו שיצרו תקפו עליה ביותר. שאם בזאת שלמחר תהא לו מותרת ודומה לו פת בסלו אמרו כ"ש באשת נכרי שהיצר מתאוה אליה כענין שנאמר (משלי ט' י"ז) מים גנובים ימתקו. ונראה לפרש כפשוטו **באשתו אמרו** שלא להרגילה בדברים לעולם כדי שלא יהא מצוי עמה בכל יום. שאין לאדם להיות עם אשתו להנאתו אך לקיים המצוה להפריש בין האדם ובין הבהמה כמו שאמרו במסכת ברכות (כב.) גבי בעל קרי שלא יהא מצויין עם נשותיהן כתרנגולין. והיא מדת הפרישות המביאתו למדרגות העליונות כדאמרינן (ע"ז כ:) פרישות מביאה לידי טהרה:

מכאן אמרו חכמים כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו. כלומר גורם שהיצר מתגבר עליו שנקרא רע כדאמרינן (קדושין ל:) גדול יצר הרע שבוראו קראו רע שנאמר (בראשית ח' כ"א) כי יצר לב האדם רע מנעוריו. וזה האיש גורם הרע לעצמו שנתן לו מקום והזמנה להדבק בגופו על ידי השיחה והפריץ על המדות יותר משאר בני אדם שפעמים יצר מתגבר עליהם אבל בשלא יעשו הם דבר גורם ולא הגרמת עצמן תפתח עליהם הרעה:

ובוטל מדברי תורה. כי מחשבת התורה לא תכון לנגד עיניו בעוד לבו פונה אל האשה ולא לשיחתה כי הן שתי מחשבות שאין הלב סובלתן כאחד:

וסופו יורש גיהנם. שסוף בא לידי עבירה אחר אשר בשרירות לבו הולך ומרבה דברים על פנים (אמר המעתיק נראה להגי' במקום על פנים עם האשה עיין במדרש שמואל) יעשה חטא וירד שאלה. וזהו שאמר שלמה ע"ה (קהלת ז' כ"ו) ומוצא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה. ר"ל כי המות יסירהו מן העולם מחיי עולם קטן אבל האשה תאבד הנפש לעולמי עד. הנה כי היא מר ממות אשר היא מצודים וחרמים. האדם כיון שמביט באשה נלכד הוא ברשתה אשר היא מצודה ולא יכול להמלט ממנה. כי האיש רואה אשר חשקה לבו ואינו רואה מה יהיה לו עליה באחרית הימים. כמו שאמר הפייט יונה פותה הולכת במדבר רואה את הבר ואינו רואה את המכבר. וחרמים

לבה כשהיא חושקת את האדם בלבה אפי' אם לא יחשוק אותה ומזלו הרע של זה האיש גרם שתחשק היא. בו אסורי' ידיה שאם אחזה בידיה כבר לקוח הוא בבית האסורים ושוב אין לו תקנה. טוב לפני האלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה (קהלת ז' כ"ו) שהצדיקים הקב"ה שמרן ואין מזמן להם דבר אשר יוכלו להכשל בו אבל החוטא שאינו מתרחק מדרכים רעים ואין לבו שלם מזדמן אליו ענין כזה:

משנה ו

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם. מיוסי בן יועזר ומיוסף בן יוחנן:

יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר. שאפי' אתה יודע כמותו עשה אותו רב עליך מפני שאדם זכר מה שלמד מרבו יותר ממה שאדם לומד מעצמו. ועוד כי פעמים יבין הדבר יותר ממנו ונמצא מלמדו ואפי' אם שניהם שוין בחכמה:

וקנה לך חבר. לשלשה דברי' אדם צריך אל החבר הטוב. האחד לדברי תורה כמו שאמר הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי. והשני למצות שאף כשאין חבירו חסיד ממנו ופעמים שגם הוא עושה אשר לא כדת. כשהוא נהנה בדבר עושה העבירה. אבל אין חפצו ורצונו שחברו יעשנה כי אין לו הנאה בזה וכמו שאמרו (קדושין סג:) ואין אדם חוטא ולא לו. נמצאו שניהם חוזרין בתשובה כל אחד על פי חברו. והשלישי לענין העצה שיקחנו להיות לו מעיר לעזור בכל ענינו ולקחת ממנו עצה טובה ולהיות בן סודו אחר היותו עמו בברית ולא יגלנו לאחרים לבל יפרו מחשבתו ואף לא לנראים אליו כאהבים כי צורת האהבה נכרת על פניהם. ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי ט"ו כ"ב) הפר מחשבות באין סוד וברוב יועצים תקום. ומה שאמר **וקנה לך חבר** בלשון (נקיה) [קניה] שאם לא ימצאנו בחנם יקחנו בכספו ויבזבז נכסיו כדי להשיג אל חבר טוב או שיקנהו בפיוס דברים ובלשון רכה ולא יקפיד בדבריו ויסבול אמרי פיהו אף כשיאמר דבר כנגדו אל ישיבהו מענה. שבלא כן לא ישאר באהבה שהדעות חלוקים הם ופעמים יבקש דבר אוהבו כנפשו יאמר ראה זה לא אכשר ואם לא יעשה כן (ויעבירהו על כל פנים) תפרד החבילה. וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי י"ז ט') מכסה פשע מבקש אהבה ושנה בדבר מפריד אלוף. ר"ל המכסה כשיפשע חברו מבקש אהבה כי על ידי זה תתקיים אהבתם שיסבול פשעיו. ושנה בדבר אם חברו אומר כנגדו וחוזר אותו ואומר ראו מה אמר פלוני מה דבר עלי מפריד אלוף (על כל פנים) מפריד אלופו ממנו ר"ל אוהבו:

והוי דן את כל האדם לכף זכות. זה מדבר עם אדם שאין יודעין בו אם הוא צדיק ואם הוא רשע. ואם מכירין אותו והוא איש בינוני פעמים עושה רע ופעמים עושה טוב ואם יעשה דבר שיש לדונו לכף חובה ויש לדונו לזכות בשיקול או אפי' (לידי) כפי הנראה

נוטה לכף חובה יותר. אם משום צד ענין יכול לדונו לזכות יש לו לומר לטובה נתכוון. אבל אין הדברים בצדיק גמור ולא ברשע גמור. כי הצדיק אפי' במעשה שכלו רע ונוטה לכף חובה מכל עבר ידינהו לטובה לאמר כי שגגה היתה שיצאה מלפני השליט והנה ניחם והביט ובקש מחילה. וכמו שאמרו חז"ל (ברכות יט.) אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שמא עשה תשובה שמא ס"ד אלא אימא ודאי עשה תשובה. פי' שמא ס"ד כיון שהוא ת"ח ועד עתה לא אירע דבר קלקלה בידו על כל פנים מיד עשה תשובה. הנה לך כי אין לדון לכוף חובה הצדיק גמור לעולם וממנו לא הוצרך לומר והוי דן את כל האדם לכף זכות. גם מן הרשע הגמור לא אמר. אפי' מעשהו כלו טוב ואין נראה לחוש עליו משום צד עון יש לאדם לדונו לכף חובה ולומר לפנים עשה ואין תוכו כברו. וכמו שנאמ' (משלי כ"ו כ"ה) כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו. וכך כתב רמב"ם ז"ל. ועל ענין זה אמר שלמה בחכמתו (משלי כ"א י"א) משכיל צדיק לבית רשע מסלף רשעים לרע. ר"ל בני אדם חושבים כי הצדיקים מפני שאינם יודעין לעשות רע אינם מכירים דרכי רשע כי לא יבינו העושים אותו. ואין הדבר כן כי הצדיק משכיל לבית רשע ויודע ומכיר ומשגיח רוע מעלליו יותר משאר בני אדם שיודעין ולא יתנו אותו על לבם. מסלף רשעים לרע הצדיק כשרואה מעשה רשעים הנראים בדרך טוב מסלף אותו ומטהו לדינו לאמר פעל און כי לא נתכוון למצוה אך לשום עצמו בחזקת הטובים:

משנה ז

נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע. לשוכר בתים ולקונה עבדים אמרו. כי כאשר ישאל איש תחלה על דירה ובמקום דוחק כך יש לו לשאול על השכנים אם רעים הם ירחק מהם ולטובים יקרב:

ואל תתחבר לרשע. שהוא עונש גדול שאין כמותו כי החטא החמור פשע בו עשה עבירה אחת אבל זה בכל העבירות שעושה הרשע יש לו חלק בהם ונמצא עושה חטאים רבים גדולים ועצומים. ואם ידיו אסורים ולא נהנה מהם ואוי לרשע ואוי לשכנו כי הוא חוטא ושכנו מנוגד. שכן הוא מפורש באבות דר' נתן (ל ג) כל המדבק לרשעים אע"פ שאינו עושה כמעשיהם נוטל שכר כיוצא בהם והמדבק לצדיקים אע"פ שאינו עושה כמעשיהם נוטל שכר כיוצא בהם. ועל זה נאמר (ד"ה ב' כ' ל"ז) בהחברך כו' פרץ ה' את מעשיך:

ואל תתיאש. סמך שני דברים האלה ואמר אל תתחבר לרשע שאין לך להתיאש מן הפרענות ואל תאמר בלבך עודנו עומד בשלוה והשעה משחקת לו אתחבר אליו וכשיעבור מזלו הטוב אתרחק ממנו ולא תוכל כי לא תדע מה ילד יום וברגע יבא אידו

ותלקח עמו כאשר החל לנפול הוא וכל אוהביו יפולו. וגם אל תאמר אראה לו אהבה לפנים ולא אהבנו בלבי. כי גם רע שתחניפנו והיא חטא להחניף הרשעים בעולם הזה. ועל ענין זה אמר שלמה (משלי כ"ד כ"א) ירא את ה' בני ומלך עם שונים אל תתערב כי פתאם יקום אידם ופיד שניהם מי יודע. פי' סמך יראת ה' (בני ומלך) אל יראת מלך ב"ו למשל ולענין יראת הגוף הנראית לעין ליראת הנפש הנעלמת ואמר כאשר אתה רואה כי המלך שונא לכל אוהב שונאו וכי יפקוד עליו רעה ישאל איזהו אשר מלאו לבו לאהוב את שונא המלך ויעשה לו כאשר עשה לשונאו כך הקב"ה עושה לכל מתערב עם שונים. כלומר המשני' את התורה ואת המצוה. כי שונים יוצא כמו (איוב כט כב) אחרי דברי לא ישנו. וכאשר הרשעים השונים ילקו וגם חבריהם יאספו עמהם (ד"ה ב' י"ט ב') הלרשע לעזר ולשנאי ה' תאהב ובזה יהיה עליהם. כי פתאום יקום אידם שלא תאמר אתערב עמו עתה וכי תבוא עליו הרעה אתרחק ממנו. כי פתאום יקום אידו ולא תוכל להמלט על נפשך. ופיד שניהם מי יודע ר"ל פיד שונא המלך ופיד שונא הקב"ה מי יודע מתי יבוא להם ואין אדם יכול להזהר ולהתחבר עמהם ולהציל נפשו:

משנה ח

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם. מיהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי:

יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינין. ר"ל ראש כמו שאמ' בבראשית רבה (כג י) ועפרון יושב בתוך בני חת באותו יום מינוהו ארכי כלומ' ראש הדיינין. וגם בוישלח יעקב מלאכים ארכי ראש הלסטים. וגם בערוך תמצא ארכי ולשם מפרש אותו. ופי' זה הוא אל תעש עצמך כעורכי הדיינין שישאלוך ותאמר להם הדינין ואחר שישמעוה ממך הולכים לדיינין אחרים לדון ויאמרו להם כבר אמר לנו ראש הדיינין כך הדין אל תעש עצמך כמותם. מהרמב"ם ז"ל פי' אחר. **אל תעש עצמך כעורכי הדיינין** (לא) דבר בכאן במי שמלמד טענות של שקר לחברו ולטעון בהן. כי אדם זה רשע גמור הוא ולא הוצרך לומר כי אין לאדם לעשות כן כי יחשדוהו וידברו עליו כי עבירה גדולה היא. אלא שמסדר לו טענותיו ועורך לפניו הדינין ומגלה ליחיד דינו שאינו ראוי לעשות כן כי יחשדוהו וידברו עליו רע. וכההוא מעשה דר' יוחנן במס' כתובות (נב:) דמעקרא סבר ומבשרך לא תתעלם (ישעיה נח ז) ולבסוף סבר אדם חשוב שאני:

וכשיהיו בעלי הדין עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים. שלא תטה לבך אל אחד מהם ולא תחשוב כי הוא (צדיק) בדינו שאם כן לעולם לא תדין הדין לאמיתו כי שרירות לבך עם זה ולא תוכל לראות לו חובה. אך כאילו רשעים שניהם בדינם וטוענין שקר יהיו בעיניך ולא יהיה לבך נוטה אל אחד מהם עד שתבוא הדבר לאור על נכון:

וכשנפטרין מלפניך יהיו בעיניך כצדיקים כשקבלו עליהם את הדין. זו היא מדת החסידות אחר שאתה יודע שהאחד טען שקר לא יהיה בעיניך (לעולם) בחזקת שקרן ובעל דין קשה. ואין ראוי לחשדו שקבל עליו את הדין ויצא מבית דין חייב. ויש לחשב שחזר בתשובה ואין בדעתו לעשות כן כל ימיו:

משנה ט

שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך. לעשות להם דרישה וחקירה הרבה פעמים. ובזה תגלה סוד כי ברוב דברים לא יחדל פשע ומלמד תוך דבריהם אם לשקר העידו:

והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר. כי כשתחקור אותם על שום ענין תוכל לדבר דבריך שהם יבינו מאיזה צד יתחייב אותו בדינו וילמדו מתוך דבריך מה צריכין לשקר כדי לזכות:

משנה י

שמעיה ואבטליון קבלו מהם. שמעיה אומר אהוב את המלאכה. שלא תבטל אדם ממלאכה כי הבטלה מביאה את האדם לידי שעמום (כתובות נט:) והיא מדת החולי שנאמר עליו (משלי כ"א כ"ה) תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות. רוצה לומר כאשר הוא מרגיל איבריו להתבטל ממלאכה מאנו ידיו כי ההרגל שולט עליהם. ואמרו עליו עוד (משלי כ' ד') מחרף עצל לא יחרש ושאל בקציר ואין. שהוא חושב כי כשישב בטל מן מלאכה שהיא מנוחה לו והוא הפך כי ביגיעה יהיה לו מנוחה כי מפני החורף ינוח ויעמוד בביתו ולא יחרוש ושאל בקציר לאסוף התבואה ואין וימת ברעב. אבל החורש בחורף (משלי כ"ח י"ט) עבד אדמתו ישבע לחם כי אין אדם משיג למנוחה אך ביגיעה תחלה. כי מרדף רקים ורודף אחרי יושבי אל הקרנות הבטלים ממלאכה ישבע ריש:

ושנא את הרבנות. סמך זה לעבודת המלאכה שהם מענין אחד שישנא את הרבנות ומעלת הבטלנין שסופן לבוא אל מדת העוני. ויעסוק במלאכתו כל היום כדאמר (פסחים קיג.) ליפשוט נבילתא בשוקא ואכול אגרא ולא תימא כהנא אנא גברא רבא אנא. ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי י"ב ט') טוב נקלה ועבד לו ממתכבד וחסר לחם. ואין פי' של נקלה כמשמעו אך הוא הפך לשררת המתכבד:

ואל תתודע לרשות. כי עבודת הרשות היא קשה עד מאד ועל כל פנים כיון שמקבל עליו עול מלך סופו לפרק עול מלכות שמים ולבטל המצוה כי הוא מתפחד מן הרשות ומלאכתו מרובה ויעשה מלאכת ה' רמיה מפני המלאכה ההיא. ועוד שלסוף יורידנו

מנכסיו בלי תועלת שאין מקרבין לאדם אלא לצורך עצמן. ועל כל פנים כיון שמקבל עליו עול מלך בשר ודם פעם אחת לא יוכל לעשות אשר האדון מבקש:

משנה יא

אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות. רמב"ם ז"ל כתב באבות בפירושיו על דרך נכון **הזהרו בדבריכם** לבאר דבריכם כדי שלא תניחו מקום למינים **שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום המים הרעים** מקום המינין שמראין פנים בתורה שלא כהלכה וידקדקו מתוך דבריכם דברים אשר לא כן:

וישתו התלמידים הבאים אחריכם. שישמעו דבריכם ולא הבינו ויסמכו על דברי המינין שיפרשו דבריכם על פי דעתם ויהיו סבורים שזו היתה דעתיכם **וימותו** בעונם **ונמצא שם שמים מתחלל:**

משנה יב

הלל ושמאי קבלו מהם. משמעיה ואבטליון:

הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. ר"ל שיאהב בלבו האמת והשלום וירדוף אחריו בפועל ידיו. כי יש בני אדם אוהבים אותו בלבם לא שיטרחו עצמן לשום שלום בעולם ואינם הולכים בדרכי שלום אך העושין פעולה ומשימין שלום בין אדם לחבירו ואוהבים לעשות המלאכה כמו שנאמר (תהלים ל"ד י"ד) בקש שלום ורדפהו אותם הם מתלמדיו של אהרן שהיה עושה כדבר הזה:

אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. כשהיה אהרן מרגיש באדם שהיה עושה עבירה בסתר הולך אליו ומתחבר עמו ועושה אותו אוהבו והחוטא מעלה על לבו אלו היה אהרן יודע מצפוני לבי כלום הי' רוצה בחברתי אלא שאני מוחזק בעיניו כאדם כשר ובעל מצות אך אם יודע מחשבתי הרעה יתרחק ממני מהתחברו לרשע כמוני היום ויתנחם על רעתו ויהרהר בתשובה וזו היא אליו גרמה ותועלת גדולה להפר מחשבתו הרעה. וזהו שנא' עליו (מלאכי ב' ו') בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון:

משנה יג

הוא היה אומר נגד שמא אבד שמא. ר"ל אדם המתגאה ויצא שמו בעולם על יד גאותו וגדולתו ועושה לו שם כשם הגדולים אשר בארץ כנגד השם הגדול הנמשך בגאוה כן יאבד שמו אבדון גדול ולא יזכר ולא יפקד:

ודלא מוסיף יסף. מי שהוא חכם ואינו רוצה להוסיף חכמה על חכמתו ויאמר בלבו כבר למדתי כל התורה כלה וראיתי דרכיה ונתיבותיה מה לי ולצרה הזאת לטרוח בהבל ימי

ומה אתבונן בה ולא הבינותי. יהי רצון שזה האיש ימות ויאסף אל עמו ולמה יחיה עוד אחר שכבר קם מללמוד:

ודלא יליף קטלא חייב. מי שלא למד כל עיקר נמשל כבהמה כי למה נברא בעולם אך להבין ולהורות בתורה שדרכיה דרכי נועם וזה שלא עסק בתורה כל ימיו ועודנו מחזיק ברשעתו אין ראוי לחיות אפי' יום אחד ואפי' שעה אחת:

ודישתמש בתגא חלף. המתכבד בכתרה של תורה ונהנה בכבודה ועושה אותה ככלי לעשות בו צרכיו הרי זה נספה כדתנן לקמן (ד ה) אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחתוך בהם עצים וכן היה הלל אומר ודישתמש בתגא חלף:

משנה יד

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. אם לא אוכיח עצמי שאזרז עצמי במצות מי לי להוכיח ולזרזני. כי זרוז האחרים טוב הוא לפי שעה אבל כשיעורר האדם את עצמו בכל יום ויום יוסיף לחשוב מחשבות לעשות מלאכת ה' ואין שכחה לפניו כאשר לבו חפץ והוא דרך ישר לפני איש:

וכשאני לעצמי מה אני. עדיין לא אוכל להשיג אל אחד מני אלף ממה שאני חייב לעשות. ומשלו משל למה הוא דומה למלך שנתן שדהו לעבדיו ופסק עמהם בשלשים כור לשנה. טרחו בה הרבה והביאו לו חמשה כורין. אמר להם המלך והלא פסקתם עמי בשלשי' כורין אמרו לו אדוננו המלך שדה שנתת לנו זבורית היתה טרחנו בה הרבה ולא היינו יכולין להוציי' ממנה יותר מחמשה כורין. כך אמרו לפני הקב"ה יצר הרע שנתת לנו מנעורנו הוא שנאמר (בראשית ח' כ"א) יצר לב האדם רע מנעוריו. ואפי' כשאדם טורח הרבה לעשות הישר בעיני ה' אין אדם יכול להשיג אלא לדבר מועט ממה שחייב לעשות. וזהו שנא' (תהלים ק"ג ט"ו) כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו. שאם לא מפני יצר הרע הרבה באדם אפי' בלא שיטרח ויחזור אחר המצוה היה עושה מהם הרבה כשדה עדית אפי' אם לא יטרחו בעבודת אדמתו יצא ממנה שום דבר. אבל עכשיו שיודע שאפי' אם יטרח הרבה לא ישיג אלא המיעוט מפני יצר הרע שמקלקל גופו. כל שכן אם לא יטרח תשאר נפשו ריקה מן המצות כמו שדה זבורית אם לא יטרח בה. ואם לא יזבלנו ויחרישנו לא יצא ממנו שום דבר ועל זה זה נאמר (משלי כ"ד ל') על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרלים וגדר אבניו נהרסה. ומפני זה סמך עוררות אחרים ועוררות עצמו ואמר אם אין אני לי מי לי ואם לא אטרח ומעורר את עצמי לחזר אחר המצות אשאר מהן ריקן שאף כשאני לעצמי וטורח בהן איני משיג לחלק קטן מכמה חלקים ומה אני משיג אם לא אטרח כלל:

אם לא עכשיו אימתי. שלא יאמר אני היום עסוק במלאכתי למחר אפנה ואעסוק ואתקן עצמי. כי שמא לא תפנה ואפי' אם יפנה היום ההוא חלף עבר ובטל אותו ממלאכת ה' ולא יוכל לשלמו כל ימיו כי כל הימים אשר הוא חי על האדמה חייב הוא לתקן עצמו ולעסוק במצות ואין לו רשות ליבטל ממלאכתו ואפי' שעה אחת. ועוד יש בכלל זה הלשון **אם לא עכשיו** בימי נערות **אמתי** אם עד זקנה ושיבה יניחנה לא יוכל לעשותה. ועל ענין זה אמר דוד ע"ה (תהלים קמ"ד י"ב) אשר בנינו כנטעים מגדלים בנעוריהם. ר"ל כי הנטע בעודנו קטן אדם יכול לגדלו להיות עץ ישר ולא יהיה עקום אך לאחר שגדל בעקומו היותו קשה הוא מאד לתקן. וכן האדם בעודנו קטן בקל הוא להיות בדרך טוב ולסור מן הרע אבל אם הזקין ברשעו קשה בעיניו להניחה כמו שכתוב (משלי כ"ב ו') חנך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה וכתיב (דברים כ' י"ט) כי האדם עץ השדה. ועוד כי התשובה בימי זקנה אינה תשובה שלמה כי באותו זמן אין היצר חזק והתאוה נקיה ולא תערב לנפש ואין לו חפץ בהנאת העבירות וזו היא הסיבה אליו לתשובה. ועל ענין זה נאמר (קהלת י"ב א') וזכר את בוראך בימי בחרותיך עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ:

משנה טו

שמאי אומר עשה תורתך קבע. כמו שאמרו באבות דר' נתן (כח י) כל העושה תורתו עיקר ומלאכתו טפלה עושין אותו עיקר לעולם הבא. וכל העושה תורתו טפלה ומלאכתו עיקר עושין אותו טפלה לעולם הבא. ר"ל אע"פ שלא עשה עבירה ולא עשה התורה עיקר אפילו אם היה (ראוי) להיות בגן עדן טפל יהיה שמה:

אמור מעט ועשה הרבה. כשתבטיח את חבירך לעשות בעבורו שום דבר אמור לו מעט ועשה לו הרבה והוא מדרך המוסר והחסידות. ולמדנו מאברהם אבינו ע"ה דכתיב ואקחה פת לחם ואחר כך ויקח חמאה וחלב ובן הבקר וגו'. פי' אחר **אמור מעט ועשה הרבה** והיא מדת עליונות. ורבותינו ז"ל למדוה מהקב"ה ית' שלא הבטיח אלא בשתי אותיות שנא' דן אנכי וגאלם בשבע ועשרים מלות שנא' או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי וגו'. ועל זה אמר ר' סעדיה גאון ז"ל אם להבטיח את אבותינו בשתי אותיות עשה להם כמה נסים ונפלאות על הגאולה העתידה לבא שנכתבו כמה דפין וכמה קונדרסין וכמה ספרים מהבטחות וכמה נחמות בירמיה בנביאים על אחת כמה וכמה כי נפלאים יהיו מעשיו ממה שהבטיח נפשינו יודעת מאד. ויש לו לאדם לדעת ולחשב בדבר ולתת את לבו כי שכר גדול יהיה לו מפני הבטחות:

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. שיראה להם פנים של שמחה כדי שתהא רוח הבריות נוחה הימינו. פי' אחר **והוי מקבל וכו'** שיתרחק ממדת הכעס שהיא מדה רעה עד מאד וינהג עצמו במדת הרצון על דרך שיהיו מרוצין ממנו בני אדם נאה ומקובלת. ועל זה אמרו חז"ל בדרך מוסר תרצה שתחפץ חפץ כזה שלא תחפוץ. שאין אדם יכול להשיג שיהיו בני העולם חפצים בו אם לא יעבור על מדותיו. ואם לא יעבור חפצו מפני חפצם מבטל רצונו מפני רצון אחרים. ובזה יהיה לו אוהבים רבים וישמור נפשו מנזקין של בני אדם. כי המראה להם פנים של זעם ישנאוהו ויבקשו להרע לו:

משנה טז

רבן גמליאל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק. ר"ל שיקבל חברו לרב אע"פ שלא יהיה חכם יותר ממנו ואפי' אם לא השיג אל חכמתו כדי שיסתלק מן הספק. ובירושלמי אומר זיל איתי לי זקן מן השוק דאיסמוך עליה ואישרי לך. שפעמים החכם יסתפק בהוראה ואינו יודע למה לומר. אם יתיר ושמא הוא אסור ותארע תקלה על ידו ואם יאסור המותר נמצא מפסיד ממונן של ישראל והתורה חסה עליו. על כן יעשה חברו רב וישאל ממנו ספקותיו. ויעשה ההוראה על פיו אפי' אם הדבר הוא פשוט אליו ואפי' להתר אף כשאינו גדול כמותו בחכמה. וכן אמרו הגאונים ז"ל כל היכא דלמר מספקא ליה ולמר פשיט ליה הלכתא כמאן דפשיט ליה. ואפי' תלמיד לפני הרב:

ואל תרבה לעשר אומדות. שלא יעשר מאומד פירותיו. ורצה לעשר בעין יפה מה שמדד יותר מן העשירית נמצא שהוא טבל שאינו מעושר עד שיתן עיניו לעשר אותו והוא לא חשב עליו ונמצא שיש קלקול במעשר הזה. וזה הדבר הוא משל מענין הסברא שאין לאדם לעשותה מאומד. אלא על דרך העיקר ושירד לסוף הדעת. ואין זה בכל הסברות שיש שהיא לפנים והחכם אע"פ שסברתו נוטה לזה הצד מבין הוא מכיר כי חכם אחר יוכל לומר דרך אחרת אלא שזה נראה לעיניו יותר. ויש סברא שהחכם מחדש אותה יכיר וידע כי הוא מוכרחת על פי סברא הנכונה ואין אליה פנים אחרות ולא יהי' חכם שיחלוק עליה והמבין יבין. ועל זה סמך הדבר אל **עשה לך רב והסתלק מן הספק** שהם מעין הסברא כמו שכתבנו:

משנה יז

שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים. וראיתי והבינותי בכל המדות החשובות: **ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה.** כבר פי' רמז"ל בענין השתיקה כי בדבור שיש לאדם נזק בו מכל צד או אם יש בו ריוח מצד אחד ונזק מצד אחר לא הוצרך רשב"ג להזהיר בזה כי כל אדם יזהר ממנו אם שומר נפשו מצרה. אלא אפי' בדבור שאין לאדם נזק בו כלל

וכולו ריוח כמי שמדבר בעסקיו ובצורך גופו ובצורך פרנסתו צריך למעט בדבור ושלא יאריך בו אך כדי סיפוקו. ואין צריך לומר בדבר של הבל ושאינו מעלה ולא מוריד שאין לאדם לזכרו כלל. וכן אמרו בירושלמי (ברכות א:) ארשב"ל אלו הוינא בטורא דסיני בעינא תרי פומי. הדר אמר השתא דלית לן אלא חד לא יכילנא למיצל נפשין מלישנא בישא כל שכן אי הוה לן תרין. ר"ל שלא ידבר בפה דברי תורה ודברים שכלו דברים של הבלי עולם שהיו החכמים הקדושים עושים עצמן ככלי שרת שאין משתמשין בהם דברים של חול. והיינו דאמרינן בגמרא דבני מערבא (ירושלמי סוף ברכות) כל פטטיא בישין בר מפטטיא דאוריתא טב. ויש שגורסין כל כרביא בישין בר מכרביא דאוריתא טב. פי' כרביא חרישא לומר שכל הדברים והמחשבות שאדם משתדל בהם בעולם הזה הכל הבל ורעות רוח לבד ממחשבת התורה ומעשה ה' כי נורא הוא:

ולא המדרש הוא עיקר אלא המעשה. לומר שלא ידרוש המצוה לאחרים והוא אינו עושה אותם אך יעשה אותם תחלה וילמדם לאחרים וכמו שארז"ל (תוספתא יבמות סוף פ"ח) נאים דברים היוצאים מפי עושיהם:

וכל המרבה דברים מביא חטא. זה הענין בדברי תורה מדבר שאין לאדם להרבות בהלכה אלא ימתין ויחשוב מה שיאמר ויהיו דברים במשקל ולא ימהר אותם כי ברוב דברים לא יחדל פשע ויחשוב כי הדבר כן הוא ויביא חטא בהוראה. ועל כן אמרו ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה שהוא מענין התורה להודיע כי בדברי תורה היא. אף גם זאת שאין לפרש אותו בהבלי העולם שאם כן היה להם לסמוך אותו (אל) לא מצאתי לגוף טוב משתיקה שהוא בדברי העולם ויאמר מיד וכל המרבה דברים מביא חטא. אלא בודאי בדברי תורה אמרו כמו שפרשנו:

משנה יח

רבן שמעון בן גמליאל אומר על ג' דברים העולם קיים על הדין. שידון דין אמת לאמתו:

ועל האמת. שיש לאדם ללכת בדרכי התשובה שהוא אמת ותורתו אמת והולך בדרכי הקב"ה אמת גם כן ילך באותו הדרך שנאמר והלכת בדרכיו. ואמרו חז"ל (יבמות סג.) שאפי' ספור דברים בעלמא אין לו לאדם לשקר כההוא עובדא דבריה דרב וכו' אמר ליה מעלה אמך א"ל אנא הוא דהפיכנא לה א"ל היינו דאמרי אינשי דנפיק ממך טעמא ילפך ואת לא תעבד משום שנאמר (ירמיה ט' ד') למדו לשונם דברי שקר. כי האדם המרגיל לשונו לדבר שקר בדבר שאין בה לא הפסד ולא תועלת גם כי יבא לדבר דברים של עיקר לא יוכל לומר האמת כי פיהו המדבר וההרגל שולט עליו:

ועל השלום. שלום הוא כולל לכל טוב שבעולם ואין תכלית לתועלתו ושלום על ישראל:

פרק ב

משנה א

רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. בהעשות המצות הקב"ה מפואר בהן והן תפארת לעושיהן כי תפארתו היא תפארת אמיתית בבני אדם ולכן יברור לעצמו הדרך ההוא:

ותפארת לו מן האדם. שיעשה המצות בזמנן שנאמר (משלי ט"ו כ"ג) ודבר בעתו מה טוב. כי יוכל לעשות בזמנן שלא יישר בעיני הבריות ולא יהיה לו פאר בהן ואין זה עושה מצוה שלימה כענין שאחז"ל (שבת סג.) כל העושה מצוה כמאמרה אפי' גזר דין של שבעים שנה מבטל שנא' (קהלת ח' ד') באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה וכתיב בתריה שומר מצוה לא ידע דבר רע. גם צריך להתנאות במצות. לולב נאה טלית נאה ספר תורה נאה תפילין וכיוצא בהן בענין שיפארוהו בני אדם וישבחוהו עליהן. ורמז"ל פי' זאת המשנה על המדות לעשותן על דרך האמצעית שהוא דרך המובחר ותפארת לעשותו שמכינה לב טהור לאדם ומחדשת בקרבו רוח נכונה **ותפארת לו מן האדם** שילמדוהו לנהוג עם הבריות מנהג טוב ונאה וכמו מדת הנדיבות. כי (ישעיה ל"ב ה') ולכילי לא יאמר שוע. גם הפזור רע ירוע ומי הוא הנדיב. אך האוהב את הממון ושומר אותו שמירה מעולה ומתיעץ בנדיבות ועושה סדר בהוצאה כדי שיספיק לו לעשות הטוב והישר במקום הראוי להנתן בו. גם אין מדות תחת השמים כי (אם) על דרך האמצעות והן תפארת לעושה אותו ותפארת לו מן האדם (אך אם מעט ואם הרבה שניהם):

והוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. אע"פ שנתפרש אלינו העונשין מן העבירות שיש מהן בכרת ויש במיתה בידי שמים. כרת הוא וזרעו נכרתין. מיתה בידי שמים הוא לבדו נכרת. ויש עבירה שהיא בארבע מיתות ב"ד ויש בלאו שהיא מלקות ארבעים והעובר על דבריהם מכין אותו מכת מרדות מדרבנן. אך לא נתפרשו אלינו שכר מצות ולא בקלות ולא בחמורות. משלו חכמים ז"ל (דברים רבה ו:) למשל למה הדבר דומה למלך שמסר לעבדיו פרדס לנטוע בו אילנות ואילו היה מודיע להם מתן שכרם היו כלן טורחים באותן אילנות ששכרן מרובה ונמצא הפרדס חסר מאותן האחרים. כך אלו היה הקב"ה מודיע מתן שכרם של מצות היו עושין החמורות ששכרן מרובה ומניחין הקלות ששכרן מועט ולא יהיה אדם שלם במצות ומזה הטעם לא יבא להקל במצות ותיקר בה נפשו לעשות אותן לפי שאינו יודע איזו קלה ואיזו חמורה. אבל רמז"ל הפליג בדבריו ונתן טעם לדבר חזק מזה ואמר שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות כמה הוא שאפי' מצוה קלה שכרה גבוה עד למעלה. והוי זהיר שלא תפסיד

ריוח גדול כמוהו כענין שאמרו (חולין קמב.) כי יקרא קן צפור לפניך וגו' ומה אם מצוה קלה כאיסר אמרה תורה למען ייטב לך לעולם שכלו טוב והארכת ימים לעולם שכלו ארוך קל וחומר למצות החמורות שבתורה:

והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. כי ירחש לבך דבר לאמר איך אעשה המצוה הזאת ואפסיד ממוני בזה ובזה אף אתה אמור לו כי שכר גדול יהיה לו עליה כפליים אלף פעמים מההפסד ובזה לא ימנעך מכבוד:

ושכר עבירה כנגד הפסדה. פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר שכר גדול יש בעשות העבירה הזאת וארויח בה כמה וכמה והנאה גדולה יהיה לי ואיך לא אעשה אותה. השמר לך ותחשוב את אשר תפסיד עליה באחרית הימים והוא כפלי כפלים מאותו שתרויח עתה. והצער העתיד ארוך וגדול מאד מהנאת השעה ובתתך זה אל לבך תנח ידיך מלעשות שאין אדם רוצה בריוח שיש הפסד כנגדו מרובה ממנו:

והסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים. ר"ל שהקב"ה רואה ויודע כל מעשה בני אדם וזוכר את הכל כאלו נכתב לפניו וישלם לו רעה תחת מעשיו הרעים. והוא תימה למה מנאם לשלשה דברים ושלשתם דבר אחד הוא שאין זה אומר אלא שהשם יודע הכל ועתיד לשלם לו כפעלו ומה חשבון הוא זה הכל ענין אחד הוא. על כן נראה לפרש כי זה הענין הוא למשל כאשר לפני מלכים יתיצב ולפני שרים וחכמים ואנשי השם ומתבייש לעשות לפניהם מעשים אשר לא יעשו ומלומר דברים שלא טובים כן יחשוב בכל עת כאילו הוא לפני הקב"ה כאשר יעמד איש לפני רעהו. ובזה ישמור דרכו מחטוא גם פיו ולשונו ומצרה נפשו. ועל כן אמר **דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת** ומנה אלה לשני דברים עין רואה כנגד המעשה ואזן שומעת כנגד הדבור. וחס ושלום לא עין ואזן ממש. אלא ר"ל שאין מעשה נסתר מלפניו ולא נעלם ממנו. והדבר השלישי **וכל מעשיך בספר נכתבין** ר"ל שאין שכחה לפני כסא כבודו והרי כל הדברים סדורים לפניו כאלו הם בספר נכתבין לשלם לעושיהם כפעלם וכמעשה ידיהם באחרית הימים. ואם ישית האדם אל לבו השכר אשר יתנו לו ימנע מלעשות אותם. ועל זה אמר הסתכל בשלשה דברים הללו ואין אתה בא לידי עבירה:

משנה ב

רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו'. ר"ל דרך ארץ מלאכה. כי לשון דרך ארץ פעמים שהוא כמשמעו ופעמים שהוא אמור למלאכה הכל לפי הענין:

שיגיעת שניהם משכחת עון. כלומר מסיר יצר הרע כמו שנא' (תהלים נ"א ז') הן בעון חוללתי ובחטא יחמתני אמי. שעל ידי שהוא יגע בתורה ובמלאכה לא ישלוט עליו יצר הרע כי בכל עת אשר לא יהיה דשן ושמן לא יערב לו לעשות עבירות. לכן יעסוק בתורה שמתשת כחו של אדם וגם במלאכתו לכדי חיותו ולא יעמד בטל לעולם פן יתענג ורם לבבו לשכח את ה' אלהיו כענין שנאמר (דברים ל"ב ט"ו) וישמן ישרון ויבעט:

וכל התורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. כענין שאמרו במכילתין (ג יז) אם אין קמח אין תורה. הענין כמשמעו כשיתבטל ממלאכה מביאתו אל העוני וגוררת כמה עונות ורעתה רבה כי מפניה יאהב מתנות ולא יחיה. ויחניף בני אדם אף אם הם רשעים כדי שיתנו לו. גם כי יתם הכסף מהמתנות יהיה גנב או קוביוסטוס ויביא גזלות העני לביתו לבל ימות ברעב. ובהגיע אדם אל המדות האלה אין מעצר לרוחו ולא ינוח ולא ישקוט עד יעבור על כל המצות האמורות בתורה כי עבירה גוררת עבירה. ועל זה ארז"ל במסכת חולין (ברכות ח.) כל הנהנה מיגיעו עליו הכתוב אומר (תהלים קכ"ח ב') יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם (הבא) . על כן צריך לחכם שידע מלאכה כענין שנא' (קהלת ז' י"א) טובה חכמה עם נחלה:

וכל העוסקין עם הצבור יהיו עוסקין עמהם לשם שמים. לא להתכבד ולא להנות מהם ולא להשתרר עליהם אלא להנהיגם בדרך ישרה והכל לשם שמים:

שזכות אבותם מסייעתן וצדקתם עומדת לעד. שאע"פ שאתם עוסקין עמהם וצרכיהם נעשין על ידיהם לא אתם גורמין להם אלא זכות אבותיהם של צבור מסייעתם וצדקתם עומדת לעד לאלף דור:

ואתם מעלה אני עליכם כאלו עשיתם. כלומר אע"פ שזכות אבותם מסייעתם וצרכיהם נעשין בזכות אבותיהם ולא על ידיכם אתם העוסקין מעלה אני עליכם כאלו נעשה כל צרכיהם על ידיכם ובזכותכם. כך פי' הראשונים ז"ל. ויש לפרש עוד פירוש אחר **וכל העוסקין עם הצבור יהיו עוסקין עמהם לשם שמים** ואל תאמר למה לי הצרה הזאת לטרוח בצרכי צבור ואף כי יעשה צדקה עליהם לבד מתן השכר כי ממונם הוא. שאין לך לחשוב דבר זה כי כפליים תטיב לעצמך בעבורך מפני **שזכות אבותם מסייעתן** ותצליח במעשיהם מאשר תוכל להצליח במעשיך. ומעלה אני עליך שכר כאילו עשית אותה משלך את הכל וכאילו מכיסך נתת את אשר נתנו על ידך והנך מרויח בטרחך במעשיהם מאשר אם תטרח לעצמך כי מעשיהם מרובים ממעשיך. וכל אשר אתה עושה ה' מצליח בידך שזכות אבותם מסייעתן. לכן העוסק בצרכי צבור הטיב לעצמו הרבה מאד. ובלבד שיכוין לבו לשמים:

משנה ג

הוו זהירין ברשות. כלומר להתרחק מן המלכות שלסוף מורידין את האדם מנכסיו: **שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן.** (דבר מלך אינגו) [נראה דצ"ל ואיננו דבר שלטון] אך הם לחקור בני אדם ואין חקר (למחשבותיו) [למחשבותיהם] ומי ירד לסוף (דעתו) [דעתם]:

נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדים לו לאדם בשעת דחקו. בהעצר אליהם יד הממון אף כי מחמת הדוחק לא ירחמו על העני עד שיורידוהו מנכסיו וישכחו הראשונות כי הכל חלף עבר. וכך הוא פשט המשנה הזאת ואם הדבר כן הוא מדברת בפגם המלכים. וחלילה חלילה לא יהיה הדבר ולא יקום. ועל ידם מתקיים העולם כלו והם עושין דין ומשפט בארץ ואין איש שיוכל להיות אמתי כמותם שאינן צריכין להחניף הבריות כי אינן מתפחדין ואין דבר מונע אותם מלכת בדרך ישרה. על כן נראה לומר כי המלכים גם אהבתם גם שנאתם לא בידם היא וכאשר המלך צריך אל האיש ומקרב אותו ומראה לו אהבה בשעת הנאתו מאת ה' יצא הדבר ולא מאת המלך וה' זימן לאיש מהנאת המלך. וכי יחטא האיש לה' ואשם ורוצה לדוחקו ומי יכול לעמוד לו ואף כי יחפוץ המלך לעשות לו יקר ואין בידו אך לנקום נקמת ה' ולייסר את אשר יאהב ה' יוכיח. וזהו שנא' (משלי כ"א א') פלגי מים לב מלך ביד ה'. ר"ל כמו הפלג האדם מטהו לכל צד שירצה כן לב המלך ביד ה' להטותו להטיב לאיש אשר הוא חפץ ביקרו ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. ואמר לב המלך ולא דיבר על שאר אנשים וכן כל הלבבות ביד ה' מפני שאע"פ שחושב מחשבות ובידו יכולת לעשות לפי הנראה לעינים אך האמת אין כח בידו להרע ולא להטיב אף כי אם דבר אלהים חיים:

משנה ד

הוא היה אומר עשה רצונו כרצונך. כאשר האדם עושה רצון עצמו בחפץ ובתאוה כן יעשה לו רצון הקב"ה. ולא להפריד רצון הקב"ה ית' ורצונו אך לעשות שניהם דבר אחד. ר"ל שלא יהיה לו רצון כי אם דבר שהוא לרצון לפני ה'. ואמרו באבות דר' נתן וכן בדוד הוא אומר (ד"ה א' כ"ט י"ד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך. ונתן עצה לבני אדם להתגבר על טבעם לעשות כחפץ ורצון השם ית' גם בממונם ובקנינם כי ה' נתן הכל ופקדון הוא בידם. ובהעלות אל לבו זה על כל פנים יעשה מהפקדון רצון הבעלים שהוא הקב"ה ובזה לא ידאג בתתו לצדקה ויעשה רצונו כרצון הקב"ה ברצון ובטוב לבב:

כדי שיעשה רצונך כרצונו. השם ית' משביע לכל חי רצון ונותן לחם לכל בשר ולכל בריה כדי מחסורה ובזה חפצו ורצונו. ואם תזכה להיות לרצון לפניו יעשה רצונך גם בצרכי עולמך הקטן ויתן פרנסתך שהוא זה רצונו על כל באי עולם:

בטל רצונך מפני רצונו. של הקב"ה:

כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך:

הלל אומר אל תפרוש מן הצבור. בשעה שהצבור עוסקין בתורה ובמצות הוא כתר כל עולמים וכבוד כל ממשלתו. כי ברוב עם נאספים לקיים מצותו הדרת מלך הוא ואין ראוי לפרוש מהם שנא' (דברים ל"ג ה') ויהי בישרון מלך בהתאסף. וזהו בצבור ההולך בדרך טובה ויתקבצו לעשות מצוה. אך צבור הנוטה לדרך רעה ומעשיהם מקולקלין אין ראוי להתחבר עמהם והפורש מהם הרי זה משובח ועל זה אמר ירמיה הנביא ע"ה (ירמיה ט' א') מי יתנני במדבר מלון ארחים ואעזבה את עמי ואלכה מאתם כי כלם מנאפים עצרת בגדים:

ואל תאמן בעצמך עד יום מותך. הוא נדרש בין לחסידות בין לאמונה שאע"פ שנתכנה לך רוח אמונה ונכונה לא תהיה צדיק בעיניך. ולא תאמר כמה ימים לא פעלתי און הכרחתי את יצרי ואני יכול עליו ונוצח כבר נשבר ואנחנו נמלטנו ולא יכול להטותו מן הדרך הישרה. והוא אויב ואורב אליך בהמצאו אותך פעמים עוסק במלאכתך ולא לומד ולא חושב בדברי אלהים חיים מרקד לפניך ומדבר אל לבך להטותך לשוט בארץ ולהלך בדרך לא עבר בה איש טוב ולא ישב שם ואולי כי יכול יוכל ותלקח נפשך בידו. לכן השמר לך ושמור נפשך מאד ופחדו מעליך אל תרחק ועשית בחכמתך אם איש חכם אתה לשום עיניך ולבך תמיד על דרכיך עד לא יוכל להתקרב אליך כל ימי חייך. ועל זה נאמר **ואל תאמן בעצמך עד יום מותך**. גם לענין האמונה נאמר הדבר הזה לבל תלמוד מן המינין ואפילו מן הדברי' האמתיים כי פגיעתן רעה פן יפתוך חטאים ולדבריהם תאבה כי הם מושכין את הלב. ואל תאמין בעצמך עד יום מותך לאמר אשמיעם. ואם תאמר הטוב אקבל ואת הרע לא אקבל. שלא תסמוך על דעתך כאשר סמך ר' מאיר בלמדו לפני אלישע אחר המין כדאיתא במס' חגיגה שאמרו עליו על דרך משל רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק. ולא כל בני אדם שוין כאשר אתה מוצא ביוחנן כהן גדול ששימש בכהונה גדולה (שבעים) [שמונים] שנה ולבסוף נעשה צדוקי (ברכות כט.) כי בשמוע אותם אפילו בדברי תורה יש בדבר עונש גדול עד מאוד וכדאמרינן (ע"ז ט"ז ע"ב) על אותו חכם שנמסר למינין ואמרו לו שמא מינות שמעת והנאך וכו':

ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו. גם זה הוא מן הענין שאין לאדם להאמין בעצמו ולא לסמוך בדעתו יותר מדאי. וכאשר יראה חברו במעלה גדולה ולא יתנהג ביושרו. אל יאמר אם הייתי ממלא מקומו לא הייתי עושה דבר רע מכל אשר הוא עושה לרוע. לפי שאינך יודע וכמוך כמוהו בתואר בני אדם ואולי המעלה ההיא מטה גם אותך. אז כשתגיע למקומו ולמעלתו ותעביר על מדותיך יהיה לך רשות להרהר אחר מדותיו:

ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע וסופו להשמע. שצריך אדם להשמר ולהזהר מן האפשרות. לכן אם יש לך סוד אל תספר אותו אף למי שנפשו קשורה בנפשך ואל תאמר אי אפשר שישמע דבר זה כי אין בינינו נכרי שיוציא הדברים וסוף דבר הכל נשמע. גם בינך לבין עצמך אל תשמיעהו לאזניך כמו שאמרו רז"ל (ברכות ח:) על דרך משל ואל תשיח בין הכתלים כי אזנים לכתל. ועל זה אמר שלמה ע"ה (קהלת י' כ') כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר:

אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה. כי לא תדע מה ילד יום וגם למחר יקראו לך כי חדשות הם מגידים ותצטרך ללכת בדרכיהם כי אין מחסור לענינים המתחדשים בכל יום ונמצאת יוצאת מן העולם בלא תורה. אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי:

משנה ה

הוא היה אומר אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד. הבור הוא ריק אין בו לא תורה ולא מצות ולא דרך ארץ במדות טובות. ובתרגום (בראשית מז יט) לא תשם לא תבור. לא הוצרך ולא בור חסיד שאף ירא חטא איננו כי מתוך הרקות שבו גם מן העבירות לא ידע להשמר. אבל עם הארץ מעורב עם הבריות במדות חשובות ויש בו מקצת דעות ישרות יודע להשמר וישמור נפשו מן הפשעים ויוכל להיות צדיק ולעשות ולקיים במה שאומר לו שנצטוה. אך אל מעלות החסידות לא יוכל להשיג כי אם גדול בתורה. שהיא מדה שצריכה טהרת הלב וזכות הנפש ואין זה בידו חכמה להטותו מן הקו האמצעי אל הקצה האחרון שיעשה לפנים משורת הדין. ועל זה נקרא עם הארץ מפני שהוא עמהם בדרך ארץ ולפי שרוב בני העולם כמותו:

ולא הבישן למד. מדת הבושת היא טובה בכל ענין לבד בלמוד כענין שנא' (תהלים קי"ט מ"ו) ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש. שדוד ע"ה בברחו מפני שאול ובעמדו לפני מלכי אומות העולם לא היה מתבייש מלדבר בתורה ובמצות גם כי יהתלו בו ומלעיגים בדברו. כי לא טובה הבושה בלימוד. וגם אין לתלמיד לומר טפש כמוני איך אשאל דבר לפני חכם גדול בתורה ומפולפל בחכמה ולא דעת ולא תבונה לי. ואם כה יהיה משפטו כל הימים חכמה אליו מאין תבוא. וזהו שאחז"ל [בעלי] המוסר בספר מבחר

הפנינים שאל שאלת השוטים ושמור שמירת הנדיבים. ר"ל כאשר הנדיבים לא יפזרו ממונם ולא יעצרו אותו אך נותנים אותו למקומות הראויים בחפץ ורצון כאשר ביארנו למעלה. כן החכמה ידבר בה עם אנשים הראויים ובעת הראוי. אך לא עם כל אדם ולא בזמן שיודע שאין דבריו נשמעין. נמצאת אומר שיש להן לשאול כל שאלה ולא יתבייש כדי שילמד הדברים:

ולא הקפדן מלמד. אין צריך לרב שיהיה כעסן ולא רוחו קצר אך רוחב לב ומשיב לכל אדם בכל דבר (שיש לו) שישאלו גם כי יתקשו מלהבין תשובתו. יחזירה אליהם עד שירדו לעומקו של דבר:

ולא כל המרבה בסחורה מחכים. אחר שעוסק בסחורתו כל היום ועושה ממנה קבע ומתורתו עראי לא יתחכם לעולם:

ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש. פירשו הראשונים ז"ל במקום שאין אנשים לעזרך במצות וליסרך השתדל להיות איש וישר את עצמך שלא לעשות כי אם הטוב והישר בעיני ה'. פירוש אחר **ובמקום שאין אנשים**. אם ראית דור שהתורה מתרשלת על ידו עמוד והשתדל בה שנא' (תהלים קי"ט קכ"ו) עת לעשות לה' הפרו תורתך. מה טעם עת לעשות לה' משום דהפרו תורתך דמריש' לסופיה מדריש כדאיתא בשלהי מסכת ברכות (סג.). ועוד נוכל לפרש במקום שאין אנשים גדולים ממך בחכמה השתדל להיות איש. ואל תמנע מלהחכים אע"פ שלא תמצא חכם בעירך גדול ממך. אף אם אין בדור ההוא כמותך תראה עצמך כאלו בדור חכמי התלמוד ואתה עמהם במקום אחד. גם כי תשיג למעלתם תחשוב כי אם אתה עומד עם הנביאים עד משה רבינו ע"ה ומתי תשיג למעלתם ולחכמתם. ובזה לא תתרשל לעולם מללמוד ובכל יום ויום התקן במדותיך כי תוסיף על חכמתך ותהיה כמעין הנובע:

משנה ו

אף הוא ראה גלגולת אחת שצפה על פני המים וכו'. על שהרגת וגרמת להציף גלגלת הנהרג הרגוך והציפו גלגלתך ושלא כדין וכאלו שפכו דם נקי. והיא הדבר כי אין (בדין) [בידך] להמית הרוצח אך הבית דין על פי התורה וכל ההורגו חייב מיתה הואיל ואין דמו מסור בידו של הורג להורגו. ומפני כך **בסוף מטיפיך יטיפון** אחרים. יעשו להם כאשר עשו לאחרים. כי על כן נהיה הדבר הזה שכלן חייבין ומגלגלין חובה על ידי חייב:

משנה ז

הוא היה אומר מרבה בשר וכו'. האדם חושב כי על ידי התענוג והעידון חיים יוסיף. כי ינהיג עצמו על פי הטבע. ואין שלטון ביום המות. לא לעזר ולא להועיל יהיה לו הבשר ההוא כי לבושת וגם לרמה:

מרבה נכסים מרבה דאגה. אל יחשוב כי על כבד עושרו ורוב נכסיו יבלה ימיו בטוב ושנותיו בנעימים. והוא דואג עליהם כל השנה כלה. שאל אותו ויגדך עשיריך ויאמרו לך:

מרבה עבדי' מרבה גזל מרבה שפחות מרבה זימה. מרבה נשים מרבה כשפים. וכי יגזלו העבדים הוא לוקה עליהם כי יש בידו למנוע אותם ואף אם אינו יודע הדבר עליו מושלך כי כספו וזהבו הם. גם כי השפחות מזנות עם אחרים הדבר אליו כאילו הוא בעצמו מזנה עמהם כי נבלה נעשתה בביתו. גם כי ברבות נשים גורם להם שיעשו כשפים להרבות באהבה. והשנואה תעשה פי שנים עד תטה לבו וכעסתה צרתה גם כעס ועל צוארו יתלו הדבר כי הוא עון פלילי שנא' (שמות כ"ב י"ז) מכשפה לא תחיה:

מרבה תורה מרבה חיים. זה הדבר כנגד מה שאמר מרבה בשר מרבה רמה שעל ידי התענוג יתקצרו ימיו ועל ידי עמל בתורה יאריכון. וגם כן הוא כנגד מרבה נכסים מרבה דאגה כי דאגת הנכסים מקצרת שנותיו. ודאגת התורה אף כי היא דאגה גדולה למבין כאשר יחשב בהלכה עד יאמר דבר דבור על אופניו אין יכולת לדאגה ההיא לעשות לו רע אע"פ שאמרו חכמי הטבע היגון חלי הלב והדאגה הוא כלות הלב. אך דואג בתורה אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לו. ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי י' כ"ז) יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה:

מרבה חכמה מרבה ישיבה. ר"ל חכמת הסברא והפלפול שעל ידי זה הוא מרבה ישיבה כי יבואו התלמידים לשמוע דבריהם חדשים ולהתחדד עמו וללמוד ענין הסברא המתחדשת כי היא חכמה בפני עצמה. ור"ל שנותנין לו שכר כנגד כלן כי הוא הגורם. וזה הדבר הוא כנגד מה שאמר מרבה שפחות מרבה זימה שיש שעושין אחרים ורואין כאלו הוא עשאו להרע או להטיב:

מרבה צדקה מרבה שלום. הנותן צדקה על ידי שנהנין מממונו אוהבין אותו ומרבה שלום בעולם. וגם כי נותן עצה לאחרים לעשות צדקה נחשב אליו כאלו הוא עשאה. ובני אדם אוהבין אותו גם על זה ועל זה. הוא כנגד מה שאמר מרבה עבדים מרבה גזל כי מפני מעשה אחרים שונאין אותו על ידי גזלת עבדיו. והמרבה צדקה שגורם לאחרים לתנה תרבה אהבתו עם הבריות:

קנה שם טוב קנה לעצמו. כי השם טוב לעצמו הוא לא יניחנו לאחרים. הפך מן המרבה נכסים כי במותו יעזבם וילך בלא חמדה הקם מהם:
קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא:

משנה ח

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי הוא היה אומר אם עשית תורה הרבה אל תחזיק טובה וכו'. עדיין אתה בתחלה ומתי תשיג עד האמצע ועד הסוף כי התורה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. ואין השגת האנוש יכולה להגיע אל הקצה האחרון. וכמה כל אדם מרוחק ממנו ואיך יחזיק טובה לעצמו ולא עשה תורה אחת מני אלף ממה שיש לו לעשות:
כי לכך נוצרת. הקב"ה לא המציאך יש מאין רק לעשות רצונו וגם מזה הטעם אין לך להחזיק טובה לעצמך אם עשית תורה הרבה כי לכך נבראת. משל לבעל חוב שפרע את חובו וכי מחזיקין לו טובה על כך. וזאת המדה גם כן היא על המצות שאם עשית מצות הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת:
חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן ר' אליעזר בן הורקנוס ור' יהושע בן חנניא ור' יוסי הכהן ור' שמעון בן נתנאל ור' אלעזר בן ערך הוא היה מונה שבחן רבי אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טיפה. פי' שלא שכח מעולם דבר מכל מה שלמד כמו הבור אחרי שסדו אותו בסיד ואינו מאבד טיפה כי גם בדפנות אין המים נבלעים:
ר' יהושע בן חנניא אשרי יולדתו. לשון אשרי בסתם הוא כלל וכולל כל המדות הטובות שאדם מאושר בהם. ובמקום שמזכיר המדה הוא פרט. ומצינו אותו אמור על היראה כמו אשרי איש ירא את י' וגם על קביעות מקום התורה כמו שכתוב (משלי ח' ל"ד) אשרי אדם שמע לשקד על דלתתי יום יום ואומר (תהלים פ"ד ה') אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה. ועל הדבקות שנא' (תהלים ס"ה ה') אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך. ועל האמונה (תהלים פ"ד ו') אשרי אדם עוז לו בך. גם נאמר על המונע עצמו מן הרשעים אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמשב לצים לא ישב. גם נאמר על שומר שבת (ישעיה נ"ו ב') אשרי אנוש יעשה זאת. גם נאמר על ההולכים בתורת ה' (תהלים קי"ט א') אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה' גם נאמר על שומרי מצות אשרי נצרי עדתיו בכל לב ידרשוהו. גם נאמר על הנהנה מיגיעו (תהלים קכ"ח ב') יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. גם נאמר על שומרי משפט ועושה צדקה (תהלים ק"ו ג') אשרי שמרי משפט עשה צדקה בכל עת. גם נאמר על הבטחון (משלי ט"ז כ')

ובוטח בה' אשריו. גם נאמר על החכמה (משלי ג' י"ג) אשרי אדם מצא חכמה ועוד כתיב (משלי י"ד כ"א) ומחונן עניים אשריו. ועל זה נאמר **אשרי יולדתו** בסתם כלומר שהיה מאושר בכל המדות המאושרות גדול בחכמה ומתוקן במדותיו ובכל ענייניו:

ר' יוסי הכהן חסיד. שהיה עושה לפנים משורת הדין בכל מעשיו. ועל זה אומר בהרבה מקומות בתלמוד (ב"מ נב:) מדת חסידות שאנו כאן:

ר' שמעון בן נתנאל ירא חטא. שהיה עושה סייגים להרחיק עצמו מן העבירות:

ר' אלעזר בן ערך מעין המתגבר. שהיה מפולפל הרבה ובעל סברא ומחדש דברים מדעתו:

הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים וכו'. ר"ל בענין הידיעה. מפני שהיה כבור סיד שאינו מאבד טיפה. ולא היה בכל חכמי ישראל יודע הרבה כמוהו שלא שכח דבר מכל מה שלמד:

אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס עמהם ואלעזר בן ערך בכף שנייה מכריע את כלם. לענין החדוד והסברא שבח לר' אלעזר בן ערך על כל חכמי ישראל. נמצאת אומר שאלו שני התנאין אינן חולקין אלא מדבר בענין הסברא והחדוד:

משנה ט

אמר להם. רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו:

צאו וראו איזו היא דרך טובה שידבק בה האדם ר' אליעזר אומר עין טובה. מי ששמח בחלקו:

ר' יהושע אומר חבר טוב. שידבק האדם אל החבר טוב:

ר' יוסי אומר שכן טוב. לבקש דירה ששכנים טובים כי חברתם תדירה והנאתם מרובה בזמן שהם טובים. כן פירשו הראשונים ז"ל ואינו דרך ישר כי לפי דבריהם עין טובה ולב טוב הם דברים שבגופו וחבר ושכן טוב משל אחרים. על כן יש לפרש זאת המשנה דבר דבור על אופניו:

איזו היא דרך ישרה שידבק בה האדם. בכל המדות טובות והישרות יש לאדם להדבק בהם ר"ל להדבק במדה אחת להיות שלם בה כי טוב לאדם לאחוז במדה אחת בשלמות ונקל אליו להשיג ממנה אל כל המדות החשובות מהיותו בן כמה מדות ואיננו שלם באחת מהן. וזהו שאמר **ר' אליעזר עין טובה**. ר"ל מדת הנדיבות שהיא מדה נאה ומשובחת ואחר היות בתכלית הנדיבות על כל פנים ישיג אל המעלות האחרות כי מחמת רוחב לבו ועינו היפה הוא אליו המדה הזאת. ואדם כזה ראוי לכל מדה טובה

וזהו שכתוב (משלי י"ד כ"א) ומחונן עניים אשריו ר"ל שהענוים הם מוצאין חן בעיניו ונותן להם בעין יפה מלשון (תהלים ק"ב ט"ו) ואת עפרה יחננו שעפר ארץ ישראל ימצא חן בעיניהם:

רבי יהושע אומר חבר טוב. שידבק אל דרך הישר הזה והוא נקל לעשותו ולהיות חבר טוב לאיש אחר לאשר לבו חפץ. ולהרגיל עצמו שתהא רוח (אחרת) נוחה הימנו וכן יבא באהבה עם כל הבריות:

ר' יוסי אומר שכן טוב. שיהא בעצמו שכן טוב אל כל שכניו ואחר היותו טוב ואוהב נאמן לחמשה בני אדם או לשמונה. קרוב אליו הדבר לאהוב את כל באי עולם. ונמצא מאושר ובכל המדות הטובות:

ר' שמעון אומר הרואה את הנולד. שנותן עיניו על כל דבר ורואה כל הדברים הנולדים קודם שיולדו וכשרואה דבר שיש שכר בתחלתו וסופו מביא לידי הפסד מתרחק ממנו. ובזה לא יחטא לעולם. כי יחשוב שכר עבירה כנגד הפסדה. ועל כן יש לאדם להדבק בדרך ההיא לחשב בתחלה מה יהיה בסוף. ולחשוב כל עניניו על ידי מחשבה זאת:

ר' אלעזר אומר לב טוב. רמז"ל פי' שזו היא מעלת תקון המדות לפי שדעותיו של אדם נובעות מן הלב. ובזמן שלבו טוב כל מדותיו ישרות ודעותיו נכונות ונמצא שמח בחלקו ומתחבר עם הטובים ואינו חפץ אלא בדבר שיש בו תועלת ולא הפסד. וכן כתב הרמ"ה ז"ל. ואמנם כי הדבר כן הוא כדבריהם. אך אין הפי' מתיישב לפי דרכנו. על כן נראה לפרש כי **לב טוב** ר"ל מדת הרצון זהו הסבלן שאינו קצר רוח. ומתרחק ממדת הכעס ומשיב במענה רך. אף (אך) כי יעשו לו דבר רע יסבלהו ואין מר בפיהו כי חכו ממתקים וכלו מחמדים:

אמר להם רואה אני את דברי ר' אלעזר מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם. כי אדם שמדה כזאת שוכנת בקרבו טוב הוא גם לחבריו ולשכניו ולכל העולם. גם מדת הנדיבות יש לו כי אם הגוף והלב מתנדב לבני אדם לחפוץ בכל חפצם ולעשות רצונם כל שכן שיתנדב להם בממונו. וכל מדה טובה תשכון באדם כזה. כי החפץ דבר גדול מן המעשה בלב מרפא. כי הנה המצות פעולת האברים מלאכה לבד היא ונקלה לעשותה. אך שיתן עיניו ולבו שם כל הימים לחשוב מחשבות לעשות מלאכת ה' מרוב הדבקות ואהבתו בשם ית' הוא אליו הדבר הזה:

אמר להם צאו וראו איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם ר' אליעזר אומר עין רעה. צריכין אנו לפרש שאלתו ותשובתם. כי דבר ידוע הוא שהפך מן הדרך הישרה היא הדרך שיתרחק ממנה האדם. והנכון כי מפני שיש כמה מדות טובות שהפכן אינו רע כמו

מדת החסידות שהיא מעלה גדולה עד מאד ואם לא יתחסד לא יקרא רע. על זה אמרו **עין רעה** כלו' אל יאמר אדם מדת הכילות אינו רע אחר אשר לא עשק ולא גזל את עמיתו. ורעתו רבה כי היא יסוד לכל מדה רעה וממנה יבא לעשו' כל דבר רע. שלא יאמר אם לא אשיג אל הקצה האחרון במעלות אינני חסיד אך אהיה צדיק לעשו' מה שנצטויתי עליו. והוא לא ידע כי חסרון לא יוכל להמנות. אך יחסר בלבו באחרית הימים כי המעט החסר יחסרנו חסר גדול כמו שאמר שלמה ע"ה בחכמתו (קהלת י' א') זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט. ר"ל כאשר הזבוב שהוא קטן מפסיד לגמרי אל הדבר החשוב מאד שמן הרוקח כן סכלות מעט ליקר החכם והנכבד כי מדות הכילות גורם לאיש להיות בליעל במדות הטובות. ונקרא שמו בליעל כמו שמצינו בנבל הכרמלי מפני שאמר (שמואל א' כ"ה י"א) ולקחתי את לחמי ואת מימי וגו' ואמר עליו (שמואל א' כ"ה כ"ה) אל נא ישים אדוני את לבו אל איש הבליעל הזה על נבל:

ר' יהושע אומר חבר רע רבי יוסי אומר שכן רע. בהיותו בעצמו רע אל חבריו ושכניו:

ר' שמעון אומר הלוה ואינו משלם. לא היה יכול לומר בכלל הפך כי הרואה את הנולד שיתרחק ממנה האדם שכל אחד מרוחק ממנה מאליו אבל יכול להדבק בה על ידי הפועל. ולקח דבר אחר שיש לאדם להראות את הנולד. ומי שאינו רואהו אינו מתרחק מדרך רעה כמו הלוה ואינו משלם שבשעת הלואה היה לו לחשוב ולראות אם יוכל לפרעו כשיגיע זמן הפרעון. ואם לא יכיר בשלו כי יהיה בידו יכולת לא ילוה עתה משום דוחק שיהיה לו וידחוק השעה גם אם הוא צריך ההלואה הרבה מאד:

אחד לוה מן האדם כאלו לוה מן המקום ב"ה. שמצינו הלואה בהקב"ה שנאמר (משלי י"ט י"ז) מלוה ה' חונן דל וגמלו ישלם לו. ר"ל כאלו מלוה ה' אותו החונן לדל ושכר גדול יש לו. וזהו שנאמר כאן כאלו לוה מן המקום כלו' לבל תחשוב אחר שאין לי במה שאפרענו וכבר תבעני בב"ד ולא מצאו לי דבר למשכן ויצאתי זכאי מה פשעי ומה חטאתי וכאלו לוית מן המקום ב"ה הדבר עליך ואם אתה פטור מדיני אדם אך לא מדיני שמים. וכאשר לא תפטר בשביל בני האדם היה הדין בינך ובין השם. כי בהיות לך דין הלואה עם בני אדם אינך פטור אע"פ שבני אדם פטרוך מה טעם שנא' (תהלים ל"ז כ"א) לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן. כלומר כיון שלוה ואינו משלם רשע הוא. ואע"פ שאין לו כי מתחלה היה לו לעיין במה יפרעהו. אבל הצדיק חונן ונותן מה שיש לו ליתן ולפרוע בהן נותנו כי על כל פנים הוא נזהר מתחלה במה יוכל לפרוע ואע"פ שלאדם הפורע חובו אין מחזיקין טובה לו. אך הצדיק שהוא בדרך ארץ חן בשפתותיו ואף כשמחזיר ממונם לבני אדם מחזיקין לו טובה ונעשין אוהביו על ידי הממון שלהם:

ר' אליעזר אומר לב רע אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם:

משנה י

והם אמרו. תלמידי רבן יוחנן בן זכאי:

שלשה. שלשה דברים. כמה וכמה דברי' אמרו אלא ר"ל שהיו רגילין כל אחד לומר שלשה דברי' בכל יום כענין שאמרו (ברכות יז.) מרגניתא בפומיה דרב בדברים הצריכין תדיר:

ר' אליעזר אומר יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. הלכות דרך ארך שאנו כאן לחזר אחר כבוד חברו ויחפוץ כי יכבדוהו כאשר חפץ בכבוד עצמו. והוא מדרך המוסר:

ואל תהי נוח לכעוס. ידוע הוא כי מדת הכעס היא רעה עד מאד אך טבע בני אדם להיות נמשך אחריה על כן אמר שעל כרחך פעמים מכעס הזהר שלא תהא נוח לכעוס כי יחפוץ רצונך את הכעס. תשקול במאזני שכלך אם מפני הדבר ההוא ראוי לכעוס ואם תמצא (שאם) [שום] טענה להסיר כעסך בטלהו. אך על דבר שראוי לכעוס על כל פנים ואז יהיה כעסך עמך וזהו שאמר שלמה ע"ה (קהלת ז' ט') אל תבהל ברוחך לכעוס כי כעס בחיק כסילים ינוח. ר"ל שלא ימהר לכעוס כי אם בהמתנה ולצורך גדול [ואף בדבר שהוא צריך אל הכעס] ולא יעשה כמו הכסיל כי מפני שהכעס שוכן בחיקו הוא ממהר לכעוס ולא ידע למשול ברוחו. (ואף בדבר שהוא צריך אל הכעס) גם כי הוא יודע שמקלקל מפני כעסו בכל זאת לא ימנע את רוחו כמו הנחש שהארס בשיניו לדעת מקצת החכמים (סנהדרין עח.) וכשנושך הארס יוצא מאיליהן ואין הנחש צריך להשליכו. כן הכעס בחיק כסילים לשם נמצא מאיליו יוצא. וזהו שאמרו חז"ל (ערובין סה:) בשלשה דברים אדם ניכר בכוסו בכיסו בכעסו:

ושוב יום אחד לפני מיתתך. ישוב היום שמא ימות למחר. ולפי שאינו יודע יום המיתה נמצאו כל ימיו בתשובה. וזהו שנאמר (קהלת ט' ח') בכל עת יהיו בגדיך לבנים. שלשה דברים הללו מרגניתא בפומיה דר' אליעזר בן הורקנוס מפני שהם דברים הצריכין לכל אדם תדיר:

והוי מתחמם כנגד אורן של ת"ח. כנגד פי' קרוב:

והוי זהיר מגחלתן שמא תכוה. משל למתחמם כנגד האור אם עמד ממנו ברחוק כראוי לו נמצא נהנה ואינו נכוה. ואם קרב יותר מדאי נמצא נכוה. כך המתחמם כנגד אורן של חכמים ונהנה מחכמתם צריך לעמוד לפניהם מתוך אימה ויראה וכובד ראש. ואל ינהג

קלות ראש בפניהם ואל יקרב להם יותר ממה שהקריבוהו שמדה זו מרחקתו ומחייבתו עונש גדול ואין צריך לומר בזמן שנכשלין בדבר עבירה:

שנשיכתן נשיכת נחש ועקיצתן עקיצת עקרב. ושמא תעלה על דעתך שאתה יכול לפתותו. כדרך שלוחשין את הנחש ואינו נושך. אין הדבר כן. אלא נשיכתן נשיכת נחש ולחישתן לחישת שרף אשר לא ישמע לקול מלחשים:

וכל דבריהם. (אמר המעתיק לפי הנראה חסר כאן איזה תיבת והענין מובן) ולומר גם יש בי רוח חיים אעשה סברות כמוהו ואין חכמה בידך ופן תחטא על סברתך. כי דבריהם בחרו ופלפול מחכמתם השורפת בקרבם. וזה הדבר אינו מן השלשה שמונה ר' אליעזר אומר כי לא היה אומר בכל יום ובפעם אחת שישית אל לבו ליזהר בכבוד חכמים די לו זמן מרובה. כי איננו דבר הצריך זכירה בכל יום כשלשה הראשונים:

משנה יא

רבי יהושע אומר עין הרע. פי' מי שאינו שמח בחלקו ועויין את חברו העשיר ממנו מתי יעשר עושר גדול כמוהו והוא גורם רע לעצמו. ולחברו כאשר אמרו חכמי הטבע. מכל אשר לרעהו אויר עולה מן המחשבה ההוא ושורף את הדברים שעויין בהם בעיניו הרע. גם בקרבו ישרף אחר שמתאוה לדברים שאין יכולת מצוי בידו לעשות המחשבה ההיא מקלקלת גופו כי יתקצר רוחו ומציאתו מן העולם וזהו עין הרע שאמר ר' יהושע וראי' לזה הפי' על שאמר בכאן עין הרע בלשון זכר שזהו העויין ברע. ולמעלה אמר עין רעה שפי' על מדת הכילות שלא כדברי מקצת המפרשים ויצר הרע ושנאת הבריות כמשמען מוציאין את האדם מן העולם:

משנה יב

רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. לקיים בו מצות בעליו:

והתקן עצמך ללמוד תורה. התקן עצמך במדות טובות כדי שתלמוד את התורה ותגיע אל מעלת החסידות כדאמר ולא עם הארץ חסיד. וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי כ"ד ז') ראמות לאויל חכמות בשער לא יפתח פיהו. ר"ל כי האויל החכמה אליו רחוק וגבוה גבוה מי ימצאנו. ובמקום שפוסקין את הדין ומדברים בחכמה יחסום פיהו כי לא ידע להשיב (משלי שם) מחשב להרע לו בעל מזמות יקראו. שלא תאמר בשביל שאין דעת האויל (בכוונת) [מכוונת] לא נתחכם. כי אין לו סברא לדעת החכמה והנה הוא מחשב להרע וסברתו גדולה ומחודדת לעשות רע עד כי יכנו שמו ויקראו בעל מזימות. ולא הניח חכמת התורה אך מפני רוע לבבו כי הכלי לקבל יש לו. גם יש בכלל **התקן עצמך ללמוד תורה** למעט התענוגים כדי שילמוד תורה הרבה כמו ששנינו (ו ד) כך היא דרכה של

תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל. כי המרבה בעדונין לא תשכון בתוכו החכמה כמו שאמרו צוארו שמן (קו') [שוקו] עבה:

שאינה ירושה לך. ולא תשיגנה אם לא תיגע בה כי אינה כירושת אבות שהבן זוכה בלי טורח וגם בהיות אבותיך חכמים ונבונים מכמה דורות לא תחשוב ותאמר תורה חוזרת לאכסניא שלה בלי עמל וכי פרי צדיק עץ חיים (משלי יא ל). ואין הדבר כן כי אם למחזיקים בה ותומכיה מאושר ולאבותיך לבדם ניתנה החכמה ולא תירש אותם. ואם תחפוץ אותה קנה אותה לעצמך ביגיע כפיך ואם כה תעשה אשריך וטוב לך:

וכל מעשיך יהיו לשם שמים. אפי' דברים של רשות כמו האכילה והשתיה והישיבה והקימה וההליכה והשכיבה והתשמיש והשיחה וכל צרכי גופך יהיו כולם לעבודת בוראך או לדבר הגורם עבודתו. אכילה ושתיה כיצד אין צריך לומר שלא יאכל דברים האסורים אף כי אכל ושתה דברים המותרים. והיה רעב וצמא אם להנאת גופו עשה אין זה משובח. אלא אם כן יכוין להשלים צרכי גופו ושיאכל כדי חיותו לעבוד את בוראו. גם האכילה הגסה עושה רעה גדולה שכן אמרו חכמי הטבע שרוב החלאי' הנולדי' הם מסבת רובי המאכלים ואין לאדם לאכול כי אם עד שיסיר הרעבון ובזה ישמור מצרה נפשו ויגרום לגופו הבריאות אבל לא יאכל כל זמן שימתק לחכו כי לעולם מתאוה החך לאכול עד שיתמלא כריסו כפי מה שאדם יכול למלאתו. ובזה יהיה לו כל חלי וכל מכה וזהו שנאמר (משלי י"ג כ"ה) צדיק אכל לשבע נפשו ובטן רשעים תחסר. כי האצוטמכא אינה יכולה לטחון אלא מה שהיא יכולה להחזיק וכשממלאין אותה ואוכלין עד שהחך לא תתאוה לאכל מחסרים בטנם ומקלקלין אותו והחסרון בבטן זה הקלקול. אך הצדיק שאוכל לשובע נפשו ולהסיר הרעבון לבד הוא מקיים הגוף שאוהב נפשו לעשות הטוב והישר בעיני ה' והמשכילים יבינו. הישיבה והקימה וההליכה כיצד אין צריך לומר שלא לישב במושב לצים ושלא לעמוד במקום חטאים ושלא ילך בעצת רשעים אלא אפילו לישב ביסוד ישרים ולעמוד בדרך צדיקים ולילך בעצת תמימים אם עשה להנאת עצמו ולהשלים חפצי גופו ותאותו אין זה משובח אלא אם כן עשה לשם שמים. שכיבה כיצד אין צריך לומר בזמן שיכול לעסוק בתורה ובמצות ומתגרה בשינה לענג את עצמו שאין ראוי לעשות כן אלא אפי' בזמן שיגע וצריך לישן כדי לנוח מיגיעו אם עשה להנאת גופו אין זה משובח. אלא אם כן נתכוון להשלים צרכי גופו כדי שיוכל לעבוד את בוראו ויתן שנת לעיניו ולגופו מנוחה לצורך הבריאות ושלא תטרף דעתו בתורה מחמת היגיעה. מתשמיש אין צריך לומר שלא יעבור עבירה אלא אפי' בעונה האמורה בתורה. אם עשה

להנאת גופו או להשיג תאותו הרי זה מגונה. ואפי' נתכוון כדי שיהיו לו בנים שישמשו אותו וימלאו את מקומו. אין זה משובח אלא אם כן שיהיו לו בנים לעבוד את המקום ב"ה או שנתכוון לשמש מטתו כדי לקיים העונה האמורה בתורה כאדם שפורע את חובו לבעל חובו. השיחה כיצד אין צריך לומר לספר לשון הרע ונבלות הפה וכיוצא בהן. אלא אפילו לספר בדברי החכמה צריך שתהיה כוונתו לעבודת בוראו או לדבר המביא לידי עבודתו. כללו של דבר חייב אדם לשום עיניו ולבו על דרכיו ולשקול את כל מעשיו במאזני שכל. וכשרואה דבר שמביא לידי עבודת הבורא יתברך יעשנו ואם לאו יפרוש ממנו וכן כתב הרמ"ה ז"ל:

משנה יג

רבי שמעון אומר הוי זהיר בקריאת שמע. הזהיר על קריאת שמע יותר מבתפלה מפני שזמן התפלה גדול ורחב שהוא עד ארבע שעות וזמן קריאת שמע קצר ומכוון עם הנץ החמה כותיקין. וזהו לשון **הוי זהיר** כי צריך זהירות גדולה:

וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא תחנונים לפני המקום ב"ה. שיאמר התפלה כעני המתחנן ושואל דבר שהוא צריך כי תחנונים ידבר רש. ולא כאדם השואל ואינו צריך בו. שאינו מתחנן בלב גמור ולא בשברון הנפש. וכל איש צריך לבקש על עצמו כי אדם אין בארץ אשר לא יחטא. גם לא תהיה אליו התפלה כמשוי ולא יעשנה כמי שפרע חובו שנאמר (אמר המעתיק לפי גרסת משנתינו מביא הפסוק מן יואל ב' י"ג) (יונה ד' ב') אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה. כי כל אדם צריך רחמים ואם משחקת לו השעה כי השם ית' מאריך אפו ומחול עליו לא על צדקותיו הוא מרחם עליו וצריך להתחנן לו פן ינחם ה' על אשר נחם על הרעה. כי שמא יגרום החטא ולאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא:

ואל תהי רשע בפני עצמך. שלא יהא רשע בפני עצמו שאינו יכול לחזור בתשובה. שנמצא זה מתיאש לבו מן התשובה ואם באת לידו עבירה הותרה לו. לפי שמעלה דעתו שהיא קלה כנגד החמורו' שעבר עליהן. וגם לא יהיה צדיק בפני עצמו כמו שאמרו במס' נדה (דף למד ע"ב) משביעין את הולד במעי אמו אפי' כל העולם אומרי' שאתה צדיק תהיה בעיניך כרשע. ולא רשע ממש אלא יהי' בעיני עצמו מחצה חייב ומחצה זכאי אם עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות עשה עבירה אחת אוי לו שהכריע עצמו לכף חובה. וזהו שאמרו בויקרא רבה (קדושין מ.) לעולם יראה אדם עצמו כאלו הוו מחצה זכאי ומחצה חייב שנא' (משלי י"ד ט"ז) חכם ירא וסר מרע. ר"ל החכם אע"פ

שסר מרע הוא ירא מפני שהוא רשע בעיניו ונמצא רץ אחר המצות כדי שיכריעוהו לכף זכות. ובורח מן העבירות שלא יכריעוהו לכף חובה:

משנה יד

רבי אלעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב את אפקורוס. שיקבע עצמו ללמוד תורה כדי שידע להשיב על דברי האפיקורוס שאם לא ישיבוהו כפי טענותיו ושקריו ילמדו העולם מהם וישתו מים הרעים בראותם כי נוצח אותו ונמצא שם שמים מתחלל. ואפיקורוס שבכאן הוא כופר בתורה שבעל פה והוא הדין למורים שלא כהלכה. ולשון הפקר הוא:

ודע לפני אתה עמל. לפני בוחן כליות ולב. וכי תלמד תורה תטרח וישים כוונתך בה וביה תדע להשיב את אפיקורוס. וכשאתה מיגע את עצמך בתורה תשתעשע בה שמציינו שאמרה תורה (משלי ח' כ"ב) ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. וכתיב בתריה ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום. הנה לך כי הקב"ה היה משתעשע בה ויש לך לעשות כן. והוא שנאמר (משלי שם) משחקת בתבל ארצו ושעשעי את בני אדם. ר"ל כאשר היה התורה שעשועים להקב"ה קודם יצירת עולם כך תהיה משחקת בתבל אחר שנברא העולם ושעשועים לבני אדם:

ומי הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך. שלא תעשה מלאכת התורה רמיה כי השם ית' הוא בעל מלאכתך ואין נסתר מנגד עיניו. ועוד כי איך לא תטרח בה והנה יהיה לך שכר גדול עליה ובנאמנות ישלם לך שכר פעולתך ואע"פ שאמר' אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס. כדי להתגבר על היצר המסיר אותו מלעשות המצות וללכת בדרך ישר טוב לחשב כי פרס יהיה לו עליהם שלא יתן פתחון פה ליצר לקטרג. ועוד כי לא הזהירו לדעת את זה כדי לעבוד את המקום ב"ה מפני סבת השכר אלא שכשם שאדם חייב לחקור ולידע יחודו של מקום וגדולתו ותבונתו ונפלאותיו אשר עשה כדי להוסיף בו אהבה. כך חייב שישלם שכר הפעולה לעלות על לבו גודל חסדיו של מקום ב"ה אע"פ שהוא אדון כל המעשים וקונה הכל וכלנו עבדיו לעבדו ולשרתו כעבד מקנת כסף בלא שיתן שכר פרס ושכר פעולתנו איתנו ועל כל פנים נוסיף לו אהבה עליה ונעבוד אותו מיראה ומאהבה:

משנה טו

ר' טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה. היום קצר אלו ימותיו שהם קצרים כנגד התורה שהיא מרובה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים ואין יורד לסוף. וזהו שאמרו (שמו"ר מז ז) אותם ארבעים יום שעמד משה רבינו ע"ה בהר סיני לא ישן. משל למלך

שאמר לעבדו מדוד זהובים מכאן ועד למחר וכל מה שתמדוד יהיה שלך. איך יישן והלא באותה שעה יפסיד כמה וכמה. כך אמר משה אם אישן כמה מרגליות מדברי תורה אפסיד. על אחת כמה וכמה אנו בל ניתן שינה לעינינו ולעפעפינו תנומה:

והפועלים עצלים והשכר הרבה. אלו בני אדם שמתעצלין ללמוד תורה כי גם החכמים הזריזין מתעצלין הם. כי טבע האדם הוא להתעצל ואין אדם ניצל הימנה יש מרבה ויש ממעיט:

ובעל הבית דוחק. שליט בעולמו שיצוה עליה. ואינך כפועל העושה פעולתו בקבולת אם יעשה מעט נותנין לו שכר מועט ואם עשה הרבה נותנין לו שכר הרבה לפי חשבון שפסקו על המלאכה כלה ואין הבעלים קפדים. אלא הקב"ה מצוה אותך מלאכת התורה ולא תלינן פעולתה אתך בכל אשר תוכל לעשות ואם תעבור על מצותו עונש גדול תענש שאין לך רשות להבטל אפי' שעה אחת:

משנה טז

הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור. שלא תעלה על דעתך אינני רחב לב ולא אוכל לגומרה ומה יתרון בעמל ומה אועיל ביגיעתי שלא עליך לגומרה אלא אחר שבתורה אתה עמל קיימת מצות בוראך:

ולא אתה בן חורין להבטל ממנה. שלא תאמר הואיל ואיני חייב לגמור את המלאכה לא אעצר את עצמי אלא אלמוד בכל יום שעה אחת. ולא כן הדבר. כי עבד קנוי אתה עליה להגות בה יומם ולילה ואז תצליח את דרכיך ואז תשכיל:

אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה. לומר שיש יתרון למרבה מדעתו ונחכם על הממעיט אע"פ ששניהם לא נתבטלו:

ונאמן הוא בעל מלאכתך. שלא תפחד כפועל ובעל הבית שלא יאמר לך לך ושוב על שאין מעות בידו כי אתה עמל למי שישלם לך שכר פעולתך ומשלם בנאמנות:

ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא. וכי תחשוב בזה יתחזק ידיך לעשות בתורה שהיא ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים ואין יורד לסוף (ובמצותו). מתוך כך אתה מעלה על לבך גודל חסדיו של הקב"ה ותוסיף בו אהבה:

פרק ג

משנה א

עקביה בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. דע מאין באת. ובזמן שתסתכל מאין באת המחשבה תגרום לך להיות שפל רוח ותנצל ממדת הגאוה שנאמר בה (משלי ט"ז ד') תועבת ה' כל גבה לב:

ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה. וכי תחשוב בלבך לאן אתה הולך לא תחפוץ בכל התענוגים כי לרמה אתה טורח. גם כל עושר וכבוד תבזה בעיניך וכל טובה תבהיל כי הכל הבל ורעות רוח. ועל ענין זה עשה שלמה המלך ספר קהלת והתחיל הבל הבלים להבהיל כל טובה וכל יקר. ואחר שהבהיל את הכל אמר סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם:

ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. שהנבראים לא נבראו אך לירא את ה'. כי איך יחטא האדם אם יחשוב לפני מי עתיד ליתן דין וחשבון. ויותר על הפורענות והנסיון שיהיה לו על חטאיו כי יתבייש בשת גדול. משל למלך שנכנס אדם לפניו אם ימצאהו מרמה במעשיו או משקר דבריו הלא יתבייש בשת גדול. על אחת כמה וכמה לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. גם כי בהתבייש הנפש אחר שנתפרדה מן הגוף הבושת ההיא גדולה מהבושת בעודנה שמה כי טבע הגוף משכח וכי יעשה האיש דבר כיעור ויתבייש עליו מבני אדם לשנה או לשנתיים ישכח הדבר וילך הבושה מעליו וגם כי לא ישכח מלבו. יהיה הדבר ישן נושן והוסרה קצת הבושה כי טבע השכחה שבגוף מתערב עם טבע הנפש וכי אינו יכול להתגבר עליו לשכוח הדבר לגמרי על כל פנים יתגבר עליו להתיישן הדבר שהוא קצת השכחה שמסיר רוב הבושה. אך בהיות הנפש לבדה אין שכחה לפניה כי כלה ברה וזכה ואין שום טבע מהגשמים בתוכה. וכשמתביישת לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה לעולם ולעולמי עד תעמוד בבושה כאותה שעה שהיתה עומדת לפניו וכמו הפעם ההוא תעמוד מבויישת לעולם. וזהו שאמרו רז"ל (ב"ב ע"ה.) אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה. לכן על כל פנים המעלה על לבו דברים אלו לא יבא לידי עבירה:

משנה ב

רבי חנניה סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה. שהוא קשה עלינו:

איש את רעהו חיים בלעו. זה הענין ר"ל שיש לאדם להתפלל על שלום כל העולם ולהצטער על צער של אחרים. וכן דרכן של צדיקים כמו שאמר דוד ע"ה (תהלים ל"ה י"ג)

ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי שאין לאדם לעשות תחנוניו ובקשתו לצרכיו לבד אך להתפלל על כל בני אדם שיעמדו בשלום ובשלומה של מלכות יש שלום לעולם: **רבי חנינא בן תרדיון אומר שנים שהיו יושבין ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר ובמשב לצים לא ישב.** שני עניינים נקראו לצנות. האחד לשון הרע המדבר רע על חברו להכלימו ולבזותו בין אנשים ולהחזיקו נבזה בעיניהם. וזהו מן החטאים הגדולים אשר יחטא האדם ואשם. ואין מדה זו כי אם בלבד רוע מעללים ועליו אמר שלמה בחכמתו ע"ה (משלי כ"א כ"ד) זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון. ר"ל כי שתי מדות אלו הרעות - זדון ויהיר שתיהן נכללו בלץ. וזד הוא המדבר על חברו ומבזה אותו בעיני העולם. ויהיר הוא במחשבה. שאין אדם נחשב לפניו כלום. והמוכתר בשני דברים הללו לץ שמו. ושמא תאמר איננו שומר לשונו אך ידיו אסורין לא יחטא בהן. על זה אמר עושה בעברת זדון. זה הגבר אשר לץ שמו כאשר יבא אל המעשה בכעס ובאכזריות יעשנו. כי הלצנות מורה עליו חטא שהוא רוע מעללים בלי ספק. ושלמה ע"ה היה מנחם לשומעים חרפת הלצנות ואינם משיבים ואמר (משלי ג' ל"ד) אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן ר"ל המתלוצצים ממך האלהים יתלוצץ מהם ויותר יפסידו בלצנות ממך השומע ולענוים השותקין וסובלין אותם ואינן משיבין הקב"ה יתן להם חן. אבל הכתוב שאמר ובמושב לצים לא ישב לא דבר מן הלצנים שאמרנו כי זה או בכלל חטאים או בכלל רשעים האמורים בראש הפסוק הוא. אלא מושב לצים קרא הפך ממה שכתוב אחריו כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. על העושים ישיבה של קבע על דעת לדבר בדברי הבאי ובוטלין מדברי תורה שפורקין עולה מעליה כי אם בשעה שאין להם עסק מלאכה. גם לא צריכין לדבר בעניניהם וקובעין מושב לדברים בטלים הרי זה נקרא מושב לצים ולענין בטול תורה נאמר הדבר הזה. כי בזה הפרק מדבר בענין בטלת התורה:

אבל שנים שהיו יושבין ועוסקין בדברי תורה שכינה שרויה ביניהם שנא' (**מלאכי ג' ט"ז**) **אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו.** ופשט הפסוק הוא על הצדיקים לעתיד לבוא כשיראו בני אדם את מעלתם ויאמרו על מה בא להם זה הדבר ויענו כי מפני תחלה נדברו איש אל רעהו בדברי תורה. וכתב בספר הזכרון ונותן להם עתה שכר פעולתן:

אין לי אלא שנים מנין אחד שיושב ועוסק בתורה שהקב"ה קובע לו שכר. ר"ל שיושב ומחשב בתורה. כי על המחשבה נותנין שכר כמו על העוסק בדיבור:

שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו. כי השותק ומחשב בתורה כאילו נטל עליו עול התורה בהגיון. אבל הרמ"ה ז"ל גורס **מנין שאפי' אחד שיושב ועוסק בתורה מעלה עליו הכתוב כאלו קיים את כל התורה כולה שנא' ישב בדד וידום כי נטל עליו** ומאי משמע דהאי וידום לישנא דמלולי הוא כי נטל עליו עול הדיבור שהוא דורש לפניהם:

משנה ג

רבי שמעון אומר שלשה שאכלו על שלחן ולא אמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו מזבחי מתים. ר"ל כי כל שלחנות הרי הן כאלו מלאו תקרובת ע"ז שנחשבת כצואה לפי שלא אמרו עליו דברי תורה. כי ישיבת שלשה אנשים נקראת חבורה שהם מזמנין בברכת המזון ואין להתחבר להן ואין דברי תורה ביניהם שהיא פריקת עול התורה שאוכלין ושותין ונהנים לזכרת התורה לא תעלה על לבבם. אוי להם אוי להנאתם:

אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו משלחנו של מקום ב"ה שנאמר (**יחזקאל מלכים א כ"ב:ל"ט**) **וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'**. לשון וידבר הוא פרטי כמו שאתה רואה וידבר ה' אל משה שהוא פרט על שהיה מדבר אל משה לבדו. וכשרוצה הכתוב לעשות הדבר כלל למשה שיאמר לישראל כתיב לאמר. שהוא לשון כולל פיר' וידבר בפני עצמו בלא לאמר הוא מפרש למשה לבדו ולא שישמש אחרים. גם זה שנאמר וידבר אלי זה השלחן לשון וידבר הוא מפרט שזה השלחן הוא של מטה שלא תחשוב כי מפרט שזה השלחן של מעלה. ואף ע"פ שאינו ראיה לדבר זכר לדבר כמנהג רבותינו בכמה מקומות:

משנה ד

רבי חנניה בן חכינאי אומר וכו' הרי זה מתחייב בנפשו. מפני שהם שעות רצויות אין לו לחשב בהן כי אם דברים רצויים לפני המקום ב"ה. אלו הן דברי תורה. שאותן שעות כמה הם חשובות וראויות למחשבת התורה כי אין לו מלאכת לעשות ואיננו שומע קולות בני אדם:

ואם יפנה לבו לבטלה מתחייב בנפשו. שמפסיד זמן כי תוכל להיות לו מחשבה ברורה ונכונה ומסירה אותו מהרהור דברי תורה:

משנה ה

ר' נחוניה בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות. אחר שעושה תורתו עיקר ומלאכתו עראי הקב"ה ישמרהו מכל דבר רע שלא יצטרך ליבטל מלימוד התורה ולא יתן בלב המלך הלוקח נפשות לעשות מלאכתו לקחת את זה וינצל ממלאכת המלכים להקים רצונו לעסוק:

ועול דרך ארץ. לא יצטרך לעשות מלאכה הרבה לצורך פרנסתו ובמעט יספיק לו לכדי חיותו. כי מלאכת הצדיק מתברכת ונפשו שמחה בחלקו:

וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין לו עול מלכות. שהוא חושב לעשות מלאכתו הרבה אם יניח מלאכת התורה והשם יתברך יפר מחשבתו ויתן בלב המלך לקחתו לעשות מלאכה לו. כי (משלי כ"א א') פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפץ יטנו:

ועול דרך ארץ. שהוא נודד וטורח אחר מחייתו ולא יוכל למצאה. גם כי ימצאנה לא ישמח בחלקו וכל ימיו להבל יגע להעשיר ולהוסיף עושר על עושר וכענין שנאמר (קהלת ה' ט') אוהב כסף לא ישבע כסף ונמצאו כל ימיו יוצאין בעמל ויגיעה ולא יהיה לו מנוחה לעולמי עד:

משנה ו

רבי חלפתא איש כפר חנניה אומר עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם שנא' אלהים נצב בעדת אל. ואין עדה פחות מעשרה:

מנין שאפילו חמישה שנא' ואגדתו על ארץ יסדה. היד נקראת אגודה שיש בה חמש אצבעות:

ומנין שאפילו שלשה שנאמר בקרב אלהים ישפט. ואין בית דין פחות משלשה:

ומנין שאפי' שנים שנא' אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו. ומנין שאפי' אחד שנא' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. ואם אפי' אחד יש לו שכר הרבה הלא פשוט הוא כי אם לעשרה עד שנים יתנו להם שכר. אלא ר"ל ליתן לכל אחד שכר לפי שהם רבים:

משנה ז

רבי אלעזר איש ברתותא אומר תן לו משלו. זה מדבר בין לענין גופו של אדם בין לענין ממונו. ולומר שלא ימנע אדם את עצמו ולא את ממונו מחפצי שמים. וזהו שאמר:

שאתה ושלך שלו. שאינך נותן משלך ולא מגופך ולא מממונך (אלא) משל מקום ב"ה שהכל שלו. כי ממון האדם פקדון הוא בידו משל הקב"ה אלא שיש יתרון בו על שאר הפקדונות שיכול לקחת ממנו די צרכיו והשאר יתנהו באשר רצון המפקיד מלך מלכי המלכים הקב"ה אשר צוהו. ויש לשמח הרבה מאשר יכול להנות מן הפקדון (בדיבור) [אמר המעתיק נ"ל להגי' די צרכיו] וכי יעשה רצון בעליו מן הנשאר. משל למלך שנתן לעבדו אלף זוזי ואמר לו טול אתה המאה לעצמך ותן התשע מאות לתשעה בני אדם. והלא שמח הוא:

וכן בדוד הוא אומר (ד"ה א' כ"ט י"ד) **כי ממך הכל ומידך נתנו לך**. במקום אחר כתיב שם (ד"ה א' כ"ט ט"ז) מידך היא ולך הכל. והוא נאמר לענין הגוף על שהכינו לבנות בית קדשו. וזהו שכתוב ומידך נתנו לך נאמר לענין הממון כמו שאומר בראש הפסוק כי נעצור כח להתנדב כזאת כי ממך הכל ומידך נתנו לך:

רבי יעקב אומר המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו וכו'. כי בעוד שהאדם שונה אין לו להשיח שיחת חולין כי צריך לעמוד ביראה ובאימה לפני התורה כענין שאמרו (שבת ל:) כל תלמיד ששונה ואין שפתותיו נוטפין מור תכוינה מאחר שהוא משתמש בכתרו של תורה שהוא כתרו של הקב"ה צריך שלא ידבר שיחה בטלה ואם קל ראשו להפסיק ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו והדין נותן:

משנה ח

רבי דוסתאי בר ינאי משום ר' מאיר אומר כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו שנאמר (**דברים ד יט**) **רק השמר לך וגו'**. אשר לא נתן בלבבו לאמר כי השכחה מצויה בבני אדם היה לו לחזור ההלכה הרבה פעמים ולחשוב בה כל היום וכל הלילה עד שלא תוכל לסור מלבו ולא עשה הרי זה מתחייב בנפשו כי יבא להורות על פי הזכרתו ויאמר כך אמר לי ר' ויאסר המותר ויתיר האסור ונמצאת תקלה בא על ידו. ונקרא פושע מפני ששגגת תלמוד עולה זדון:

יכול אפי' תקפה עליו משנתו תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך הא אינו מתחייב עד שישב ויסירם מלבו. אם שכחה על ידי הזקנה או על ידי אונס אחר רחמנא פטריה:

משנה ט

רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. לענין השתדלות נאמר הדבר. המשתדל לדעת חכמה כדי שידע לשמור את נפשו מן החטא ונחכם. חכמתו מתקיימת בידו ונמצא פורש מן העבירות ועושה מצוה כאשר למד והשכיל:

חכמתו קודמת ליראתו אין חכמתו מתקיימת. לא השתדל מתחלה לדעת החכמה כדי לקיימה כי אם להבין ולהשכיל ולא תקיים בידו. והדין נותן. ד"א בזמן שיראת חטאו של אדם קודמת לחכמתו נמצא כשהוא למד משמרתו ומאשרתו לילך בדרך שהורגל ללכת בה מכמה ימים כשהוא ירא חטא ולבו מוסיף בה אהבה רבה ומתאוה להוסיף ממנה לפי שהיא מאשרתו למה שהורגל. אבל בזמן שחכמתו של אדם קודמת ליראת חטאו נמצאת החכמה מונעת אותו מעבירות שהורגל בהם וסופו לבעוט בה לפי שדומה עליו כמשוי:

הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת. שבזמן שמעשיו של אדם מרובין מחכמתו נמצאת תאותו לחכמה גדולה מחכמתו. ונמצא כי בכל יום ויום מוסיף חכמה על חכמתו:

וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת. שנמצאת תאותו לחכמה פחותה מחכמתו ונמצא כי חכמתו תהיה פוחתת והולכת. כך פירשו הראשונים ז"ל. אבל יש לשאול איך אפשר להיות מעשיו מרובין מחכמתו ואם אינו יודע התורה והמצות וכי יש לו לעשות המעשים האלו על מה עשאם. אלא שזו המשנה דברה לפי עצה טובה נאה ומקובלת שיש לו למי שאינו יודע שלא יאבד נפשו ושיקבל על עצמו לעשות כל הדברים אשר יגידו לו החכמים ולא יסור מהן ימין ושמאל כאשר ידעם ועל פי התורה אשר יורו אותו ועל המשפט אשר יאמרו לו יעשה ומיד שקבלה זו יקבל על עצמו בלבב שלם ובנפש חפצה מעלה שכר כאלו קבל עליו כל המצות. ועל דרך זו אמרו **כל שמעשיו מרובין מחכמתו** כי אף מי שאינו יודע ואינו עושה נקראין מעשה על שם כי יש לו שכר עליהם כאלו עשאם מפי הקבלה. וכן מפורש באבות דר' נתן (כב.) דתנן התם. כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת שנאמר נעשה ונשמע. שהקדימו ישראל העשייה לשמיעה והיה להם לומר נשמע ונעשה כי קודם שיוכל לעשות את המעשה צריכין לשמוע מה יעשו אלא שקבלו עליהם תחלה לעשות כל אשר יצוה עליהם וישמעו ומיד קבלו שכר כאלו עשאם. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו וכו' שלא יאמר אשנה הלכה זו ואקיימנה אשנה כל התלמוד ואקיימנו ואם כה יאמר לא תתקיים חכמתו. כי צריך תקון המדות תחלה ואחר כך תתקיים חכמתו:

משנה י

הוא היה אומר כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו. ר"ל מי שמשאו ומתנו נאה עם הבריות וכלם מכירים כי באמונה עם הבריות. וכדאמרי' במסכת יומא (דף פ"ו) כל תלמיד שקורא ושונה ונושא ונותן באמונה עם הבריות מה הבריות אומרות עליו אשרי פלוני שלמד תורה אשרי אביו אשרי אמו (אמר המעתיק בגמרא שלפנינו איתא אשרי רבו) שלמדוהו תורה וכו'. ועל זה **רוח המקום נוחה הימנו** מפני שהתורה מתקלסת על ידו:

וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו. לא יהיה נקי מה' ומישראל:

רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית. שמבטלת התפלה בזמנה:

ויין של צהרים. שמבטל תלמוד תורה ומביא לידי עבירה:

ושיחת הילדים. שאותו השעשוע מושך את לבות בני אדם על ידי אהבתם את הנערים ונמצאת התורה מתבטלת:

וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ. וכמה רעות בישיבת כנסיות:

הן מוציאין את האדם מן העולם. כי על מה נברא אדם אך לעסוק בתורה והיא אורך ימים ושנות חיים. ואם לוקח הוא דברים כאלה ולמה לו חיים וראוי לטרדו מן העולם כי הבל הוא והבל ימיו ואחר שחיה כמה שנים ונתעסק בעסקו ולא הועיל הואיל שבטל התורה על מה יוסיפו לו ימים. משל למלך שנתן מאה כסף לעבדו והשליכם לים וחזר ובקש ממנו אחרים והלא ראוי שלא יתן לו יותר. כך מי שאינו עוסק בתורה:

משנה יא

רבי אלעזר המודעי אומר המחלל את הקדשים. זה המפגל את הקדשים ומטמאם. אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית המחלל אותם אין לו חלק לעולם הבא:

והמבזה את המועדות. סמך שני הדברים האלה מפני שנקראו קדשים. בקדשים כתיב קדש קדשים. ובמועדות כתיב אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש. והמחלל את שניהם אין לו חלק לעולם הבא מפני שחלל קדשי ה'. ועל זה אמרו רז"ל (פסחים קיח.) כל המחלל את המועדות כאלו עובד ע"ז שנאמר (שמות ל"ד י"ז) אלהי מסכה לא תעשה לך וסמיך ליה את חג המצות תשמר. ואמר בכאן המבזה ולא אמר המחלל את המועדות מפני שאינו מדבר ביום טוב עצמו כי בזה לא הוצרך לדבר שיום טוב כשבת הוא. אלא מחולו של מועד מדבר לעושה ביד מלאכת איסור והוא מבזה חולו של מועד. ואומר אלו הימים. אין להם קדושה כל כך כימים הראשונים ועושה בהם כל מלאכה ותועבה עושה גם בוש לא יבוש:

והמפר בריתו של אברהם אבינו. זה המושך בערלתו לכסות העטרה ונראה כערל כמי שעושה להכעיס כדי להבזות המצות:

והמלבין פני חברו ברבים. זהו תולדת הדברים שיהרג בהם ואל יעבור. והאבות הם שלשה ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים. תולדת ע"ז עצי אשרה וכדאמרינן (פסחים כה.) בכל מתרפאין חוץ מעצי אשרה. ואע"פ שאין ע"ז עצמה אלא משמשיה יהרג ואל יעבור קודם שיהנה ממנה. תולדת גלוי עריות המסתכל או המדבר עם אשת איש שיהרג עליהם ואל יעבור. כההוא עובדא במסכת סנהדרין (דף ע"ה.) במי שהעלה ליבא טינא שאמרו שם תעמוד לפניו ערומה ימות ואל תעמוד לפניו ערומה. תספר עמו מאחרי הגדר ימות ואל תספר עמו מאחרי הגדר. ותולדת שפיכות דמים המלבין פני חברו ברבים שדמו

בורח מפני הבשת וכדאמרינן (ב"מ נח:) חזינא לי' דאזיל סומקא ואתי חיורא ועל זה אין לו חלק לעולם הבא:

והמגלה פנים בתורה. זה המעיז פניו כלפי התורה לעשות עבירות בפרהסיא. והוא הדין למעיז פנים כלפי לומדיה:

אע"פ שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. והני מילי בשלא עשה תשובה ומת ביסורין שאין מיתה ויסורין ממרקין. אבל בשעשה תשובה אין לך דבר שעומד בפני התשובה. והכי מוקי לה בגמרא (ירושלמי) במסכת פאה (א.):

משנה יב

רבי ישמעאל אומר הוי קל לראש. ר"ל שיקלה עצמו למי שהוא ראש ואדון כמו שנאמר (משלי כ"ה ו') אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמד. שלא יחשוב אותך לאדם גדול והקל עצמך לפניו לעשות חפציו ולהשלים צרכיו. ואל תתודע אליו:

ונוח לתשחורת. כלומר שיהא נוח בדבריו לשחוור. לא שיקל עצמו לפניו כי איננו אדון ולא שיתגבר עליו. גם כן יש בידו יכולת כי אחר ששופט את הארץ והפקידו המלך פקיד על עמו אי אפשר שלא יחשוב אל שנאיו להרע ויכול יוכל להם. אך באהבתו ירויח כי אדון הוא בארץ. ותשחורת הוא מלשון שחוור. בלע"ז שינייוריאו"י וכדאמרינן (ספרי דברים א') הדבק לשחוור פי' אדון וישתחוו לך. (והוי מקבל את כל האדם בשמחה) והרמ"ה ז"ל מפרש **לתשחורת** מן תרגום לא חמור אחד מהם נשאתי. שחרית. ר"ל שיהא נוח לאדם גדול וראש וגם נח לעבדו ולעשות רצונו:

משנה יג

רבי עקיבא אומר שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה. ר"ל שהשחוק ודברי שיחה בטלה עם קלות ראש מרגילין לערוה. אבל כובד ראש ויראה הם סייג לעריות שכל זאת המשנה בסייגים מדברת:

מעשרות סייג לעושר. וכדאמרינן במסכת תעניות (דף ט') על אותו תינוק שהיה קורא עשר תעשר. אמר לו ר' יוחנן עשר בשביל שתתעשר ואמר לו וכי מותר לנסות והא כתיב לא תנסו את ה' אמר ליה (הכי אמר) רבי אושעיא חוץ מזו שנא' הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת וגו'. וע"ז נאמר **מעשרות סייג לעושר** שהרוצה להתעשר יתן מעשרות בעין יפה. ושלא יאמר אלף כורין איך אתן מאה למעשר והם שוין כמה. אלא יתנם. כי השם יתב' ויתע' נאמן לשלם לו כל מה שיתן ולהכפיל את השכר והוא אמת גם על פי הנסיון. ועניין הצדקה הוא כמו המעשרות ובהרבות בצדקה יוסיף עושר על עשרו. ואל ימנע לב האדם מליתן מתנות גדולות לאביונים פן ימעט עושרו

ולא יספיק. וידוע ידע כי זאת תהיה הסיבה אליו לעשות במשפט. ואל יחשוב העשיר הגדול בתתו הרבה בצדקה. אם לא נתן לפי עשרו ורוב נכסיו שינקה כי יעלה בלבבו דבר רע לאמר. כמה מעות פזרתי בצדקה כמה וכמה נפשות ימותו ברעב והצלתים. והוא לא ידע בכל אלה כי טוב העני ונותן הון רב כמו המעשר. כי הרש ואין לו אלא סאה ונותן מעשרו כראוי והעשיר יש לו אלפים סאה ונתן למעשר מאתים חסר אחת. יצא העני נקי מנכסיו והעשיר נתחייב בהם. כך הצדקה כל אדם שיש לו ליתן כפי כל מה שיש לו אם מעט ואם הרבה:

מסורת סייג לתורה. מסורת אלו מלא וחסר והטעמי' שמסרו חכמי' לתלמידיהם. והם סייג לתורה שבכתב שלא תמצא הספרים חלוקים כי אם במקומות מועטים מה שאין כן בספרי התלמוד כי בכמה מקומות הגרסאות מתחלפות גם בכל יום ויום הסברות מתחדשות ומהם כותבין הגרסא על פי דעתם ונתנה רשות לסבלו. כי ספר שלם אין בארץ אשר לא יחטאו ותולין הטעות על הספר ולא על דעתם:

נדרים סייג לפרישות. הפרישות היא מדה עליונית. וכמה מעלות טובות יש להשיג אלי' כדאמרינן נקיות מביאה לידי פרישות. והוא הפורש מהנאות העולם. ואפילו מדברים המותרים באכילה ובתשמיש. גם בכל התאות האחרות בהמנע מן הכבוד ומן השררה והעושר וכיוצא בהן. ומתרחק משרשי' ומתקרב אל עיקרי הנפש ויסודה והוא קרוב לעבודת הבורא ית' כיצד במאכל. האוכל מעט לכדי חיותו שיהא בריא כדי ללמוד תורה הרבה ולעשות מלאכת ה' מלאכה מרובה. או השותה די הסרת צמאו. לא ישתכר ולא יתגל בתוך אהלה. ומה שאינו משמש בהנאה כי אם לקיים המצוה הרי זה מדרך הפרישות שאין דעתו ליהנות מן העולם ועוד תועלת שניי' שישמור נפשו מחטא כי לשיתגבר עליו היצר ויתאוה לעשות עבירה יאמר בלבו מן ההנאות המותרות אני נשמר איך אעשה הרעה הגדולה הזאת. וחטאתי לאבי שבשמים כל הימים. וזה הדבר ימנעהו מן המכשולות. אך המתקרב אל טבע החומר ונמשך אחר תאותיו והנאותיו גם כי לא יעשה איסור. נמצא מתרחק מעיקר הנפש ויסודה. גם כי יגרום אל הנפש שתמשך אחר הגוף והחומר ומסף אותה במערצה משרשיה ומיסודה. וכמו שכתוב (הושע ד' י"א) זנות ויין ותירוש יקח לב. והוא הדעת כמו שנאמר (משלי ט"ו ל"ב) ושמע תוכחת קונה לב. על כן נתנו עצה למי שאינו יכול (למשוך) למשול ברוחו ונמשך אחר ההנאות לנדור נדר לימים לאמר עד זמן פלו' לא אוכל ולא אשתה כי אם כזה או לאסור עצמו בדבר המותר וההרגל ישלוט עליו שמתוך כי הוא מקיים נדרו. נמצא מנהיג את עצמו לכבוש את יצרו ובזה תועלת בידו הפרישות וכדאמר ליה לר' פנחס אם לא יכלת למיכל חולין

בטהרה כולה שתא. אכול לשבעה יומי. (אמר המעתיק המאמר הזה הוא בירושלמי פ"ק דשבת והגרסא שם לרב) . שהאוכל חולין בטהרה נקרא פרוש. כדאמרינן (חגיגה יח:) בגדי עם הארן מדרס לפרושים. אבל אין ראוי להגדיר את עצמו בגדרים אלא אם כן יצרו מתגבר עליו שיוכל לידור על דרך רפואה. אך מי שמושל ברוחו ויכול להשיג אל מדת הפרישות בלא נדר אין לו לדור. כדאמרינן לא דייך במה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עצמך את המותר אבל ודאי אם ראה אדם שיצרו מתגבר עליו צריך להרבות סייג מרובה. כפי מה שצריך לכבוש את יצרו. וכיון שנכבש יצרו חוזר למדת הבינונית משל לרופא בזמן שרואה שהחולי קל ונוח להתרפאת עושה לו רפואה קלה. ובזמן שרואה שהחולי כבד וחזק בורר לו רפואה חזקה עד שיתרפא ואחר כך חוזר ונותן לו דברים בינוניים שמעמידין את הגוף על בוריו. ועל זה אמרו נדרים סייג לפרישות ולא אמרו שבועה סייג לפרישות מפני שהשבועה היא פוסקת מיד מפני שהוא נשבע שלא יאכל דבר זה עד יום פלו' ואין זה סייג כי מיד נפסק שאינו יכול לעבור עליו. אבל נדר הוא שאומר אם אוכל יותר מזה השיעור עד יום פלוני יאסרו כל פירות שבעולם עד זמן אחר שיקצוב. זה נקרא סייג שהוא דבר שיוכל לעבור עליו. ומוטב למכוין לבו לשמים אם איננו שלטון בעצמו לעשות הסייג ההוא בלא נדר:

סייג לחכמה שתיקה. זה סייג בין לחכמה עצמה בין למדותיה כיצד שאינו נכנס לתוך דברי חברו ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי. ואע"פ שאינה מכלל השתיקה. השתיקה מביאה לידי כך לחכמה כיצד שאינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה כי הלומד בפני רבו ורואה סברא אחת כהלכה אל יחשוב מיד כי היא האמתית ולא ירצה לאומרה בטרם שיסיים רבו מלדבר. ואם יעשה כן יפסיד מה שיאמר רבו ולא ידע הסברות מן החכמים הקדמונים כי לבו נע ונד מלהודיע דעתם. וגם כי סברתו לא תוכל להיות מכוונת כל כך עד שישמע מה שאמרו הראשונים וישקול במאזני שכלו אי זו יכשר הזה או זה על כן השתיקה לתלמיד לפני הרב והגדול ממנו בחכמה סייג. ובהמצא סברא והרב עודנו מדבר והלא שותק לא יפתח פיו עד שיאירו דברי רבו וסברתו חקוקה בלבו. עד שיגמור הדברים וידע מה שלמדו רבו. ואחרי כן תהיה סברתו צלולה ומכוונת ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי י"ח ב') לא יחפץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו:

משנה יד

הוא היה אומר חביב אדם שנברא בצלם. חבה יתרה נודעת לו שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם. מפני שכפל הלשון יש לנו לומר שכך פירושו. חביב אדם שנברא בצלם.

כי אף לא יודע הדבר. אלא כי נברא אדם בצלם אלהים אעפ"כ היה חביב לפניו אחר שנבראו בצלמו ובדמותו וכשגלה לנו הדבר חבה יתרה הודיענו:

חביבין ישראל שנקראו בנים למקום חבה יתירה נודעת להם שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם. גם כי הכפיל כראשון:

חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה. שבו נברא העולם זאת התורה שכל העולם נברא בה. ושכל הנבראים לא נבראו אלא כדי לקיימה. וכל הדברים אשר תחת השמים כלם סבה לסבה לצרכי משמשי התורה. משל ליוצר כלי אומנותו ובו עושה כל מלאכתו כך התורה כליו של הקב"ה ובו נברא כל העולם כלו:

חבה יתירה נודעת להם שניתן להם כלי חמדה. שבו נברא העולם:

שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו. וידעת אלה הדברים הם לתועלת גדולה לדביקות אחר שנתגלה לנו כי האדם חביב לפניו מכל הבריות כי בצלם נבראו וישראל יודעין כי הם חביבין מכל שאר האומות כי נקראו בנים למקום ובחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו שמסיבתה נברא כל העולם כלו על כל פנים יודעים אנחנו כי קרוב אלינו השם ית' ויתי' לא יחשוב האדם. אף כי יעשה הישר בעיני ה' ולא יחטא שהוא קרוב אליו ואתה יודע כי השגת האנוש מועטת ואיננו שלם שיוכל להשיג אל הדבקות ולא שידמה לו וכי הוא רחוק ממנו לגמרי. חבה יתירה נודעת לו אם מזרע היהודים הוא. ואין לו להיות בעיניו לא רשע בפני עצמו ולא צדיק בפני עצמו. וזאת תהיה תורת האדם לא להתרחק ולא להתקרב והכל לפי רוב המעשה. כי אל הדבקות הגדול איך יש בנו ואין איש בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. כמו שאמר ירמיה ע"ה (ירמיה ל' כ"א) והיה אדירו ממנו ומשלו מקרבו יצא והקרבתיו ונגש אלי. כשאני מקריבו נגש אלי. אבל אם אין אני מקריבו מי הוא זה אשר ערב את לבו לגשת אלי. וערב הוא מלשון ערבות:

משנה טו

הכל צפוי. כמו שכתוב (תהלים קל"ט א') ה' חקרתני ותדע אתה ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי מרחוק וגו':

והרשות נתונה. שנתן רשות ביד בני אדם לעשות כל אשר יחפוץ לבו אם טוב ואם רע כמו שנא' ראה נתתי לפניך וגו' ואמר רמז"ל כי זה הדבר הוא מן הפלאים שאע"פ שהרשות נתונה לאדם לעשות רצונו. והקב"ה יודע מה שיש לו לעשות קודם המחשבה וקודם המעשה ולא בהכרח יעשה האדם את הטוב ואת הרע. כי אם ברצון לבו והש"י יודע תחלה מה יהיה רצונו ואפי' המעשים השקולים שאפשר שיהיו ואפשר שלא יהיו את הכל יודע תחלת המעשה והוא פלא:

ובטוב העולם נידון. והקב"ה אינו דן את האדם לפי מעשיו לבד אך בטובו ובמדת החסד. וזהו שאמר דוד ע"ה (תהלים כ"ה ז') חטאות נעורי ופשעי אל תזכר חטאת הן בין השגגות בין הזדונות שאדם עושה בנערותו בעוד יצרו תקפו ודעת נקלה. אך אותם שעושה אחר שגדל בשנים והוא בדעת שלם נקראים פשעים או מרי ועל זה היה מתודה ואומר בין החטאים שבנעורי בין הפשעים שאחר שגדלתי אל תזכור וכן יעלה לפניך זכרוני תזכירני לטובה אך כחסדך זכר לי אתה למען טובך ה' לפי שבטוב העולם נדון. ואף הרשעים נדונין בטובו כמו שנאמר (תהלים קמ"ה ט') טוב ה' לכל. והרשעים בכלל מעשיו של הקב"ה כדאיתא במדרש:

והכל לפי רוב המעשה. שאע"פ שהעולם נדון בטוב ה'. אין כל האדם במדת החסד כי למרבה בחסידות מדת החסד היתרה על מעשיו מרובה. ולממעיט תהיה מעוטה. ואם כן כלם נדונין בטובו. גם כן הרשעים אין הטוב היתר על מעשיהם מרובה כמו לצדיקים. וגם הצדיקים אין המרבה והממעיט שוין כי הכל לפי רוב המעשה. וכמו שאמר במדרש (איכה ג' כ"ה) טוב ה' לקוו לנפש תדרשנו. אינו דומה המקוה ומתעסק למקוה ואינו מתעסק ורבינו משה ז"ל גורס אבל לא על פי המעשה. ומפרש הכל לפי רוב המעשה כמו ענין הצדקה כי מי שנותן אלף זוז באלף פעמים זהו לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה זה שנותן בבת אחת מפני זה מתעוררת מחשבתו אלף פעמים לעשות טוב בתוך עמו. וזה לא התעורר כי אם פעם הראשונה:

משנה טז

הוא היה אומר הכל נתון בערבון. כל מה שהאדם לוקח מן העולם הזה על הכל הוא ערב ובניו ערבים ואל יחשוב היורש את אביו ואת אמו זה הממון ירושתי הוא אעשה ממנו כל רצוני שאין לו בשלו כלום כי לה' הכל. ומה שלקח ממנו בערבון הוא לוקח. ועתיד הוא ליפרע ממנו. משל לאדם שנכנס למדינה ולא מצא שם אדם. נכנס לבית אחת ומצא שם שלחן ערוך ועליו מכל מיני מאכל ומשקה. היה אוכל ושותה ואומר הלא בכל זה אני זוכה ושלי הכל אעשה ממנו כל רצוני. ולא היה רואה את הבעלי' שמביטין אותו במקום אחר. ועתיד הוא לשלם כל מה שיאכל וישתה והוא במקו' אשר לא יוכל להמלט:

ומצודה פרוסה על כל החיים. זו המיתה שנגזרה ואין אדם יכול להנצל ממנה כדגים הנאחזים במצודה הרעה:

והחנות פתוחה. שבני אדם נכנסין לשם. ולוקחין כל מה שצריכין עתה ואינן רואין את הנולד. ולא חושבין בהגיע זמן הפרעו' אם יהיה להם להפרע מאחר שמוציאין את החנות פתוחה. ויכולין לקחת כל צרכי' לפי שעה. כך בני אדם בעולם הזה:

והחנוני מקיף. זה בעל החנות שנותן לאחרים בהקפה. דיין ונפרע מהם לאחר זמן כך שליט בעולמו נותן לכל באי עולם כל חפצם אם טוב ואם רע וסופו ליפרע מהם לאחר זמן:
והפנקס פתוחה. לשני ענינים נאמר הדבר הזה האחד למשל כי אין שכחה לפני כסא כבודו כי החנוני מקיף שמקיף ומלוה לכמה בני אדם. מהם לאלפים ורבבות. ומהם לדינר (ולפשוע) (לפשוט) אם לא מפני זריזותו שהפנקס פתוחה לפניו ומיד כותב את הכל לפעמים היה שוכח דברים הקטנים מפני הגדולים אם היה מלוה על פה. ועל זה נאמר והפנקס פתוחה והיד כותבת. כלו' בין החטאים הגדולים והקטנים כלם כאלו לפניו נכתבים ולא שכח עונות הראשונים. והשני להודיענו כי אין ממתינין לפתיחת הפנקס אחר שעושה החטא. אלא בגמר המעשה כבר כתו' הוא כדי שלא יעבור רגע שלא נמנה עליו העון ההוא שאע"פ שהעונות נמחלין לבעלי התשובה. נימנין אותן תחלה. מיד שגמרו מלעשותן ואחרי כן אם יחזור בתשובה מוחלין לו. כדאמרינן במדרש אינו כמי שלא עשאו. אלא עשאו ונמחל שגדול מי שאינו עושה ממי שעושה ומוחלין לו. ומה שאמר אין צדיקים גמורים עומדין במקום שבעלי תשובה עומדין שם. ר"ל שבעלי תשובה יש להם להפרש מן המותר כענין שחטא בו. כמו אם עבר על העריות. ואפי' באשתו יש להתנהג עמה במדת הפרישות בדבר שחטא בו יפרוש ואפי' מן המותר יותר ממה שהצדיקין גמורין צריכין לעשות:
וכל הרוצה ללות יבא וילוה. שרשות נתונה לו לכל אדם. והרוצה ליטול אי זה דרך שירצה יבא ויטול. והכסילים חושבים כי ליהנות בו נברא עולם. אבל הצדיקים כל מחשבותם וכל הנאתם להיות נקיים לקיים המצות. וכל אדם בורר לעצמו ואשרי מי שיבחר הטובה:
והגבאין מחזירין תמיד בכל יום. מן השמים שמחפשין אחר מעשה בני האדם שנא' (איוב ז' י"ח) ותפקדנו לבקרים לידע ולהודיע מה הם עושין:
ונפרעין מן האדם לדעתו. כיצד כשיודע וזוכר העון שעושה וכשבא הפורענות אליו מכיר ומשגיח כי מפני אותו החטא. ואשריו שעל ידי זה מצדיק את הדין וחוזר בתשובה ומתכפר לו העון:
ושלא לדעתו. כיצד כגון שייסורין באין עליו ואינו זוכר אל החטאים אשר עשה. ויש שחושבין כי לא בדין יבואו להם ייסורין כי אומרים צדיקים אנחנו ולא חטאנו ולמה לנו הרעה הגדולה הזאת וימותו בלא תשובה ותולעתם לא תמות כי הרשיעו הדין והצדיקו עצמן אוי להן אוי לפגריהן כי פשעו בגופם. משל למלך שאמר לעבדו לך ומשכן לפלו' הלך ומשכנו ואותו האיש אינו זוכר את החוב והוא צועק ותמה על מה משכנין אותו

והדבר מסור אל לבו. כך מי שנפרעין ממנו מן השמים שלא לדעתו. אבל כשזוכר החוב ויודע כי בדין משכנין אותו אין הדבר מסור אל לבו כל כך:

ויש להם על מה שיסמוכו. במעשיהם על מדת הדין. **והדין דין אמת**:

והכל מתוקן לסעודה. שכל תועלת הדברי' הללו אין סופן ואחריתם אלא להכשר סעודה כלומר לחיי העולם הבא:

משנה יז

רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ. כלומר מי שאינו יודע תורה אינו שלם במדות של דרך ארץ כי רוב המדות הטובות שיש בדרכי העולם בתורה הם כמו והעבט תעביטנו הענק תעניק לו מאזני צדק אבני צדק וכמה וכמה כיוצא בהם. אם כן בלא תורה לא יהיו דעותיו שלמות בדרך ארץ:

אם אין דרך ארץ אין תורה. ר"ל שצריך תחלה לתקן את עצמו במדות. ובזה תשכון התורה עליו שאיננה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מדות טובות לא שילמוד התורה ואחר כך יקח לו המצות כי אי אפשר וזהו כענין שנאמר נעשה ונשמע וכמו שכתבנו:

אם אין חכמה אין יראה. כי אין יראה שלמה בלא חכמה. לפי שהוא מחזקת אותה ומאירה לנחותו בדרך:

אם אין יראה אין חכמה. שצריך שיקדים היראה לחכמה שבלא כן לסוף לא יקיים החכמה ויקוץ בה ויניחנה כי מאחר שאין לו תיקון המדות תחלה ואינו ירא את ה' למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין להקים את דבר ה'. כי היראה צריכה להיות קודם החכמה:

אם אין דעת אין בינה. שלש מוחות הם ונחלקים לשלשה דברים. לחכמה. ולתבונה. ולדעת. חכמה מה שלומד מאחרים. ותבונה מוציא דבר מתוך דבר בדמיון. ודעת היא מה שמשיג מדעתו. וזהו שאמרו אם אין דעת אין בינה כי מאחר שאין לו יכולת להשיג ולדעת עצם הדבר מדעתו. איך יוציא דבר מתוך דמיון דבר. שהדעת קודם לבינה. ובלא דעת אי אפשר להיות לו בינה:

אם אין בינה אין דעת. אם אין כח להבין הדברים מדמיון דבר מחמת שאין בו דעת שלימה להשיג ולדעתו עצמו של דבר ההוא:

אם אין קמח אין תורה. לפי שצריך לחזור אחר פרנסתו ואינו יכול לעסוק בתורה:

אם אין תורה אין קמח. כלומר מאחר שאין בו תורה אין תועלת הקמח עולה שאין אדם מועיל בעשרו אלא כדי שיהיו צרכי גופו מצויין ויהיה לו פנאי לעסוק בתורה:

הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין הרוח בא ועוקרתו על פניו וגו' וכל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין ואפי' כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו. וכבר ביארנו דברים הללו בפרק זה בענין כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכו':

משנה יח

רבי אלעזר חסמא אומר קנים ופתחי נדה. קן יונים של יולדות:

ופתחי נדה. שלש מקומות הן. בית ועליה ופרזדור . וגם כמה מראות דם שיש בדמי נדה

הן הם גופי הלכות. וכמו שאמרו (ב"מ דף פ"ד ע"ב) ששים מראות של דם הביא לפניו וכלן דן אותם לדם טהור:

תקופות וגימטריאות. מפני שיש בהם חשבונות רבים וחכמת החשבון מחדדת את האדם:

פרפראות לחכמה:

פרק ד

משנה א

בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם. אמרו חכמי האומות כי היודע כל החכמות אם אינו אוהב החכמה אינו חכם אלא טפש הוא אחר שאינו אוהב החכמה כי היא הדעת. אך האוהב אותה ומתאוה אליה אע"פ שאינו יודע כלום הרי זה נקרא חכם שעל כל פנים תשיג אל החכמה האמיתית ודעת אלהים תמצא. ועל זה אמר בן זומא **איזהו חכם הלומד מכל אדם** שכל כך אוהב החכמה ומתאוה אליה ששואל לכל אדם ואף מי שאינו יודע כי אם דבר (אחר) [אחד] ילמד ממנו ואז יצליח דרכו ואז ישכיל. ועל זה נקרא חכם **שנאמר מכל מלמדי השכלתי** שכן אמר דוד ע"ה שלמד מכל אדם ולא היה אומר זה אינו יודע כמוני כי מכלם למד והשכיל. משל לאדם שהפסיד כלי קטן והלא מכל אדם מבקש אותו:

איזהו גבור הכובש את יצרו. כמו שכח הגוף היא מעלתו וחשיבותו. כך כח הנשמה הוא מעלתה. וגבורת הגוף שהיא הכח באדם גם בבהמה הוא כי לכלם יש כח לישא משאות ומהם יותר על חבריהם. ובזה לא דבר בן זומא כי לא נקראת גבורה אך מגבורת הלב שיש בה שני כחות להיות גבור במלחמה ולא יפחד לבו לעולם. וגם כח כבישת היצר והיא נחלקת בין האדם והבהמה כי לא לבהמות גבורת הלב. ועל זה אמר שהכח האמיץ והחזק

מגבורת הלב הוא הכובש את יצרו כי הגבור במלחמה אינו דבר גדול כל כך וכמוהו כמוהם בתאר בני אדם אם להם כח גם לזה חזקה אם למדו ידיהם לקרב אצבעותיהם למלחמה. אך כבישת היצר האויב לאיש על פניו להאבידו היא גבורה נשגבה וחזקה:

שנאמר טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלוכד עיר. ארך אפים נקרא המאריך אפו ואין רצונו להנקם מיד אך ממתין שעה ומקום לנקום נקמתו. כי הכעסן ומתנקם מיד מחבל את מעשיו ובלא דעת הוא עושה. ועל זה אמר שלמה ע"ה **טוב ארך אפים מגבור** המאריך אפו אע"פ שאינו מוחל מתוך כעסו אלא שמניח הדבר להנקם אחר זמן יותר היא גבורת הלב מן הגבור במלחמה שגם בלא דעת יהיה גבור להלחם. **והמושל ברוחו** שהוא יותר ממאריך אפים כי מתוך הכעס הוא מוחל מאשר הוא ירא את דבר ה' הוא גבור **מלוכד עיר** אע"פ שיש לו שני דברים גבורת הלב וחכמה כמו שנא' (משלי כ"א כ"ב) עיר גברים עלה חכם וירד עוז מבטחה. כי בגבורת הלב והחכמה העצה הנכונה לכדו העיירות. ועל זה נאמר (מלכים ב' י"ח כ') עצה וגבורה למלחמה. ומושל ברוחו גדול וחשוב מכל זה ונמצא כובש את יצרו מכל דבר רע:

איזהו עשיר השמח בחלקו. האומר די לי בחלקי אחר שאני יכול לפרנס את עצמי ואת ביתי ולעסוק בתורה. מה לי לממון אחר אך להיות לי כדי צרכי ולהקים את דבר ה'. כי מי שאינו שמח בחלקו ואינו שבע במה שנתן לו השם ית' עני הוא כמו שמפורש בפסוק (משלי ט"ו ט"ו) כל ימי עני רעים וטוב לב משתה תמיד. ר"ל כל ימי עני המתאוה לממון רעים (קהלת ה' ט') אהב כסף לא ישבע כסף. אך טוב לב ושמח בחלקו כל ימיו טובים (כי מי) [כמו] העושה משתה תמיד. על כן מדה טובה היא עד מאד להיות שמח בחלקו והוא הנקרא עשיר אחר שהשם ית' נתן לו במה שיתפרנס ויעסוק בתורה ובמצות. כי מה יתרון לאדם בכל עמלו אך לקיים את התורה והמצות:

שנא' יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. אין מזה הפסוק ראיה לדבר שהשמח בחלקו נקרא עשיר. אלא שאדם מאושר במדה הטובה הזאת כשאינו חפץ לאסוף ממון ושונא מתנות. יגיע כפיו אוכל ומסתפק בו כמו השמח בחלקו שאין רצונו אלא בכדי חיותו. ושלש המדות האלו סדרן בן זומא כסדר ירמיה הנביא ע"ה. החכמה והגבורה והעושר. כמו שנאמר (ירמיה ט' כ"ב) אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו. הקדים החכמה לגבורה מפני שהיא מעלה אמתית ובנפש השכלית ובגוף שוכנת ולא כן הגבורה שאיננה כי אם בגוף לבדו. אך כי היא מעולה מן העושר שהגבורה היא בגופו דבר קיים כל ימי עודנו חי והעושר חוץ לגוף והוא דבר הנאבד כי יעשה עושר ובחצי ימיו יקחוהו אחרים. ואף ע"פ

שהנביא אמר לבל יתהלל אדם בג' מדות הללו. חלק בן זומא ואמר כי יש לאדם באלו המדות צד שיהיה לו בלא טורח ועמל ויתהלל בהן. בחכמה להיות למד (בכל) [מכל] אדם כי אז יבין יראת ה' ואין בזה טורח כי חכמה היא ואינה מלאכה. בגבורה לכבוש את יצרו ולמחול מתוך הכעס גם בזה יתהלל כי מתוך היראה הוא עושה. וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי י"ט י"א) שכל אדם האריך אפו ותפארתו עובר על פשע. והשמח בחלקו אחר שאין חפצו רק ללמוד ולקיים המצות וכי יש לו כדי חיותו ופרנסתו שמח ומכיר כי השאר הבל. הוא העשיר הזה יתהלל בעשרו. כי בכל אלו הדברי' הם ידיעת הבורא ית' כמו שנא' (ירמי' ט כג) כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה'. ועוד הוסיף בן זומא מדה רביעית ואמר:

איזהו מכובד המכבד את הבריות. המכבד את חברו. לעצמו הוא מכבד לא לחברו. ומה תועלת לאיש כי יעשו לו כבוד. אם נכבד הוא לא הוסיף במעלתו ובכבודו מפני הכבוד אשר עשו לו. ואם נקלה הוא לא יחזירוהו נכבד כי יכבדוהו ולמכבדים הוא אבדון לכל נקלה כבוד כי אין מעלתו מוספת כמו שאמר שלמה ע"ה (משלי כ"ו ח') כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד. כי הצורר אבן במרגמה עושה שטות הוא ולא לאבן כבוד כי לא נתעלית בזה. וכן הנותן לכסיל כבוד שטות הוא. נמצאת אומר כי כל כבוד אשר יעשה אדם לבריות לעצמו הוא מכבד שגורם להם כי בעל כרחם יכבדוהו ומתורת חיוב שהוא הכבוד האמיתי. ועל זה נאמר **איזהו מכובד המכבד את הבריות**:

שנא' (**שמואל א' ב' ל'**) **כי מכבדי אכבד ובזי יקלו.** ראיית זה הפסוק הוא מקל וחומר. אם הקב"ה שכל בריותיו לא נבראו אלא לכבודו שנאמר (ישעיה מ"ג ז') ולכבודי בראתיו. והן חייבין בכבודו ולא היה בדין להחזיק טובה להם כי לא נבראו לדבר אחר וזו היא מלאכתם ואין להם רשות לעשות אחרת ואעפ"כ אמר כי מכבדי אכבד כ"ש וכ"ש חבריו שאין הגבר (חייס) [חייב] לכבדם אם יעשה להם כי יכבדוהו ועל כפים ישאוהו. וגם בזאת המדה אין בה טורח והיא נאה ומקובלת:

משנה ב

בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה. כבר אמרו טעם בזה הדבר בפרק שני לפי שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. ועתה בן עזאי הוסיף טעם אחר ואמר **הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה** מכח הטבע כי הוא זה. כי בעשות האדם מצוה קטנה פעם אחת הוא מתקרב את השם ומרגיל את רוחו לעבודתו ונקלה בעיניו לעשות מצוה אחרת שיש בה טורח כנגד הראשונה או יותר מעט מפני שכבר הורגל

טבעו למלאכת המצוה. וכי יעשה שניה (לשלישי) [ושלישי] אף כי תהיה עליו לטורח הרבה מן הראשונות יעשנה מהרה כי כבר הרגל שולט עליו הרבה עד כי ישלוט עליו עד מאד ויעשה כל המצות כלן:

והעבירה גוררת עבירה. גם זה מן הטבע אחר שעשה עבירה אחת ונתרחק מעבודת השם ית' כי תבא לידי עבירה אחרת אף כי אין היצר מתאוה אליה כבראשונה יעשנה כי רוחו עלול אל היצר ותוקף עליו. ואם אין תאוה גדולה בדבר ההוא אף יעשה כל העבירות כי טבעו מורגל לעשות כל תועבת השם אשר שנא:

ששכר מצוה מצוה. זהו טעם אחר מן הטבע. וכן ר"ל כי הקב"ה לא נתן ביד האדם הרע והטוב אך הבחירה לבד כמו שנא' (דברים ל יט) ובחרת בחיים. ואחר שבחר לו הדרך האחת אם בטובה הולך וה' עמו וכי יעשה מצוה אחת מסייעת אותו לעשות מצוה אחרת כי בפני עצמו אין לו יכולת גם להטיב. ועל זה נאמר **ששכר מצוא מצוה ושכר עבירה עבירה**. ולא חס ושלום שזהו שכרה שאם כן מה שכר יש לו ולא כן הדבר כי שכרה קיים הוא לעולם הבא. אלא שר"ל שפרי מצוה מצוה ואוכל פרותיה בעולם הזה שמסייעת אותו לעשות מצוות אחרות ונמצא הקרן מתרבה וקיים לעולם הבא. וזה שנאמר (ישעיה ג' י') אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו:

ושכר עבירה עבירה. ואם בחר את המות ואת הרע ועשה עבירה אחת הקב"ה מתרחק ממנו ומניחו ומוסר אותו ביד טבעו הרע. וזהו הפרי היוצא מן העבירה שמניחין אותו לעשות אחרת ואין בידו יכולת לסור מן הדרך ההיא. כי לא לאדם דרכו בשכבר בחר לו הדרך. וזהו שנאמר (ישעיה ג יא) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. ועל זה ארז"ל (יומא לח:) בא לטהר מסייעין אותו בא לטמא פותחין לו. כלומר שאם בא לטמא אין מסייעין אותו אבל פתחין הרבה יש לו ליכנס בהן ולהרע כי מניחין אותו לעשות הישר בעיניו. ועל זה משלו חז"ל משל למה הדבר דומה לאדם שלקח את הנפט כשבא אומר לו מדוד לעצמך שאם (לו) [לא] מפני שלקחו בכספו לא היה לו רשות לקחתו אבל אחר שמכרוהו לו אומר לו מדוד לעצמך מפני שריחו רע. כן הרשעים אחר שבחרו בדרך הרע מניחין אותן לעשות חפצם ורצונם. כי חס ושלום מן השמים לא יסייעו לשום אדם רע. אבל הצדיקים שבוחרין בדרך טובה מסייעין אותם. משל לאדם שלקח אפרסמון הלך למדוד לעצמו אמרו לו המתן עד שנמדוד עמך ונתבשם כלנו:

משנה ג

הוא היה אומר אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר. שלא תבזה שום אדם ואפי' לנקלה. ואל תפליג דבריך לומר רחוק הוא שיוכל לבא אלי הזק בדבור זה:

שאין לך אדם שאין לו שעה. שיוכל להזיק או להועיל אם מעט ואם הרבה:
ואין לך דבר שאין לו מקום. וצריך אתה להזהיר ממנו:

משנה ד

רבי לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה. איך יתגאה האדם כל עקר וסוף הרמה תשוה יותר ממנו. ועל זה אמר **מאד מאד הוי שפל רוח** להפליג בדבר ולומר כמה גדול עונשו של גסות הרוח והוא מתגאה. ורמז"ל פירש שבא להודיענו כי אע"פ שהקו האמצעי בכל המדות הוא המשובח כמו מדת הנדיבות כי הפזור והכילות שניהם רעים והאמצעית היא הבחירה וכן במדת האכזריות שאין לאדם להיות אכזרי ולא רחמני לגמרי כי אין לו לרחם על הרשעים ולא להיות אכזרי על שאר בני אדם אך האמצעית הוא הדרך הטוב לרחם ולהיות אכזר כראוי ובכל (הדעת) [המדות] כלם יש לו לאדם לאחוז הדרך האמצעית ובמדה הבינונית אבל מדה זו של גסות הרוח צריך להתרחק ממנה עד הקצה האחרון שאין לך מדה קשה ממנה ורוב העבירות שבתורה תלויות בה. ולא עוד שמשכחת הבורא ית' מלבו של אדם שנאמר (דברים ח' י"ד) ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. וזו היא ששנינו **מאד מאד הוי שפל רוח**. וכבר נחלקו חכמי התלמוד בדבר הזה במס' סוטה (דף ה') חד אמר בשמתא דאית ביה ובשמתא דלית ביה כלל. כלומר שאין לאדם להיות שפל רוח עד הקצה האחרון ולא יהיה כל כך שפל שיבזוהו בני אדם אך בינונית יקח לו גסות הרוח לא (להתנאות) [להתגאות] ולא להשפיל רוחו בתכלית השפלות שלא יבא לידי בזיון ועל זה אמרו בשמתא דאית ביה גסות הרוח הרבה ובשמתא דלית ביה כלל כי אינו אדם אך לבהמות נדמה. ואחרינא אמר בשמתא דאית ביה כלל שכל כך היא מדה רעה שצריך להתרחק ממנה הרחק גמור ולא יהיה בו ממנה כל עיקר כדעת ר' לויטס ומן הטעם שכתבנו. וכן הלכה:

רבי יוחנן בן ברוקה אומר כל המחלל את שם שמים בסתר נפרעין ממנו. חלול השם האמור בתלמוד הוא פרהסיא ולפי חשיבות האדם הוא חלול בדבר קטן וכדאמ' (רב נחמן במסכת חולין) (יומא פ"ו ע"א) היכי דמי חלול השם (אמר רב) כגון אנא דשקילנא בשרא מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר. לכן החכמים ואנשי השם (צריכין) לשמור במעשיהם על כל שאר בני אדם. וכל איש כפי מעלתו. וכל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול. ואמרו במסכת סנהדרין (עד.) שאפי' על ערקתא דמסאנא יהרג ואל יעבור לא על דרך חיוב אך יש לו ליהרג על זה. כי עושה מצוה שמקדש את השם ית' וקונה עולמו בשעה אחת. אבל בשלשה דברים כל אדם חייב ליהרג עליהם. ואם יעבור ולא יהרג הוא עון פלילי כע"ז ושפיכות דמים וגלוי עריות. וחלול השם בפרהסיא. עונשו גדול מכל אלו הג'

כמו שנא' (יחזקאל כ' ל"ט) ואתם בית ישראל כה אמר ד' אלוקים איש גלוליו לכו עבדו ואחר אם אינכם שמעים אלי ואת שם קדשי לא תחללו עוד במתנותיכם ובגלוליכם. הנה נתבאר לך כי ביותר (הפקיד) [הקפיד] במה שהיו עובדים גלוליהם מפני שהיו מחללין את שם קדשו בפרהסיא מן הע"ז עצמה. וזהו ששנינו **כל המחלל שם שמים בסתר** מדבר בדברים שהן בעצמן חלול השם כמו ע"ז שהוא חלול שמודה לאלהותו. וכמו כן הנשבע לשקר בשמו של הקב"ה שגונב דעת הבריות חלול כמו שנאמר (ויקרא י"ט י"ב) ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך אני ה':

אחד שוגג אחד מזיד על חלול השם. לא שנפרעין ממנו על השוגג כמזיד אלא שאף על השוגג נפרעין ממנו בגלוי וכל אחד כפי עונו ישא מפני שאף השגגה נחשבת לו עון בזמן שאינו אנוס שהיה לו ליזהר שלא יבא על ידו ולא נזהר לפיכך חייבו הכתוב קרבן שיכפר לו:

משנה ה

רבי (**שמעון בנו**) [**אמר המעתיק לפנינו הגרסא רבי ישמעאל**] **אומר הלומד על מנת ללמד**. פי' חס ושלום שאין זה מדבר בלומד על מנת ללמד ולא לעשות שזה אין מספיקין בידו לא ללמוד ולא ללמד. אלא על מנת לעשות איסור והיתר כמשמעו ולא שיטרח ויעיין הרבה (אלא) [אולי] ימצא איסור בדברים המותרים אך לוקח הדברים כפשוטן. מפני כך אין **מספיקין בידו** אלא כפי מחשבתו **ללמוד וללמד**:

והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד ולעשות. ר"ל שדעתו לפלפל בלימוד כדי לדעת אמתת הדברים ורצונו לטרוח כמה ימים ושנים להשיג דבר קטן ולנהוג עצמו על פי האמת הרי זה למד על מנת לעשות. שכל עיקר מחשבתו אין כי אם אל המעשה להיות אמתי. ולפיכך מספיקין בידו ללמוד וללמד ולעשות. שהכל בכלל המעשה:

רבי צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום. שלא תעשה דברי תורה כעטרה להתגדל ולהתכבד בהם בעולם הזה שזהו הנאת הכבוד. זולת אם יכוין לכבוד התורה כי (כעושין) [כשעושין] לו כבוד התורה מתכבדת בזה. ואם כונת החכם לכבוד התורה ולא לכבודו בלבב שלם מותר:

ולא קרדום לחתוך בהם. שלא יהנה בהם הנאת ממון שאין ליהנות בהן כל עיקר:

וכן היה הלל אומר ודישתמש בתגא חלף. תגא לשון כתר כתרגומו:

הא כל הנאות מדברי תורה. הנהנה בדברי תורה בעולם הזה הרי זה נוטל חייו מן העולם הבא. ולא הנאת כבוד והנאת ממון בלבד אמרו אלא אפילו להציל את עצמו אסור. שהרי

רבי טרפון שכפתוהו להשליכו בנהר כסבורין שהוא לסטים ולא אמר (רק) אוי לטרפון שזה הורגו וכיון שהכירו בו שהוא רבי טרפון הניחוהו וברח. כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה ואמר אוי לו שנשתמשתי בכתרה של תורה שכל המשתמש בה אין לו חלק לעולם הבא. ואמרי' טעמי' משום דר' טרפון עשיר גדול היה והוה ליה לפיוסיה בדמים (נדרים סב.). ואמרי' נמי בב"ב פרק ראשון (בבא בתרא ח.) רבי פתח אוצרות בשנת בצורת אמר יכנסו בעלי מקרא בעלי משנה ובעלי התלמוד ועמי הארץ אל יכנסו. דחק ר' יונתן בן עמרם ונכנס אמר לו ר' פרנסני. אמר לו קרית לא שנית לא. ואם כן במה אפרנסך. אמר לו פרנסני ככלב וכעורב. עמד ופרנסו לאחר שיצא אמר רבי אוי לי שנתתי ממוני לעם הארץ. אמר לפניו ר' שמעון ברבי שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא שאינו רוצה ליהנות (בכבוד) [מכבוד] תורה. בדקו ומצאו כדבריו. א"ר יכנסו הכל. ואף רבי אמר לפרנס בכבוד תורה. אלא בשני בצורות שמצוה לפרנס את מי שאין לו די מחסורו. והצריך יש לו ליטול. אלא שלא היה רוצה רבי ליהנות מממנו לעם הארץ. ר' לטעמיה דאמר רבי אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ. ואעפ"כ יונתן בן עמרם לפנים משורת הדין עשה דכיון שראה שלא היו מפרנסי' אלא בעלי תורה. אמר אם כן בכבוד התורה הם מפרנסין ולא רצה ליהנות בכבודה של תורה ונראין דברי' כי שמא אלו לא היו רוצים לפרנסו על מנת שהוא עם הארץ היה מפרנס בכבוד תורה שאין עון זה גדול מכל המצות האמורות בתורה שנאמר וחי בהם ולא שימות בהם חוץ מן הג' הידועות. וכן ההוא מעשה דרבי אלעזר ברבי שמעון (ב"מ דף פ"ד ע"ב) דאמר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (משלי ל"א י"ד) ומפני שהיה זקן וקבל עליו יסורין והיה צריך ליזון ולהתרפאת ולא היה לו במה. ואין לך צדקה מזו. אבל מי שהוא בריא ויכול לעשות מלאכה אסור לו ליהנות בכבוד תורה כל עיקר. ומה שאמרו (כתובות קה:) מכאן למביא דורון לתלמידי חכמים מעלה עליו הכתוב כאלו מקריב בכורים. לא אמרו אלא בדבר שהדיוטות רגילין בו שכן דרך בני אדם להביא דורון לאדם חשוב אפי' הוא עם הארץ. ומה שאמרו חכמים (ברכות י' ע"ב) הרוצה ליהנות יהנה כאלישע זה המטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים ששכרן מרובה ומותר. והכתוב גם כן פטרן מן מיני מסים וארנונות ואפי' כסף גולגלתא וכמה דברים הידועים על פי הקבלה שהקב"ה זכה בהם לתלמידי חכמים. וכן סדר הענין ר' מאיר ז"ל:

משנה ו

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה וכו'. ואיזהו כבוד תורה שלא יניח ספרים בקרקע ולא ישב בספסל ובכסא כנגדם בשוה. והחרד על דברי תורה ומכבד אותה ואת לומדיה

שדבר ידוע הוא מהכרח הפסוקים והסברא שנותנת שכל מי שמדבר טוב על הטובים ועל החכמים שמוחזקין בו שהוא צדיק. וכל הדן אותם לכף חובה ולוקח במעשיהם לומר שאינן מכוונין ואינו רואה להיות להם זכות וכשמדברין לפניו מן הרשעים מצדיק את מעשיהם בידוע שיש בו שמץ רשעות. ובזה אל תסתפק כי בזה הדבר תוכל להבחין לבות האדם. ופסוק שלם יש לנו על זה ששלמה ע"ה אמרו (משלי כ"ז כ"א) מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו. כלומר לפי מה שהוא מהלל. ואף ע"פ שכתוב (שמואל א' ט"ז ז') וה' יראה ללבב. הוא בענין המינות מדבר שאין כח האדם להבחין בחברו אם הוא מין כי הדברים המוצנעין בלבות המינין הם. אך בדבור המאמינים (אמר המעתיק לפי המובן חסר כאן איז' תיבות, וי"ג אך בדיבור הם כמאמינים):

גופו מכובד על הבריות. מן שמים מסייעין שיכבדהו הבריות אחר שהוא מכבד את התורה ועושה הדברים שזכרנו. ובחלופיהן אמרו:

כל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות. על אלו אמרו המגלה פנים בתורה. ואומר למה הוצרך לכתוב ותמנע היתה פלגש (בראשית לו יב) וכיוצא בו. הרי זה מחלל את התורה:

משנה ז

רבי ישמעאל ברבי יוסי אומר החושך עצמו מן הדין. ואע"פ שכתוב שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך. וכתוב צדק צדק תרדוף (דברים טז, יח-כ) שמצוה לדון את הדין. זהו במקום שאין שם דיינים אחרים. אבל כל זמן שיוכל לחשוך את עצמו טוב לו להשליך עולו על אחרים שמונע עצמו מכמה ספקות:

פורק ממנו איבה. שהיוצא מבית דין חייב ישנא את הדיינין:

וגזל. שמא יחייב תשלומין למי שאינו חייב והדבר עליו כאלו גוזלו:

ושבועת שוא. שמא יחייבנו שבועה שלא כדין ונמצא מכשילו שבועת חנם:

והגס לבו בהוראה. סמך זה הדבר לחושך עצמו מן הדין שהוא ענין הפך ממנו. כי זה חושך עצמו מן הדין מפני שצריך לפסקו במתון ובעיון גדול והדבר עליו לטורח. אבל הגס לבו בהוראה שחושב בעצמו כי יודע להורות בדין ולא יטעה:

הרי זה שוטה. נקרא שוטה מפני שהוא חכם בעיניו ואין לך שטות גדול מזה כי תקוה לכסיל ממנו כי הכסיל ועושה עבירות הוא בעצמו יודע ומכיר כי לא הולך בדרך טובה ואינו חושב כי איננו טועה. ויש תקוה לתועלתו כי אולי ישוב אל ה'. אך החכם בעיניו וגס לבו בהוראה מה תקוה יש בו מאחר שחושב כי הוא חכם איך יחזור לו כי יראה לו כמניח החכמה והדעת:

ורשע. אע"פ שאמר כי הוא שוטה אין בכלל אותו הלשון שאינו ירא חטא. ועל זה הוצרך לומר כי הוא רשע שאם היתה בו יראת שמים לא היה אץ בדבריו כל כך כי יודע הוא (שהשגה) [שהשגגה] מצויה היא בבני אדם וקרוב הדבר לכל אדם לטעות. וגם החכם הגדול והמפולפל:

וגס רוח. אע"פ שאמר כי הוא שוטה ולא ירא חטא עתה מוסיף ואומר כי מתוך גאוה וגסות הרוח וכי רוצה להשתרר לבו גס בהוראה כדי שיראו העולם שפוסק את הדין מהרה ולהראות להם כי הוא חכם וימנוהו שופט ואדון עליהם. וזאת היא מחשבתו הרעה. הנה כי שלש המדות האלה יש בגס לבו בהוראה ומורה מבלי אימה ופחד. המקום ברחמיו יצילנו מהם:

משנה ח

הוא היי' אומר אל תהי דן יחידי. גם זה מענין חושך עצמו מן הדין. כי אף על פי שמומחה (דן) ואפי' יחידי. מדת חסידות היא שלא יעשה כן עד שיקח חברים שידונו עמו ויסייעוהו וימצא חושך עצמו מן הדין קצת שאין הכל עליו מושלך:

שאין דן יחיד אלא אחד. ר"ל שאין דן יחידי אלא הקב"ה. ויש מפרש **שאין דן יחידי אלא אחד** זהו המומחה אבל לא שאר בני אדם שאינן מומחין ולפיכך אין לאדם להחזיק עצמו במומחה. ויש לו לחשוב כי צריך חבורה:

ואל תאמר קבלו דעתי. גם כשתקח חבורה לדון את הדין ונחלקו עליך אל תאמר אני מומחה והם אינן מומחין. את דעתי יקבלו ויבטלו דעתם אצלי. כי אם לא מפני ענותנותי אני לבדי הייתי דן את הדין. גם עתה את סברתי תעשה. שאין לך לחשוב את זה:

שהן רשאין ולא אתה. אם (ישכימו) [יסכימו] חבריך בדעתך יש להם לקבל דבריך ואם לא אינך רשאי להכריחם על זאת:

משנה ט

רבי יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני. שדוחק שעותיו ומניח מלאכתו הצריכה לפרנסתו כדי לקיים התורה והמצוה והוא לומד ועושה מצות מתוך הדוחק:

סופו לקיימה מעושר. כי יתעשר ונוסף עוד ויהיו לו שעות מרווחות לעסוק בתורה ולקיים המצות כי פרנסתו תהיה מרובה ולא יצטרך אל יגיע כפיו כי יאכל וילמוד בשמחה ובטוב לבב כי בחכמה יהיה לו כל טוב. כמו שמצינו בשלמה המלך ע"ה ששאל החכמה ולא שאל כסף וזהב כמו שנא' (משלי ל' ח') שוא ודבר כזב הרחק ממני ראש ועשר אל תתן לי הטריפני לחם חקי. משל למלך שאמר לעבדו שאל מה אתן לך. אמר אם אשאל כסף וזהב הנה הוא נותן לי. נכסים וקרקעות הוא נותן לי. אשאל את בת המלך לי

לאשה והכל בכלל. כך אמר שלמה ע"ה אשאל את החכמה והכל בכלל כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז יב):

וכל המבטל את התורה מעושר. שכמה פעמים וכמה שעות יש לו פנאי ללמוד ואינו עושה:

סופו לבטלה מעוני. שיצטרך לטרוח על פרנסתו ולא ימצאנה עד כי לא יהיה לו פנאי לעסוק בתורה גם כי ירצה מדה כנגד מדה. ונמצא יוצא מן העולם בלא תורה:

משנה י

רבי מאיר אומר הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. שתעשה מלאכתך עראי ותורתך קבע:

והוי שפל רוח בפני כל האדם. גם זה הדבר מענין התורה הוא ועל כן נאמר בתוך דבריו דברי תורה ולא קדמו ולא אחרו. ור"ל גם כי תצליח בתורה שהיא המעלה האמתית ולא תתגאה ואין צריך לומר כי מפני המעלות האחרות נכריות גשמיות שאין ראוי להתגאות:

והוי שפל רוח בפני כל האדם. וגם בפני השפלים והנבזים והפחותים. כדי להתרחק ממדת הגאוה. ואין צריך לומר בפני השקול כמותך:

ואם בטלת מן התורה יש לך הרבה בטלין כנגדך. אלו הרשעים הדובים והאריות הבטלים ממלאכה שהם שבט מוכיח ובהם הקב"ה נפרע מן הבטלים בתלמוד תורה כי לא בידו רוצה לשלם אך על ידי אחרים במדת הפורענות:

ואם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה ליתן לך. הקב"ה בעצמו ובכבודו נותן שכר לעוסקי תורתו לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח ובזה הוא מבטיח לכל באי עולם כי הפורענות מביא על ידי שולחיו להקל הדבר כי לא כצורנו צורם. אך שלום רב לאוהבי תורתו ושכר טוב ליריאיו על ידו משלם להם ולא על ידי אחרים כדי להרבות בשכר. משל למלך שעשה לו אומן כלי נאה. צוה ואמר המלך לעבדיו שיקחו מאוצרו מעות ולפורעו בענין יפה. והלא פחות יתנו לו משאם המלך בעצמו היה פורעו כי אין רחב לבם כלב המלך ברוב עשרו וכבודו ואין טבעם בנדיבות כטבעו גם כי ממון המלך יתנו תהיה מתנתם מועטת ממתנת המלך. כך הקב"ה ית' במדת הטובה על ידו רוצה ליתן להגדיל השכר ולהאדיר:

משנה יא

רבי אליעזר בן יעקב אומר העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד. זה המליץ טוב על האדם לפני המלך:

והעובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד. זה המליץ על האדם רעה לפני המלך:

תשובה ומעשים טובים כתריס לפני הפורענות. כי התשובה שאדם עושה על מעשיו הרעים או מעשיו הטובים שעשה מתחלתו הרי אלו מגינין עליו כתריס לפני הפורענות:
רבי יוחנן הסנדלר אומר כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים. לתורה ולמעשים טובים נקראת כנסיה שהיא לשום שמים:
ושאינה לשום שמים אין סופה להתקיים. כשמתקבצין להשתרר זה על זה ומתכבדין כל אחד על חברו:

משנה יב

רבי אלעזר בר' שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. ככבוד חברך. ר"ל כל אחד כפי כבודו הידוע שראוי לעשות לחברו ולתלמיד. אבל אינו אומר שיכבד לתלמידו כמו לחברו כי אינו בדין. אלא כמו שאינך רשאי לגרוע לחברך מכבודו הראוי כך אין לך רשות לפחות מהכבוד הראוי לתלמידך:
וכבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים. בכלל המורא הוא הכבוד ואין בכלל הכבוד מורא כמו שאמר (מלאכי א' ו') בן יכבד אב ועבד אדניו ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי וגו'. אמר מורא בעבד וכבוד בבן כי הדבר כן הוא. והזכיר בכאן מורא לרב ולשמים שצריך לירוא אותם כי מורא הרב יסוד מורא שמים הוא על כי למדו תורה ולירוא את ה' אלהיו ואוהב את התורה אוהב את החכמים וירא את דבר ה'. ולמלמד אותו יש בו יראת שמים וללכת בדרך טובה על כן נאמר מורא רבך. והזכיר כבוד בתלמיד ובחבר כי אינו חייב במוראם. נמצאת למד כי כבוד תלמידך צריך שיהא חביב בעיניך כמורא שמים המחוייבת עליך ואין לך לבטל את זה כמו לזה שכולם תלה זה על זה. ואם כן ארבעתם במדרגה אחת הם. הכבוד לפי כבודם והמוראם לפי מוראם:

משנה יג

רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון. שיחזור הדברים עד כי לא יוכל לשכח דבר עד ירד לעומקן של דברים. כי טבע האנוש קצר להבין החכמה והשכחה מצויה בבני אדם. גם לא יסמוך בסברא הראשונה כמו שכתבנו בתחלת הספר. אשר בכל זה עושה זדון כי בכל דבר מדבר התורה והמצוה שהטעות מצויה ולא נתן אל לבו וחוטא אין זה שוגג. אך נקרא פושע שהיה לו לחשוב כי כל אדם טועה ולהזהיר שלא יחטא ולא נזהר. וארבעה הם. פושע. קרוב למזיד. שוגג. קרוב לאונס:
רבי שמעון אומר אומר שלשה כתרים הם. כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה ניתנה לבית אהרן שנאמר (במדבר כ"ה י"ג) והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם. וכתר מלכות ניתן לבית דוד שנא' (תהלי' פ"ט ל"ז) זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש

נגדי. וכתר תורה מונחת לכל באי עולם הרוצה לזכות בו יבוא ויזכה. וזה הכתר גדול על שני הכתרים כמו שארז"ל (ילקוט שמות שס"ח) שלשה זרות הן זר שלחן וזר מזבח הפנימי וזר כפרת שעל הארון שבו מונחת התורה חרות על הלחות. ומלפנים לפרכת מונח הכפרת וזרו. והשנים מונחים מחוץ לפרכת. הנה לך כי התורה מכובדת מן השלחן שהוא כנגד שלחן המלכי' וכן המזבח שהוא כתר הכהונה שמקטירין עליו בכל יום. ועוד ראיה אחרת כי למלכות ולכהונה יחד להם בתים. בית למלכות כמו שנאמר (ירמיה כ"א י"ב) בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט. בית לכהונה כמו שנא' בית אהרן בית הלוי. אבל ליראת השם שהוא כתר התורה אין בית מיוחד שנאמר (תהלים קל"ה כ') יראי ה' ברכו את ה' (שמות כ' כ"א) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך:

וכתר שם טוב עולה על גביהן. ר"ל ולכתרים כלם צריך כתר שם טוב. והרי הוא תלוי בכתר תורה. כי במה יש לאדם שם טוב אם לא אשר יעסוק בתורה ויקיים המצות. ועל זה נאמר (קהלת ז' א') טוב שם משמן טוב ר"ל אם יניח בביתו שמן אפרסמון שהוא טוב ריח (לו) ולאנשי ביתו ושכניו הקרובים. ואם יתרחקו ממנו מעט לא יריחו בו. אבל המוכתר בשם טוב אפי' הוא עומד בקרן זוית זו שמעו הולך מסוף העולם ועד סופו. ויום המות מיום הולדו. ר"ל (כמן) [כמו] השם טוב יתר בחשיבות על שמן טוב כן חשוב יום המות על יום הולדו למי שנפטר בשם טוב. ואם בני אדם שמחים על הלידה ועצבים ביום המיתה. כי אין בהם תבונה. משל למדינה שהספינה פורשת מן הים ליבשה וספינה הנכנס מן היבשה לים. לזו שנכנסת מנגנין ועושין שמחות ולזו שפורשת אין עושין כל עיקר. והלא אנשי אותה העיר שוטים הם כי באותה שעה שנכנסת לסכנת הים היה להם להתפחד עליה ולא לשמוח וכשיצאת וניצלה מן הסכנה הגדולה היה ראוי לנגן ולשמוח. כך כשנולד אדם ראוי לפחד עליו אם ילך בדרך טובה ואם לאו וכשנפטר בשם טוב מן העולם ישמחו עליו ריעיו ואוהביו. והם עושין בהפך:

רבי מאיר אומר עשה רצונו כרצונך וכו'. פרשנוה בפרק שני בס"ד:

משנה יד

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה. שתדור במקום שיש בה תורה הרבה וחכמים מרובים:

ואל תאמר שהיא תבוא אחריך שחבריך יקיימנה בידך. לא תשען על חבריך אשר הלכו ללמוד כי יבאו וילמדוך. כי אתה בעצמך צריך לגלות עמהם ולרדוף אחרי התורה אם תרצה לדעת אותה:

ואל בינתך אל תשען. גם כי תלמוד ותגלה למקום תורה ותחכם **אל בינתך אל תשען** שלא תסמוך על סברתך. אך בעצת החכמים תעשה את כל המעשה:

משנה טו

רבי ינאי אומר אין בידינו לא משלות הרשעים. שאין לצדיקים השקט ובטח ועושר וכל צרכי העולם כמו לרשעים:

אף לא מייסורי הצדיקים. יסורין של אהבה אשר לצדיקים שהם על דרך שלא יתבטלו מלמוד התורה. וי"מ **אין בידינו לא משלות הרשעים** כי אע"פ שמן הדין הוא רשע וטוב לו צדיק ורע לו מ"מ אין אנו משיגין לטעם הדבר והיא מן הדברים אמתיים שאין ידיעתנו משגת לטענה זו. וזהו שאמר ירמיהו ע"ה (ירמיה י"ב א') צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בגדי בגד. ועל זה נאמר אין (בידינו) לא משלות הרשעים שאנחנו יודעין באמת שיש טענה לדבר ואין אנו משיגין לדעת אותה:

רבי מתיא בן חרש אומר הוי מקדים שלום לכל אדם. והוא מדרך המוסר:

והוי זנב לאריות. ר"ל שישמש תלמידי חכמים וידבק בחברתם:

ואל תהי ראש לשועלים. לומר לך שנוח לו לאדם להיות תלמיד למי שגדול ממנו בחכמה. שנמצא בכל יום מוסיף על חכמתו מהיותו רב למי שקטון ממנו בחכמה. שנמצא פוחת והולך מחכמתו כענין שאמרו מי שהיה ראש לסנהדרי קטנה עושין אות' טפלה לסנהדרי גדולה. ד"א **ואל תהי ראש לשועלים** שלא יהיה ראש ושר וקצין לרשעים וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי י"ג כ') הולך את חכמים יחכם ורעה כסילים ירוע. ר"ל הולך את חכמים להיות שפל יחכם. שעושה עצמו זנב לאריות. ורעה כסילים שנעשה אדון להם כי הרועה הוא הראש ירוע:

משנה טז

ר' יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין (**נאין**). טרקלין הוא הבירה ור"ל שאין העולם הזה אלא כדי לזכות בו העולם הבא:

משנה יז

הוא הוא היה אומר יפה שעה בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. שבשעה קטנה בעולם הזה אדם מרויח העולם הבא כמו שמצינו (בסדר קדושים) [אמר המעתיק לא מצאתי בסדר קדשים אבל המעשה הזה הובא במדרש רבה בראשית פרשה ס"ה] אותו מעשה של יוסי בן יועזר שהיה יוצא ליהרג ופגע בו יוקים איש צרורות הרשע

רוכב על סוס. אמר ליה חזי סוסיא דארכבך מרך וחזי סוסיא דארכבן מרן. אמר לו אם לעוברי רצונו כך לעושי רצונו לא כ"ש. אמר לו וכי יש עושי רצונו יותר ממך. אמר לו אם לעושי רצונו כך קל וחומר לעוברי רצונו. עלה בלבו כאש בנעורת. פי' הבין בדבריו כי אמר אם טוב לרשעים עוברי רצונו בעולם הזה כל כך על אחת כמה וכמה לצדיקים בעולם הבא כי תהיה טובה כפולה ומכופלת מטובת הרשעים בעולם הזה. ושמה אין שלום לרשעים כי ירע להם כפלים מאשר לצדיקים בעולם הזה. וכשמעו כך הלך וקבל עליו ארבע מיתות ב"ד וגו' כדאי' התם. א"ר יוסי בן יועזר בשעה קלה הקדימני לגן עדן. ועל זה נאמר **יפה שעה אחת וכו'** ואין שבח העולם הזה כי אם לזה. גם שלמה המלך המבהיל [המהביל] העולם בספר קהלת ובמקומות מעטים משבח החיים מן המתים גם אותו השבח איננו כי אם לתשובה ומעשים טובים מפני שהן מועילים בעולם הזה ולא בעולם הבא שאין דנין את האדם אלא בשעת מיתה:

ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. כמו שארז"ל (שבת סג.) כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה סד ג) שטוב העולם הבא אין לו ערך ולא דמיון. וזהו שאמר דוד ע"ה (תהלים ל"א כ') מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. המקום יזכנו בו:

משנה יח

רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חברך בשעת כעסו. שעל ידי זה יבא לומר דברים שאינם מהוגנים בו כי יוסיף כעס על כעסו:

ואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו. כי בשעת העצבון הנחמה מוספת עליו כעס ובא לומר דברים לא טובים:

ואל תשאל לו בשעת נדרו. שלא ישאל ממנו הפתחים של היתר לומר אדעתא דהכי מי נדרת. כי בעודנו כעוס ונודר בא לפרש כל השאלות אשר ישאלוהו וישימם בנדר על דרך שלא יוכל למצוא לו היתר ונמצא כי יגרום לו רעה:

ואל תשתדל לראותו. ולבייישו גם עתה **בעת קלקלתו** בשעת ההזיק או עשה עבירה והוא מתבייש מעצמו אין לך לראותו ולבייישו:

משנה יט

גרסת הספרים:

שמואל הקטן אומר בנפול אויביך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך. ומה בא להשמיענו שמואל הקטן בזה והלא פסוק שלם הוא ושלמה אמרו. אלא ר"ל שהיה רגיל שמואל

לומר פסוק זה מפני שהוא דבר הצריך ובני אדם נכשלים בו כי גם בהיות האויב רשע אין לשמוח ברעתו בלתי מפני ה' לבדו. רצוננו לומר כי זה הצדיק לא ישמח במפלת הרשעים. אך אם כוונת שמחתו מפני שמפלתו כבוד שמים הוא לא מפני שנאתו אותו וכ"ש מי שמעשיו מקולקלין כמוהו ואם יגל לבו בהכשלו רעתו רבה. ולמה הוא שמח והנה הוא כמוהו. ועל כל זה נאמר (משלי כ"ד י"ז) בנפל אויביך אל תשמח ובהכשלו אל יגל לבך. ולזה היה מתכוין שמואל לאמרו תדיר. ויש שגורסין **פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו**. **חרון אפו לא נאמר אלא מעליו אפו מלמד שמוחלין לו על כל עונותיו** ועתה השמיענו שמואל חדוש גדול שר"ל כי יראה ה' שזה שמח בנפל אויבו ימחול לאויב ויקים אותו והוא עונש לשמח:

משנה כ

אלישע בן אבויה אומר הלמד תורה לילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש. כי אין הכתיבה בנייר החדש יכולה למחוק כך תורה שבילדותו לא תשכח מלבו:

והלמד תורה לזקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק. שמהרה נפסדת הכתיבה ההיא. כן תורה שבזקנותו משתכחת מהרה ומשל בזה אמרו במבחר הפנינים הלמד תורה לילד למה הוא דומה כפתוח על האבן. והלמד תורה לזקן דומה כפתוח על החול. ואל יאמר הזקן הן אני עץ יבש אחרי שאין התורה מתקיימת בידו ולמה יקרא והבל ייגע כי מכל מקום שכרו אתו אשר למד וטרח ועשה מצוה ומה לו אם לא יזכרנה שבין כך ובין כך השכר נותנין לו. משל לשוכר שנתן לשני פועלים טרסקל נקובה לדלות בו מים ופסק עמהם לעשות עמו מלאכה זו יום אחד. טפש אומר מה תועלת במלאכתי. הפקח אומר ומה לי השכר יתן לי. כך הזקן מה לו אם הוא שוכח שכר נותנין לו. אחד המרבה ואחד הממעיט בזכרונו ובלבד שיתכוין לבו בשמים:

רבי יוסי בן יהודה איש כפר הבבלי אומר הלמד מן הזקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. כי בהתישן על החכמה ובכל יום ויום מוסיף פנים לכל דבר ודבר ומתקן אותן ויורד לסוף הדעת עד כי הוא נקל להבין כי בישישים חכמה ואורך ימים תבונה (איוב יב יב):

והלמד מן הקטנים למה הוא דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו. כי עדיין לא נתבשלה חכמתם בקרבם:

רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו שיש קנקן חדש מלא ישן וישן אפילו חדש אין בו. כי בחשיבות היין הישן לא יפסד בכלי החדש כך אם הקטני' נחכמו מן הזקנים ילמוד כל אדם לפני הקטנים תחלה. וזהו מה שיש בין דברי ר' יוסי בן יהודה

לדברי רבינו הקדוש ע"ה. כי רבי יוסי היה אומר כי אם הזקנים והקטנים כלם חכמים עם הזקנים ילמוד לפי (שברוב חכמת) [שחכמת] הזקני' מבושלת. ורבינו הקדוש ע"ה (היה אומר) אין הולכין בחכמה אלא אחר הרוב ואם ימצא הקטנים נבונים ודבריהם נכונים וחכמתם מרובה ילמד לפניהם. ושני הדברים האלה אליהוא אמר אותן שנא' (איוב ל"ב ז') אמרתי ימים ידברו ורב שנים יודיעו חכמה אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם. כי מתחלה היה אומר כדברי ר' יוסי בן יהודה כי רוב שנים יודיעו חכמה. אחר שראה כי הוא ילד מחבריו הזקנים אמר כי רוח היא באנוש. ולפעמים כי הילד יחכם מן הזקן ותהיה חכמתו מבושלת ממנו ודבריו מתוקנים וברורים הדברים. לכן טוב ללכת אחר ילד וחכם מאיש זקן ונשוא פנים ואיננו כמוהו בחכמה:

משנה כא

רבי אלעזר הקפר אומר הקנאה. פי' בענין הקנאה יש שני דברים שבהם שנים שלשה ענינים ואין בהם לרוע לשנים. **הדרך האחד מקנא בטובה** והוא הדרך רע. וענין הראשון כי יראה חבירו טוב ורע בעיניו. וכאשר עוסק בתורה ובמצות והולך בדרך טובה מקנא בו. כי הוא שונא אוהבי השם ועושי רצונו המדה הזאת מוציאתו מן העולם והיא הרעה הגדולה בקנאות ונקרא שמו שונאי ה'. הענין השני לא ירע בעיניו מצד כי שונא דרך עוסק בתורה. אך אחר שאיננו הולך בדרך ההיא לא חפץ גם בחברו שילך בה כי אם לפי רצונו לא ימצא אחר טוב ממנו לא מטובתו אך מרעת האחרים גם זה יקרא שונא ה'. כי אינו עושה מעשי ה'. גם מחבריו העושים קשה בעיניו ואם איננו שונא כראשון. ויש דרך טובה בקנאה ואם אחרת טובה ממנה מה שאחז"ל (ב"ב כא.) קנאת סופרים תרבה חכמה. כי על ידי שרואה חבריו קדושים וחכמים גם הוא חפץ להיות כמותם ומפני הקנאה מרבה על חכמתו וטורח ומוסיף לעשות טובה וללכת בדרך ישרה. אך יותר היא שוה אם בלא קנאה חפץ באלה כי (נאם) [יראי] ה' הם. וזאת מלאכת האדם. וזהו שאמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ד' ד') וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו גם זה הבל ורעות רוח. ר"ל שגם בעושה המעשה בכשרון אם מקנאת אדם יעשהו טובה עושה. ויש בו רעה רבה. כי עושה הראוי מנדבת לבו הולך באמת ובלבב שלם. וחשוב מן העושהו מקנאת אדם כי תעלה על לבו. ואם מזה או מזה המעשה יעשה וטוב אשר תאחוז בראשון ומזה אל תנח ידך. **הדרך הב' קנאת העושר** הענין הראשון השוחר הרע וקשה בעיניו כי יש עושר לאחרים אחר שאין לו. ואין לו בכל אלה כזו לרוע. כי שונא טובת הנבראים ואינו רוצה בתיקון העולם. הענין השני המקנא בחביריו העשירים וקשה בעיניו כשהם עשירים ממנו. לא משנאתו

בהם ובעשרם ויחפוץ כשיתמעט. אך מאהבתו אל העושר וחפצו להיות עשיר גדול. כי העושר בעיניו הוא הכבוד ורוצה להיות נכבד מהם. והענין השלישי הוא הטוב ברעים אוהב כסף ומקנא בו וחפץ שיהיה לו עושר גדול. ואם לאחרים יש מעט או הרבה לא יחוש. ואין לזה קנאה בוערת כמו החפץ להתעשר מכל בני אדם. ושלמה המלך ע"ה כלל לכל אלה הדברים ואמר (משלי כ"ג י"ז) אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום. פירש תחלה הקנאה הרעה שלא יקנא ברשעים בעושי העבירות לעשות כמותם. ואחר כך כלל ואמר כי אם ביראת ה. כל הקנאות למרע לבד קנאת היראה. שיקנא את מעשי ה' כי נורא הוא:

והתאוה. היא תחלה לכל הפעולות והמעשים וגם קודמת למחשבה. כי חמד לתאותו לדבר חושב עליו לעשות. ויש בכל התאות רעה רבה אין צריך לומר תאות היצר על העבירות כי אפי' תאות משכב הנשים הרבה במותר רעה גדולה. ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי ל"א ג') אל תתן לנשים חילך. וכמו כן הרבות התאוה במאכל ובמשקה במותרין גם זה רעה. וכמו שאמרו חכמי הטבע כי גם המאכלים קלים וטובים מזיקין לאוכל מהם הרבה. וזהו שאמרו במסכת פסחים (דף קי"ד) אל תרגיל עצמך לאכול אווזין ולבך רדוף עליך. ושלשה דרכים יש בתאוה לרוע כמו בקנאה. הראשון המתאוה שלא יהיה עושר וחכמה לשום אדם ושיהיו לו והוא עון אשר חטא. והשני מתאוה לעושר וחכמה ואם יש לאחרים טוב הדבר בעיניו אך שיהיה לו יותר מהם להתגדל עליהם. גם בזה רעה רבה. והשלישי יש טובה מעט בראותו כי יש לחבריו חכמה ועושר מתאוה להיות גם הוא כמותם. וייטב הדבר בעיניו מאד להיות להם כמוהו ויוסיף להם השם ממנו אלף פעמים ויברך אותו ואתהם. ואין המדה הזאת שלימה לטוב בהתאוותו מצד כי אחרים הם חכמים ונבונים ועשירים. כי התאוה הראויה להתאוות בחכמה מצד כי היא העיקר והשורש לעבודת הבורא ית'. ולעשות בעושר הישר בעיני ה' ולא מפני דבר אחר. וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים ל"ח י') ה' נגדך כל תאותי. ר"ל כי כל תאותו מצד שמים היא ולא מקנאת אדם. וכן מצינו ברבינו הקדוש ע"ה (כתובות דף ק"ד ע"א) שבשעת פטירתו זקף אצבעותיו ואמר גלוי וידוע לפניך רבון העולמים שאפילו אצבע קטנה לא נהנתי. ואע"פ שאמרו עליו רבותינו שהיה עשיר גדול שנושא המפתחות שלו כעושר שבור מלכא (ב"מ פ"ה ע"א) ואעפ"כ לא נהנה כי אם לשום שמים כי לא נתאוה להבלי העולם:

והכבוד. כבוד הרע הוא המתכבד על בני אדם להטיל אימתו עליהם ונותן חתיתו בארץ חיים. ומה שכרו שיורד לעמקי שאול בגהינם ואין למפלתו תקומה לדורי דורות. ומפני

זה דמה יחזקאל הנביא מפלת מלכי האומות בגיהנם לנותן חתיתו בארץ חיים לומר שאין להם תקומה כמו שנא' (יחזקאל ל"ב ל"ב) כי נתתי חתתי בארץ חיים והשכב בתוך ערלים את חללי חרב. וכל הענין. ויש כבוד שני הרוצה כי יכבדוהו בני אדם שחושב כי הוא ראוי לכבוד ההוא ואיננו. ג"כ כי יהיה תלמיד חכם ובעל מצות ורצונו שיכבדוהו על זה חוטא בנפשו. אך אם כוונתו לשום שמים ואם לכבוד תורה הוא עושה לבד ולא יקחהו מפני עצמו ולא יהנה בו כי אם כדי להתכבד התורה על (ידי) זה כמו שכתבנו. אך כל הדברים האחרים בכבוד רעים מאד. וכמה הזהירה התורה ואסרה אותו. שגם על מלך ישראל אשר אמרה עליו שום תשים עליך מלך (דברים יז טו) שתהא אימתו עליך. והוא ראוי לכבוד יותר מכל הבריות אשר תחת השמים. ואעפ"כ הזהירתו לבלתי רום לבבו מאחיו. כל שכן ההדיוטים שאין להם לחפוץ הכבוד כלל:

מוציאין את האדם מן העולם. ששלש מדות הללו בכלל עון פלילי. דבר אחר **מוציאין את האדם מן העולם**. הקנאה כמו שנא' (משלי י"ד ל') ורקב עצמות קנאה. התאוה כמו שנאמר (משלי כ"א כ"ה) תאות עצל תמיתנו. הכבוד כמו שמצינו ביוסף שמת עשר שנים קודם אחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות (ברכות נה.):

משנה כב

הוא היה אומר הילודים למות. מאחר שסופן למות והיום בחיים ומחר בקבר יש להם להרהר במעשיהם ולשוב בתשובה:

והמתים להחיות. כי יחיים השם ית' לעתיד לבא כמו שנא' בדניאל (דניאל י"ב ב') ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם. על כן יש לאדם לעשות מה שיהיה מן החיים ולא דראון עולם:

והחיים לדון. אותם שעתידין להחיות יעמדו לדין לפני השם יתב' ויתן להם כפעלם וכמעשה ידיהם:

לידע ולהודיע ולהודע. כלם צריכין לדעת את זה. **לידע** מאחרים שילמדו אותו. **ולהודיע** שילמד אחרים בעולם הזה. **ולהודע** בעה"ב מעצמו בלא מלמד כמו שנא' (ירמיה ל"א ל"ד) ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם:

שהוא אל. מלשון אלי הארץ (מ"ב כד טו) כלומר חזק ותקיף:

הוא היוצר הוא הבורא. את הבריות מלידה ומבטן ומהריון. והיוצר הוא התחלת המעשה ובורא גמר המלאכה. ואיננו כמו עשיית הכלי כי אחר שנגמר אין צריך לעושהו אבל האדם בכל עת וזמן צריכין לבוראם כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים ק' ג') דעו כי ה'

הוא אלהים הוא עשנו ולא [ולו] אנחנו עמו וצאן מרעיתו. ר"ל כי אנחנו צריכין לו בכל שעה ורגע:

הוא המבין. מבין כל המעשים:

הוא הדיין. מאחר שהוא יודע אמתת כל הענינים הוא ראוי לדון כי ידין את הדין לאמתו:

הוא העד. שהכל גלוי לפניו:

הוא בעל דין. שהוא תובע את החוטאים כמו שאמר דוד (תהלים נ"א ו') לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי למען תצדק בדבריך תזכה בשפטך. כי אם יזיק אדם לחבירו אל יחשוב כי אליו חטא ולא לשם כי הוא תובע את ההזק כבעל דין. כי גם לה' חטא:

והוא עתיד לדון. לעתיד לבא:

שאין לפניו לא עולה. להטות את הדין:

ולא שכחה ולא משוא פנים. למחול למי שגדול בחכמה וחסידות:

ולא מקח שוחד. שיוציא שכר מצוה כנגד הפסדה אלא משלם שכר טוב מפני המצוה ונפרע מן העבירה. ומפורש הוא בד"ה (דברי הימים ב' ו' כ"ג) שאין לפניו כל זה:

ודע שהכל שלו והכל בא לידי חשבון. אם לטוב ואם לרע:

ואל יבטיחך יצרך. לומר שיש בשאול בית מנוס כמו שדומה לך בעולם הזה בית מנוס. וכמו שהמינין אומרים בעלמא דאתי לית דינא ולא דיינא. אל תחשוב ותאמר זה כי לא אמת הוא **שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה**:

פרק ה

משנה א

בעשרה מאמרות נברא העולם ומה תלמוד לומר. מבראשית ועד ויכלו כתוב תשעה פעמים ויאמר ובראשית נמי מאמר הוא שנא' (תהלים ל"ג ו') בדבר ה' שמים נעשו שאי אפשר שנבראו שמים וארץ אלא במאמר:

ומה תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות. ר"ל מה בא ללמדנו כשאמר כי בעשרה מאמרות נברא העולם. או פירושו **מה תלמוד לומר** לבראו בעשרה מאמרות:

אלא כדי להפרע מן הרשעים. שמאבדין במעשיהם העולם שהוא דבר גדול שנברא בעשרה מאמרות וכן מדת הדין עתיד להפרע מהן:

וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות. שלא נברא העולם אלא לעשות בו הישר בעיני ה' והעושים כן מקיימין אותו:

משנה ב

עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין לפניו עד שבא עליהם מי המבול. ובא ללמדנו כי כאשר אתה רואה בדורות שבין אדם הראשון לנח שכלם הכעיסוהו במעשה ידיהם לרע להם והאריך אפו כל אותם הדורות ולסוף הביא עליהם מי המבול כי לא לעולם מאריך אפו. כן תחשוב לגלותנו ולבל תאמר כמה ימים ושנים כי השיב חמתו מעל מלכות [הרשעה] ואנחנו בגלות לעולם יאריך להם אפו כי ארך אפים הוא וידוע תדע כי לסוף ישלם להם כפעלם וכמעשה ידיהם ויגאלנו ויושיענו כי ארך אפים גדול הוא. אך באחרית הימים פוקד עונות ראשונים ומהר יקדמונו רחמיך כי דלונו מאד:

עשרה דורות מנח ועד אברהם. ואמרו רבותינו (ב"ר ל ח) כשמת נח היה אברהם אבינו בן חמשים ושמנה שנים. אך כשתמנה התולדות תמצא עשרה דורות ביניהן כי אע"פ שנח האריך ימים עשרה דורות הם נחשבים:

להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין עד שבא אברהם אבינו. ולא אמרו בכאן עד שנפרע מהן כי אברהם אבינו מלא כל החסרונות ועשה טובה כנגד כל רעתם והצילם מן הפורענות. אך נח לא יוכל להצילם כי לא היה צדיק כל כך למלא החסרונות:

ונטל שכר כלם. ואף ע"פ שלכל האדם יש להם חלק בגן עדן וחלק בגהנם. אם יזכה יטול חלקו בגן עדן אם נתחייב בדינו יטלנו בגהנם. אבל מאחר שכלם נצטוו לעשות טובה וזה אינו עושה וחבירו מקיים צוויו וצווי עצמו מדת הדין נותנת שיטול חלקו וחלק חברו בגן עדן ועל זה נטל אברהם אבינו שכר כלם. וזהו שנא' (תהלים קי"ט קכ"ו) עת לעשות ה' הפרו תורתך. אם ראית דור שמתרשל מן התורה עסוק בה (ברכות סג.). ופשטיה דקרא עת לעשות בשביל ה'. ודומה לו אמרי לי אחי הוא. כמו בשבילי. הפרו תורתך אחר שכלם מפירין תלמוד תורה יותר יש לי לעשות בשביל ה' משאר הדורות שחס ושלום לא תשתכחה תורה מישראל. משל למלך שכל עבדיו בוגדים לו חוץ מאחד שבהם. הלא באותו זמן צריך ללכת עמו באמת ובלבב שלם משאר הזמני' וגם כי כל ימיו יאהבנו המלך אהבה רבה והרבה משאת זה כמשאת כלם:

משנה ג

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכלם. הראשון אור כשדים שהפילו נמרוד לכבשן האש וניצל. וזה אינו מפורש בתורה ומדברי קבלה הוא ויש לנו רמז לדבר הזה מן התורה. שקודם פר' לך לך מארצך וממולדתך נזכר למעלה שני פעמים אור כשדים

להודיע שבשביל אותו הנסיון שעמד בו הבטיחו השם ית' והביאו אל הארץ כמו שמצינו בנח כי מתחלה כתוב ונח מצא חן בעיני ה' ואחר כך פרשת אלה תלדות נח שניצל ממי המבול על כי מצא חן בעיניו. **והשני** שצוווהו לצאת מארצו שנאמר לך לך מארצך וממולדתך ועשה כן. **והשלישי** שנאמר ויהי רעב בארץ ואע"פ שהקב"ה הבטיח ואמר לו ונברכו בך כל משפחות האדמה כשהביא הרעב לא הרהר אחר מדותיו. **הרביעי** לקיחת שרה לפרעה. **החמישי** מלחמת ארבעה מלכים שבשלש מאות ושמנה עשר איש החזיק ובטח בהקב"ה ונעשה לו נס שניצל והציל אחיו וכל רכוש סדום ועמורה והיה סובל המקרים לטובתו ולזכותו. **הששי** בן תשעים ותשע שנה בהמולו את בשר ערלתו שם עצמו בסכנת הזקנה וניצל. **השביעי** לקיחת שרה לאבימלך. **השמיני** כשגרש הגר וישמעאל בנו במצות ה'. ואם הרע הדבר על אודות בנו קיים מצותו. **התשיעי** לעקידת יצחק בנו שכתוב בה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וכי עד עכשו לא היה יודע והלא הכל גלוי וצפוי לפניו אלא כשנודע הדבר לבריות קורא הקב"ה בו כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. ובא להודיענו כי יראת שמים גדולה מכל המצות שבתורה שבכל הנסיונות לא אמר לו כי ירא אלהים אתה חוץ מזו מפני שהיה הנסיון הגדול שבכלם כי לקח בנו להעלותו עולה. **העשירי** קבורת שרה. שנאמר לו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה. וכשמתה אשתו לא מצא מקום לקברה עד שקנאו ולא הרהר:

להודיע כמה חיבתו של אברהם אבינו. היה מנסהו לגלות לבריות כי ירא אלהים ושלם בכל המדות:

משנה ד

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים. שבכל עשר מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים לא נזקו אבותינו בהם. ובכלם הוא מפורש להם. לבד במכת הכנים שכתוב (שמות ח יד) ותהי הכנם באדם. ולא הפרישה התורה בין מצרים ובין ישראל אלא קבלה היא ביד חכמים שאף גם בזאת לא לקו בה:

ועשרה על הים. **הראשון** קריעת ים סוף כמו שנאמר ויבקעו המים. **השני** נעשו המים כקשת וכמין קובה ונמצאו המים למעלה מהן ועל זה נאמר (חבקוק ג' י"ד) נקבת במטיו ראש פרזיו. **השלישי** כי נבקעו מעינות תהום רבה ולא נשאר רפש וטיט בקרקעיתו כשאר המעינות כי יבשו אך כאבן שיש נשאר בתחתיתו וישראל עוברים בים כמהלך בביתו. ולא נתלכלו רגליהם. **הרביעי** שהיו המקומות שדרכו המצרים עליהם בים כעין חומר וזהו שאמר הכתוב (חבקוק ג' ט"ו) דרכת בים סוסיך חמר מים רבים שגם סוסי המצריים מסורים ביד הקב"ה ועל זה אמר סוסיך. **החמשי** שקפאו המים יותר מדאי

ונעשו חזקי' כסלעים וכצורים ומזיק למצרים הרודפים אחרי ישראל ועל זה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים ע"ד י"ג) שברת ראשי תנינים על המים. תנינים אלו המצרים. **הששי** כי נגזרים לשנים עשר גזרים דרך לכל שבט אשר יעבור שמה וזהו שנא' (תהלים קל"ו י"ג) לגזר ים סוף לגזרים הרבה. **השביעי** שהיו המחיצות שבין שבט לשבט זכים כזכוכית לבנה כדי שיראו השבטים אלו לאלו. **השמיני** שלא קפאו המים כלם כחתיכה אחת אלא נעשו חתיכות חתיכות כלבנה על גבי לבנה ואריח על גבי אריח וע"ז נאמר (תהלים ע"ד י"ג) אתה פוררת בעזך ים. **התשיעי** שהמים המתוקים שבים לא קפאו כשאר מי הים והיו נוזלים ושותים מכל הנחלים ההולכים אל הים. **העשירי** אחר שתייתם היו נקפאי' מיד. שהמים הנוזלים לא היו יורדין עד הקרקע אלא ישראל שותין מהם והשאר היה נקפא ונופל אל הקרקע כחתיכא של שלג. וכן בכל פעם ופעם שהיו צריכין לשתות:

עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים. דצ"ך עד"ש באח"ב:

ועשרה על הים. הראשון (שמות י"ד) ויאר את הלילה וכמו שתרגם אונקלוס והוה (חשוכא) [עננא וקבלא] למצראי ולישראל נהר כל ליליא. **והשני והשלישי** (שמות שם) וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן. ענן יורד ועושה אותו כטיט ועמוד אש מרתיחו וטלפי סוסיהם משתמטות. **הרביעי** ויסר את אופן מרכבותיו שהסיר האופנים מן העגלות ונפלו המצרים ונשתברו. **החמישי** וינהגו בכבדות אחר שנפלו ונשתברו לא היו יכולין לעמוד ובמקום שנפלו שם נשארו. **הששי** שרצו לנוס ולא יכולו כמו שנא' (שמות שם) ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל. ולא כמו שמצינו בסיסרא שנאמר (שופטים ד' ט"ו) וירד סיסרא מעל המרכבה וינס ברגליו. אבל אלו לא ירדו ולא הספיק בידם לנוס. **השביעי** (שמות שם) וינער ה' את מצרים בתוך הים כתרגומו ושניק מלשון שבור שנערם כאדם המנער את הקדרה מה שלמעלה למטה ומה שלמטה למעלה. **השמיני** שבלעה אותם הארץ אשר בתחתית הים כמו שנאמר (שמות ט"ו) נטית ימינך תבלעמו ארץ. **התשיעי** שירדו בכובד לעומקי הים כמו עופרת שנא' (שמות שם) צללו כעופרת במים אדירים. **העשירי** שפלטה אותם הים שנאמר (שמות י"ד ל) וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים:

עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום במדבר שנא' וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי. הראשון שאמרו (שמות י"ד) המבלי אין קברים במצרים. **השני** (שמות ט"ו כ"ד) וילנו העם על משה לאמר מה נשתה ונעשה נס שצוה הקב"ה למשה להשליך עץ במים המרים כמו שנא' (שמות שם) ויצעק אל ה' ויורהו ה' עץ ואמרו במסכת פסחים שאותו העץ הרדופני היה שהוא מר השליך מר במר והפך למתוק (אמר המעתיק לא מצאתי

זה בפסחים כי אם ברש"י בפסחים דף ל"ט בשם המכילתא פ' בשלח, והתוס' שם דף ל"ו מביא בשם המכילתא שזה העץ היה זית ובאמת שני דעות הם במכילתא יעו"ש). **השלישי** במדבר סין אשר שאלו לחם שנא' (שמות ט"ז ג') בשבתנו על סיר הבשר. **הרביעי** (שמות י"ז ז') היש ה' בקרבנו אם אין. משל לאדם שמוליך בנו על כתפו והיה בן דעת ואומר ראיתם אבא. מה עשה אביו השליכו מעל כתפו. כך הקב"ה היה נושא אותם על כנפי נשרים שואלים היש ה' בקרבנו מה עשה הביא עליהם עמלק. **החמישי** שהותירו מן המן. **הששי** ברפידים לא היה מים לעדה (אמר המעתיק לא יכלתי להבין זה כי כבר מנה אותו בנסיון רביעי וגם צ"ע בכל מנינו בזה ועיין בערכין דף ט"ז). **השביעי** בחורב במעשה העגל שנא' (שמות ל"ב א') ויקהל העם על אהרן וגו'. **השמיני** (במדבר י"א א') ויהי העם כמתאננים רע באזני ה'. והביא עליהם אש ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה (דברים ד' כ"ג) כי ה' אלהיך אש אכלה הוא אל קנא. **התשיעי** בקברות התאוה כשאמרו (במדבר י"א ד') מי יאכלנו בשר וכי לא היה להם בשר והלא בכל עת ועת היה להם שלו כמו שנאמר (שמות ט"ז ח') בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבע. וכמו שלא פסק המן לא פסק השלו אלא שבקשו בשר בערב לשבוע כמו שהיה להם הלחם ועל זה אמר משה רבינו ע"ה (במדבר י"א כ"ב) הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם וגו' אמר משה רבינו ע"ה לפני הקב"ה בשר הרבה יש להם בקשתם מרוע לבבם היא. וכי עם קשה עורף הוא גם כי תתן להם עוד רב יאמרו בלי די הצאן ובקר ישחט להם ולא ישבעו פיהם. אמר לו הקב"ה היד ה' תקצר אני אתן בשר עד שיתרצו ולא יהיה להם פתחון פה לומר לא שבענו והוסיף והביא להם מן השלו הרבה עד מאד וישטחו להם שטוח והממעיט אסף עשרה חמרים ולא יכלו לאכלו. כך הוא פשט הפסוק נמצאת אומר כי לא חטא משה בדבריו. ורבותינו שבתלמוד (יומא עה.) לא דרשו כן. **והעשירי** במדבר פארן ששלחו המרגלים ושם נאמר (במדבר י"ד כ"ב) וינסו אתי זה עשר פעמים:

משנה ה

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש לא הפילה אשה מריח בשר הקדש. על המזבח החיצון ונותן ריח כעין כל צלי. ובשר הקדש אסור בהנאה והקב"ה כל אותן הימים שמר את הנשים שלא הפילו מאותה הריח:

ולא התליע בשר הקדש מעולם. קדשים קלים שנאכלין לשני ימים ולילה אחת שמשהין אותו זמן מרובה כזה לא התליע מעולם:

ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים. כדי שלא יצטרך לסגן. ואע"פ שהיו יודעין שלא יארע לו קרי היו ממנין את הסגן שאין סומכין על הנס משום לא תנסו (דברים ו טז) כדאי' בירושלמי (יומא א ד):

ולא נראה זבוב בבית המטבחיים. משום קדושה:

ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. בעומר שהיה בזמן השעורים להתיר לישראל לאכול חדש ולא נמצא בו פסול ביוצא מחוץ לחומה ולא בלינה:

ובשתי הלחם. באין להתיר להקריב מנחה חדשה מן החדש ולא נמצא בהן פסול לא ביוצא חוץ לעזרה ולא בלינה:

ולחם הפנים. כי ביום השבת יערכנו והיה חם בשעת הסרתו מעל השלחן כיום אשר ישימו אותו שמה כמו שנאמר (שמואל א' כ"א ז') (והיא) [לשום] לחם חם ביום הלקחו. ולא נמצא בו פסול לא ביוצא ולא בלינה שהיו צריכין אותו לאכול אותו בשבוע שאחר השבת שהסירוהו ואם נשאר לשבוע אחרת הוא נפסל ולא אירע להם תקלה מעולם:

ולא כבו הגשמים אש מעל עצי המערכה. כי האש תוקד על המזבח החיצון העומד בחצר המשכן:

ולא נצחה הרוח עמוד העשן. שהיה מתמר ועולה:

עומדים צפופים ומשתחוים רווחים. היו עומדים בעזרה שורות שורות זה בצד זה צפופים ומשתחוים בריוח שלא היה אחד מהן דוחק את חברו והוא פלא:

ולא הזיק נחש ועקרב בירושלם. מעולם:

ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום כשעולין לירושלם. כשעולין לרגל בירושלם לא אמר צר לי המקום גשה לי ואשבה (ישעיה מט כ) וזהו שאמר דוד ע"ה (תהלים קכ"ב ג') ירושלם הבנויה כעיר שחברה לה יחדו ר"ל כשבנו אותה שיערו שכל ישראל יכילו בה. ופירוש לה. כמו בשבילה. כי בשביל כנסת ישראל שהיה נקבצת יחדו חוברה:

משנה ו

עשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות ואלו הן.פי הארץ. לבליעת קרח ועדתו:

פי הבאר. הסלע שהכה משה:

פי האתון. של בלעם (במדבר כ"ב כ"ח) ויפתח ה' את פי האתון:

הקשת. (בראשית ט' י"ג) את קשתי נתתי בענן:

והמן. של מדבר:

והמטה. של משה אשר עשה בו את האותות:

והשמיר. כמין תולע ארוך היה. ובו בנה המלך שלמה את המקדש שהיה משימו על האבן ונבקעת (גיטין דף ס"ח) ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנתו (מלכים א' ו' ז'):

והכתב. התורה שהיתה כתובה לפני הש"י ששת ימי בראשי' באש שחורה על גבי אש לבנה:

והמכתב. צורת האותיות חרות על הלחות:

והלחות. בעצמן:

וי"א אף המזיקין וקברו של משה. ולא ידע איש את קברתו:

ואילו של אברהם אבינו. נאחז בסבך בקרניו וירא אותו ויעלהו לעלה תחת בנו (בראשית כב י"ג):

ויש אומרים והצבת בצבת עשויה. אלו המלקחים שהנפח אוחז בהן את המתכת כשהיא חמה עד שיעשנה כלי ותניא במס' פסחים (דף נ"ד) ר' יהודה אומר צבתא בצבתא מתעבד' צבתא קמיתא מאן עבדא לה אלא (בביאה) [בריה] בידי שמים היא. אמרו לו אפשר יעשנה בדפוס ויקבענה כיון. ולמה הוצרך למנות עשרה דברים אלו. להודיע כי כל מה שברא הקב"ה על תנאי וכשאומרים שישתנו טבעם בשעת הצריכה שאין דבר (מתחום) [מחודש] בעולם שלא עלה במחשבה במעשה בראשית (כשנפלו) [כשנתלו] המאורות ביום רביעי גזר עליהם שיעמדו ליהושע ולחזקיהו הים שיבקע לבני ישראל וכן כלם אלא שעשרה אלו עלו במחשבה ערב שבת בין השמשות ובכלל יש להן שיטבעו:

משנה ז

שבעה דברים בגולם. כל דבר שאין צורתו נגמרת נקרא גולם כמו שנא' (תהלי' קל"ט ט"ז) גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו. קודם צורת האיברים. כך היודע מה שמלמדין אותו ולא ידע לעשות סברא מדעתו נקרא גולם שאין חכמתו נכרת ולעולם אין דעתו מגעת לגדור עצמו בשבעה דברים הללו שבהן מענין החכמה ומהן ממדות טובות וכן פירש רמז"ל:

ושבעה בחכם. היודע לעשות סברא:

חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה. ששומע ושותק ולומד והוא חכמה עושה. מה שאין כן בגולם כי לא יחפוץ בתבונה כי אם בהתגלות לבו וכמו שכתבנו למעלה:

ואינו נכנס בתוך דברי חברו. כי מניחו לדבר עד שיסיים כל דבריו ואחרי כן ישיבהו מענה והיא מדה טובה. ולא כן הגולם עושה כי משיב דבר בטרם ישמע:

ואינו נבהל להשיב. שאינו ממהר להשיב מענה כי ישאלוהו עד שישמע כל הטענות וכל אשר רצון השואלים לדבר ולהאריך בשאלה ויעיין בדברים היטיב. ואל יבהל פיו ולבו אל ימהר להוציא דבר עד יהיה ברור כשמש לפניו והוא מדרך החכמה כי בזה תהיה תשובתו נכונה:

שואל כענין ומשיב כהלכה. פירש ר' מאיר ז"ל **שואל כענין** אם ישאל לתת לו טעם לשום דבר אל ישאל אלא לפי הטעם שאפשר לתת לאותו דבר לפי ענין מדת הדבר ההוא. וכן אם שאלוהו משיב כהלכה:

ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. ואין פירושו שישיב על הדבר הראשון בראשונה ועל השאלה האחרונה באחרונה. אלא שאם השאלה הראשונה מתבררת בדבר האחרון מבאר אותו תחלה ואחרי כן מבאר הראשון כדי להבין ולברר תשובתו ותעלה הדבר ביד השומע. ועל זה קראו ראשון והוא אחרון מפני שהוא מקדימו והדבר הראשון מתברר בו. ואם הענין בהפך יקרא אחרון ועל זה נאמר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. וזה מחכמה גדולה והבן הדברים הוא. ולא ידע הגולם בכל אלה:

ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי. מה שלא שמע מפי רבו אומר לא שמעתי מרבותי. ואם יש אליו סברא בדבר אומר אבל כך יראה לי. וזה הדבר הוא מן המדות הטובות אשר לא ישיג בה הגולם:

ומודה על האמת. גם כי יחכם לידע להשיב מרוב טענותיו ושכל דבריו ויכול לסתור טענת חברו כי לא נחכם כמוהו. ולא יעשה כן אם יראה לו כי האמת עמו אך יודה לדבריו ולא יחוש מן הנצחון וכבוד הוא אליו כי היא מדה נאה ומקובלת. והגולם לא יחשוב בזה והדבר הוא אליו לבזיון כשהוא מנוצח:

וחילופיהן בגולם. כי בכל אלה יפשע אשר לא בינת חכם לו לפי שאינו שלם בדעותיו ובחכמתו:

משנה ח

שבעה מיני פורעניות באין לעולם על שבעה גופי עבירות מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת בא. רעב הבא מפני מניעת הגשמים בעתם:

מקצתם רעבים ומקצתם שבעים. מדה כנגד מדה מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין:

גמרו שלא לעשר. שכלם אינן מעשרין:

רעב של בצורת ושל מהומה. זה רעב הבא מחמת מלחמה ופורעניות הבאין לבני אדם ואינן יכולין לעבוד את אדמתן. וישלח השם להם את המהומה וכלם רעבים מדה כנגד מדה שכלן אינן מעשרין:

שלא ליטול את החלה. שכלן אינן נוטלין את החלה:
רעב של כליה בא. שנה שלא ירדו גשמים כל עיקר. והיו שמיך אשר על ראשך נחשת (דברים כ"ח כ"ג) כי על רוב הפשעים פורענות גדולה:
דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לב"ד. כגון כריתות ומיתות בידי שמים:
ועל פירות שביעית. שאינו מכלה אותם מן הבית עושה מהם סחורה ואסור. ועל זה דבר בא מצד שהסכימו ישראל על העלמות עיניהם מהקהל במה שעושים מהרעות בא דבר על כל שונאי ישראל וממנו ימשך על כל העולם. אמנם אם אין כח בראשים למחות על הקטנים יפורש דבר בא לעולם הוא מדבר על האדם פרטי הנקרא עולם קטן והוא רשע בעונו ימות. וכל ישראל פטורים:
חרב באה לעולם. דכתיב והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית (ויקרא כו כה). ואין ברית אלא תורה דכתיב בתריה יען וביען במשפטי מאסו וגו':
ועל והמורים בתורה שלא כהלכה. על אסור מותר ועל מותר אסור:

משנה ט

חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא. הם חטאו בפה שן בהמות אשלח בם (דברים לב כד). שהפרש אשר בינינו ובין הבהמות הוא במבטא ולזה אנו מושלים עליהם ולכן מי שאינו חס על כבוד קונו ראוי הוא היו' למרמס לבהמות. והוא טעם חלול השי"ת כי כבוד והדר תעטרהו תמשילהו וגו' (תהלים ח ו) ונהפוך הוא שישלטו הבהמות בבני אדם מחללי כבוד הנכבד:
גלות בא לעולם וכו'. וכולן אנו למדין בפרק במה מדליקין (שבת לג.) מדכתיב בעריות ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את יושביה (ויקרא יח כה) ובע"ז כתיב וגעלה נפשי אתכם (ויקרא כו ל) כאדם שמגרש חביבו מעל פניו שכל פליטת דבר קרוי גיעול. ובשמיטה כתיב אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה תשבות (ויקרא כו לד) . ושפיכות דמים אפילו שוגגין. וראיה לדבר ערי מקלט:
בארבעה פרקים וכו'. דכתיב אל תגזול דל כי דל הוא (משלי כב כב) וכי מה יש לגזול מן הדל. אלא אלו הגוזלים מתנות עניים שכל המעכבן ואינו נותנן לעני כאלו נוטל נפשו של העני. וגם נפשו של הגזלן הוא גוזל לעצמו דכתיב כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש (משלי כב כג) ר"ל נפש של גוזל ושל דל הם ולפיכך הדבר מתרבה ומצוי באותן ד' פרקים משעה שהחזיקו בהם:

ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית. והם לא נתנו. דכתיב מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר וגו'. וכן הוא סדר המעשרות:
ובמוצאי החג של סוכות שבכל שנה ושנה מפני גזל מתנות עניים. לפי שבחג הסוכות זמן אסיפה וכשגוזלין מתנות עניים שאין מניחין לקט ושכחה ופאה המקום נפרע מהם מיד אחר אסיפתן ולכך אמר **בארבעה פרקים וכו'**:

משנה י

ארבע מדות וכו' שלי שלי ושלך שלך וכו'. אינו נדיב לב והוא טוב ששונא מתנות. וקשה שאיך יאמרו שזו מדה בינונית והלא המונע עצמו מליתן צדקה רשע גמור הוא. ובשלמא למ"ד שהוא מדת סדום אתי שפיר כמו שנאמר הנה זה היה עון סדום אחותך וגו' ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל טז מט) אלא הכא מיירי בנותן צדקה מיראת ה' אך בטבעו והוא כילי ולכן אחר שמחזיק יד עני ואביון מה לנו ולטבעו המדה עצמה בינונית היא. וי"א כי מדת סדום היא ושרשו רע מאד כיון שבטבעו הוא כילי אבל אם אינו מחזיק יד עני ואביון כלל בזה כולי עלמא מודו דרשע גמור הוא וזו מדת סדום:
שלי שלך ושלך שלי עם הארץ. מפני שזה רוצה בתיקון העולם נקרא עם הארץ שרוצה ליקח וליתן כי בזה מתרבה האהבה ביניהם. ואף שהיא מדה טובה לתיקון העולם לא מחכמה היא זאת כי שונא מתנות יחיה והמדה הטובה ליתן ושלא ליקח:

משנה יא

נוח לכעוס ונוח לרצות יצא שכרו בהפסדו. כי ההפסד מרובה מן השכר כי מה תועלת ברצותו מהרה אחר שהכעס בחיקו ינוח וקל מהרה הוא כועס ויבא לידי עבירה לפי שעה ומי יוכל לתקן את אשר עוות בשעת הכעס גם כי יתרצה מהרה:
קשה לכעוס וקשה לרצות יצא הפסדו בשכרו. השכר מרובה על ההפסד שאינו כועס כי אם לעתים רחוקות בהכרח גדול ואף שבכעס ההיא לא יתרצה במהרה והרי הוא סבלן ברוב הפעמים:
קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד. ואין צריך שלא יכעוס כלל לעולם כי לפעמים צריך האדם לכעוס לקנאת ה' כפנחס. לכן אמר **קשה לכעוס** שעל כל פנים יש לו לכעוס אך בקושי הפעמים שאין לו רשות להיות בלא כעס. ועל זה אמרו חכמי המוסר אל תהיה מתוק פן יבלעוך. וגם כן טוב הדבר להתרצות מיד אף בעוד כעסו עליו ולא אחר שיסור כעסו מעליו אלא בשעת הכעס ממש הוא נוח לרצות כי זו היא ממדת החסידות וטוב לבב:

משנה יב

ממהר לשמוע וממהר לאבד. ההפסד מרובה כיון ששוכח מיד מה תועל' במה שמבין ויודע מהרה הרי הכל נשכח. אבל **קשה לשמוע וקשה לאבד** השכר מרובה כי אף שיבא לו בטורח גדול אינו שוכח אחר שידע. ושניהם לא יניחו עצמם מלימוד התורה כי יש להם שכר טוב בעמלם. ולמדנו מזאת המשנה להקדים הזכרן לשוכח אם אין להם כדי לפרנס שניהם יפרנסו הזכרן. לא הזכירו בזאת המשנה חסיד ורשע כי לא שייך בזה כי שכל האדם מה' הוא כמו שאמרו חכמי המוסר השכל מתנה והמוסר קנין:

משנה יג

ארבע מדות וכו'. **רוצה שיתן ולא יתנו אחרים**. רוצה כל הטובה והשבח לעצמו ואין רצונו תועלת הבריות:

יתנו אחרים והוא לא יתן. שהוא כילי:

יתן ויתנו אחרים חסיד. וז"ש שלמה המלך ע"ה (משלי יא כה) נפש ברכה שנותן הצדקה בעין יפה תדושן אבל המרוה הוא טוב יותר שהוא אדם שמרוה לאחרי' ומלמד אותן שיתנו צדק' שרוצ' ליתן ויתנו אחרי' וזהו גם הוא יורה. וכן אמר ישעיה ונדיב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום (ישעיה לב ח) כלומר יועץ בעצמו ליתן וגם הוא על נדיבות יקום על נדבות של אחרים שאומר להם לעשות כמוהו:

משנה יד

ארבע מדות וכו' הולך ואינו עושה. אין הכוונה שאינו עושה כלל מכל מה ששמע בבית המדרש כי אף הנמנע מעשיית המצות רשע גמור אף שאינו עושה עבירות. אך הכוונה שאינו מחזר אחריהן לעשותן וכשיבאו לידו עושה אותם על מקרה:

עושה ואינו הולך. לבית המדרש לידע דקדוק המצות ולהחמיר בהם אבל עושה לפי ידיעתו המועטת יש לו שכר בעשיה זו:

משנה טו

ארבע מדות וכו' ספוג. משל לתלמיד שאינו מבחין בין סברא נכונה בדמיון הספוג שקולט וסופג את המים בין עכורים בין צלולין:

משפך. שמקבל את כל הדברים ומאבד אותם מיד:

משמרת. התלמיד שקולט בשכלו הסברא שאינה נכונה והנכונה מאבד. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה לפי שכלו יהולל איש ונעוה לב יהיה לבוז (משלי יב ח) שאין ראוי לבזותו מי שהוא נעוה לב שלבו מעות שקולט הדבר שאינו נכון שהוא הנמשל למשמרת כאמור:

נפה, **שמוציאה את הקמח**. שהיא הסברא שאינה נכונה ואינו קולט אותה:
וקולטת את הסולת. כלומר הסברא הנכונה קולט אותה ואינו מאבדה:

משנה טז

כל אהבה וכו' איזו היא אהבה שאינה תלויה בדבר וכו'. האהבה שאין לה הפסק הוא אע"פ שישער האדם שיגיע לו קצת היזק וקלון דוגמת דוד ויהונתן שאע"פ שהיה ראוי לעמוד במקום אביו ודוד היה עתיד להסיר אותו מהמלכות עם כל זה היתה אהבתו עמו בקשר אמיץ. וז"ש דוד המלך ע"ה בהספדו של יהונתן (שמואל ב' א' כ"ו) נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים. כלומר מהיכן ידעתי שנפלאה אהבתך לי מאהבה של הנשים. שכשהיה משנה אצל שאול היו אומרות הנשים הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו (ש"א יח ז) ושאול נתקנא כנודע אמנם יהונתן לא די שלא נתקנא אלא אדרבא הצילו מיד אביו וזה מצד כי אהבו ולא אהבת הגוף. וז"ש ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד (ש"א יח א) . אמנם אהבת אמנון ותמר הוא מבואר ואין להאריך:

משנה יז

כל מחלוקת וכו'. לומר כי מה שאמר כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים הכונה שלעולם יתקיימו במחלוקת והיום יחלוקו בדבר א' למחר בדבר אחר ומחלוקת יהיה קיים ונמשך ביניהם כל ימי חייהם ולא עוד אלא שאורך ימים ושנות חיים יוסיפו להם:
ושאינה לשום שמים אין סופה להתקיים. רק במחלוקת הראשון יספו יתמו ושם ימותו כמחלוקת של קרח:

משנה יח

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו. כדי שלא יהיו תלמידיו בג"ע והוא בגיהנם כדכתיב כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת (תהלים טז י) והיאך אפשר שמי שהוא חסיד יראה שחת אלא שאחר [מכת"ישהוא חסיד אינו מניח אותו שיעבור עבירה עד שיראה בעבורה שחת]:
צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. כלומר שהשלים וקיים כל התורה הוא וכל ישראל עמו:

משנה יט

כל מי שיש בו שלשה דברים וכו'. היה אפשר לתנא לקצר ושלא להאריך כלל ופרט והיה יכול לומר כל מי שיש בידו עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה הוא מתלמידיו של אברהם אבינו וכל מי שיש בידו עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה מתלמידיו של בלעם

הרשע ולמה תנא דרך כלל והדר מפרש דרך פרט. אלא בא ללמדינו שבג' דברים האלה אשר זכר ראשונה כוללים כל השלימות ואם רבו חלקיו וכן השלשה דברים ההפכיים להם כוללים כל הפחיתיות. וזה כי אם היה מקצר על דרך שאמר כי היה נשמע שמי שיהיו לו הג' דברים הנזכרים הוא מתלמידיו של אברהם אבינו אך לתלמידיו של אברהם אבינו יהיו לו שלמיות רבות לאלפים ולרבבות זולת אלה אשר על כן אמר ראשונה שמי שיהיו לו השלשה דברים האלה אשר יזכור והוא מתלמידיו של אברהם אבינו ואח"כ פירש שתלמידיו של אברהם אבינו היה עין טובה וגו' כלומר כל שלמותם על שעליהם היו נקראים תלמידיו היו עין טובה וגו' ועל כן לא אמר תלמידיו של אברהם אבינו היה להם עין טובה וכו' שהיה להם אלה הג' דברים עם שהיו להם עוד דברים אחרים כאלה. אך באומרו תלמידיו של אברהם אבינו עין טובה וכו' רמז שאלה הג' דברים היו הגורמים היותם מתלמידיו של אברהם אבינו וכו'. וכן ההפך לזה בתלמידיו של בלעם. כי לא אמר תלמידיו של בלעם היה להם עין רעה וכו' להורות שכל עצמות הלימוד שלמדו מבלעם הרשע היו הג' דברים הללו בלתי רעות אחרות [רק הג' דברים האלה הם] אשר עליהם היו תלמידי בלעם כי בהם היו כללו' כל הרעו' ואם רבו חלקיהן:

משנה כ

יהודה בן תימא אומר וגו' הוי עז כנמר. להוכיח עוברי עבירה ולעסוק בתורה הרבה לא תיגע ולא תיעף וכן אמר ישעיה (ישעיה מ לא) וקווי ה' יחליפו כח. כשהם יגעים המקוים לה' יגדל כחם ויחליפו אותו להיות להם כח חדש לעשות מלאכת ה' עוד רב:

וקל כנשר. יעלו אבר כנשרים:

ורץ כצבי. ור"ל ירוצו ולא ייגעו. שאר בני אדם כשהם רצים נלאים אבל לדבר מצוה לא ילאו וכן לדבר מצוה ילכו ולא ייעפו כי שאר בני אדם כשהולך ביום יותר ממהלכו הוא עיף ויגע:

וגבור כארי. להתגבר על המצות. כלומר שכל מחשבתו ופעלות איבריו אל מעשה ה':

לעשות רצון אביך שבשמים. כלומר ובלבד שיהיה לעשות רצון אביך שבשמים:

עז פנים. אמר שלמה המלך ע"ה (משלי יד ט) אוילים יליץ אשם. כי הרשע האויל הדבר הכעור שרואה באדם והאשם בו מדבר כאותם הטפשים שאמרו כמה מוסרחת נבלה זו. אבל בין ישרים רצון אינם מדברים אלא בשבח ורצון וכמו שאמר החכם כמה לבנים שניה:

משנה כא

הוא היה אומר וכו' בן צ' לשוח. לשון שיח ומערה כלומר ראוי הוא לקבורה. וי"מ מלשון שיח שאין לו לעסוק אלא בדברי תורה כי קרבו ימיו למות:

משנה כב

הפוך בה וכו'. חזור על דברי תורה שכל חכמת העולם כלולה בה:

משנה כג

בן בג בג אומר וכו'. לפי שלמעלה הרבה להזהיר על לימוד התורה וגם עד זקנה ושיבה ואפילו שיצטער הרבה והיא מתשת כחו של אדם מינה לא יזוז. בא בן הא הא לנחם את האדם ולדבר על לבו כי לא יחוש על רוב צערו שיצטער בו כי לפום צערא אגרא: